A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A MAGYAR TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

1849-TŐL 1945-IG

Összeállította
KOVÁCS MÁTÉ

GONDOLAT KIADÓ

1970

OSZK Könyvtártudományi
Szakkönyvtár
Leltári szám: 2-10394

Ezt a kiadványt a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem
Könyvtártudományi Tanszékének munkaközössége készítette

Összeállította, a bevezetést és a tanulmányokat írta,
a szemelvényeket válogatta

KOVÁCS MÁTÉ

A szemelvényeket sajtó alá rendezte
és a jegyzeteket írta

BABICZKY BÉLA — KOVÁCS MÁTÉ
DÉR MÁRIA — KOVÁCS ILONA
VOIT KRISZTINA

A bibliográfiát összeállította

FÜLÖP GÉZA és SZELLE BÉLA

A képeket válogatta és fényképezte

BABICZKY BÉLA

Lektorálta

SIMON PÉTER
FÜLÖP GÉZA
KISS ISTVÁN

A bibliográfiát lektorálta

SZENTMIHÁLYI JÁNOS és V. KOVÁCS SÁNDOR

BEVEZETÉS

Ez a gyűjtemény az írásbeli közlés rendszerének magyarországi fejlődését igyekszik bemutatni az 1848 – 1849-es forradalom és szabadságharc bukásától 1945-ig, a népi demokratikus átalakulás kezdetéig. A kötetből tehát a hazai írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúra közel egy évszázadnyi szakasza ismerhető meg az egykorú dokumentumok és a tárgykörre vonatkozó bibliográfiai adatok, valamint a korszerű szakkutatás szemléletével készült tanulmányok és jegyzetek együttes tükrében. A fejlődés korábbi, feudális korszakairól a már előzőleg megjelent kötet nyújt tájékoztatást (A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében, Bp. 1963. 760 l.). Az 1945-től kezdődő legújabb időszak: a népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének korszaka pedig külön feldolgozást igényel.

E csaknem száz évnyi időszak írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúrájáról csak úgy nyerhetünk pontosabb képet, ha azt egyszerre két összefüggésben szemléljük és értékeljük, egyfelől a korábbi hazai állapotokhoz, másfelől pedig az egykorú világszínvonalhoz viszonyítjuk.

Kétségtelen, hogy a *hazai* feudális társadalom viszonyaihoz képest a fejlődés szembetűnő volt. Mindenekelőtt növekedett a népesség körében az írni-olvasni tudók aránya: a korszak kezdetén az iskoláskorú, ill. azon felüli népességnek csak 44,5%-a, a végén ennek csaknem kétszerese: 87,2% tudott írni-olvasni. Gyarapodott a könyvvásárlók és könyvgyűjtők, továbbá a hírlap- és folyóirat-előfizetők tábora. A közkönyvtári olvasók száma pl. a korszak első részében (1885) 200 000-re, a vége felé pedig 1 millióra becsülhető. Az olvasók számának és igényeinek emelkedésével párhuzamosan nőtt a kiadott könyvek, hírlapok, folyóiratok száma és példány-

száma is. A könyvek száma 1853-tól 1942-ig évi 336-ról 5659-re növekedett. A hírlapok és folyóiratok száma 1848 – 1849-ben, és átmeneti csökkenés után 1867-ben is, még csak 80, 1942-ben pedig már 1379 volt. A hírlapokból 1875-ben 18,9 millió, 1942-ben pedig már 192,2 millió példány készült. Az emelkedés valójában még nagyobb arányú volt, mint ahogy azt a számok jelzik. Közben az első világháború végén bekövetkezett területi változások során a szomszédos államokba, sőt távolabbi országokba is, számottevő magyar népesség került. Az itteni magyar olvasóközönség és a magyar könyv-, lap- és folyóiratkiadás adatait hozzá kell számítani az ország mai területén az időszak végére elért eredményekhez.

A fejlődés említett eredményei azonban messze elmaradtak az *egykorú világszínvonalhoz* képest. A hazai kulturális élet, ezen belül az olvasási kultúra részben a török hódoltság és Habsburg gyarmati politika, részben a nálunk évtizedekkel hosszabbra nyúlt feudális viszonyok miatt a XIX. század közepén is jóval szűkebb körű és alacsonyabb színvonalú volt, mint a kapitalista fejlődés élvonalában haladó országoké. Fékezte a felzárkózás ütemét, hogy az 1848 – 1849-es polgári forradalom bukása miatt a feudális hagyományok felszámolása és a kapitalista életviszonyok kialakulása aránylag lassabban haladt előre, mint ahogy az a különbségek kiküszöböléséhez szükséges lett volna. Amíg pl. a XIX. század derekától a XX. század közepéig az iskolás korú lakosság körében Magyarországon az írni-olvasni tudók száma 87%-ra emelkedett, addig ez az arány Angliában (már az első világháború előtt) 100%-ra, Nyugat-Európa más országaiban, pl. Franciaországban, Németországban, Belgiumban, ill. Hollandiában 1940 körül 96 – 98%-ra nőtt. Az arányok számszerű összevetése mellett figyelembe kell venni, az iskolázás minőségében mutatkozó különbségeket is, ami az olvasóközönség körének alakulását befolyásolta.

Mint később a tények és adatok egész sorából látni fogjuk, ennél is nagyobb mérvű volt a különbség a könyv- és lapkiadás és a könyvtárügy terén. A vezető tőkés országok jóval több könyvet, hírlapot és folyóiratot adtak ki, s viszonylag is nagyobb példányszámban és jobb minőségben. A hazai kiadói tevékenység adatai a fejlett kisebb tőkés országok, pl. Belgium, Hollandia, Svájc, Dánia vagy a kevésbé fejlett nagyobb országok, pl. Spanyolország hasonló adatait közelítették meg. Ezeket is csak inkább számszerűségükben. A hazai kiadványok a tartalom színvonalát illetően, valamint a felhasznált anyagok, az alkalmazott technika és művészi megoldások minősége tekintetében többnyire elmaradtak ezeknek az országoknak a nyomdatermékeihez képest. Még ennél is szembetűnőbb a hazai könyvtárügy elmaradása az egykorú nyugati pol-

gári élvonalhoz viszonyítva. Többszörösen kevesebb olvasónak viszonylag is kevesebb és kisebb könyvtár, jóval kevesebb és alacsonyabb színvonalú szolgáltatást nyújtott, mint a fejlettebb nagy és kis országok korszerű könyvtárai.

Egészében tehát a magyar írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúra jelentős előrehaladása ellenére sem jutott az egykorú világszínvonal közelébe. Sőt, ennek a közelítésnek, a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi kezdeményezéseit leszámítva, még a reménye sem volt s nem is lehetett meg az adott viszonyok között.

E két alapvető viszonyításon túl azonban világosan kell látnunk azt is, hogy a hazai írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúra *nem volt egységes jellegű*. Három ellentétes **irányzat** került egymással szembe. Kétségtelen, hogy az írásbeli közlés rendszerének legnagyobb része az időszak egészében *polgári* jellegű volt. De ha kisebb mértékben is, jelen voltak egyfelől a *korábbi feudális* múlt maradványai, másfelől megjelentek benne a jövő kezdetei: az írásbeli közlés rendszerének *szocialista* alapelemei. A polgári fő rész s a mellette fokozatosan csökkenő feudális maradványok, valamint a vele szemben erősödő s előremutató szocialista kezdetek együtt adják meg az időszak írásbeli közlési rendszerének azt a sajátos arculatot, amely a fejlődés e szakaszát élesen megkülönbözteti és elhatárolja a megelőző és az utána következő korszakoktól. Éppen e többféle réteg aránya és kölcsönös viszonya teszi ezt az időszakot különálló korszakká. Olyan **korszakká**, amelyet pontosan ezek a belső ellentmondások, eltérő **irányzatok**, éles fordulatok, elkülönülő s mégis egymáshoz kapcsolódó szakaszok, tartós összefonódások, ill. szívós szembenállások és küzdelmek jellemeznek. Éppen ezért ezt a korszakot e rétegeken keresztül ezek arányainak és viszonyulásának feltárásával lehet közelebbről megismerni.

Az időszak zömében *polgári* jellegű írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúrája célkitűzéseivel, szemléletével, tartalmával és hatásaival az egyéni és közösségi tudatban a kapitalista társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális rendszert igyekezett szolgálni.

Az *olvasótábor* nagyságának, összetételének és színvonalának egyik legfontosabb meghatározó tényezőjét: az *iskolázást* pl. úgy építették ki, hogy az tagolódásával, területi elhelyezésével az uralkodó földbirtokos és tőkés polgári osztályok, rétegek társadalmi helyzetét erősítse. A dolgozó nép széles tömegei számára gazdasági okokból és a települési viszonyok következtében általában csak a népiskola volt elérhető. Az is többnyire a legalacsonyabb szinten: egy- vagy kéttanítós formájában, amely a hivatalos értékelés szerint

is legfeljebb az írás-olvasás elemeinek az ismeretét nyújthatta. A magasabb felkészültséget adó közép- és felsőfokú általános, illetve szakképzésben társadalmi és gazdasági helyzetüknél fogva elsősorban az uralkodó osztályok és rétegek vehettek részt, így szükségképpen közülük kerültek ki az olvasók nagyobb és igényesebb rétegei is.

A könyv- és sajtókiadás és kereskedelem gazdasági, szervezeti viszonyait és módszereit elsősorban a befektetett tőke üzleti érdekei szabályozták. Ezek az üzleti érdekek háttérbe szorították az irodalmi, művészi, tudományos követelményeket. A kiadványok között növekedtek a közepes és gyenge színvonalú művek: a bestseller és a ponyva különféle változatai, valamint a silány szenzációhajhászó vagy pletykalapok. A könyv- és sajtókiadásban, de a kereskedelemben is megindult és fokozatosan erősödött a tőkekoncentráció. Ez először társulások formájában, pl. Landerer és Heckenast, a kiegyezés után pedig több nagy kiadói részvénytársaság, ill. nyomdavállalat, pl. Athenaeum, Franklin, Révai, Singer és Wolfner stb. megalakításában, ill. nagykereskedelmi vállalat pl. a Révai létrehozásában valósult meg. A nagyvállalatok mellett azonban számos közepes, még több kis és törpe kiadó, nyomda és kereskedés is működött. A kiadói, nyomdai és kereskedelmi szervezet tehát *egyes* jellegű volt, s az egyes vállalkozások egyre élesebb versenyben állottak egymással, hogy az elérhető haszonból minél többet megszerezhessenek maguknak.

A *közkönyvtárak* fejlesztéséről és működési feltételeiről az állam és más közületek (megyék, városok, társulatok, egyletek stb.) az egész időszakban csak szűkösen gondoskodtak. Addig a mértékig, ameddig azt a hatalmon levő osztályok, rétegek érdekei megkívánták, amennyivel a saját, viszonylag fejletlen igényeiket kielégíthették, vagy azt a többi társadalmi osztály, réteg befolyásolása szükségessé tenne. De még a viszonylag kevés, gyengén fejlesztett, hivatalosan fenntartott közkönyvtár nagyobb része is inkább könyvmúzeum (sőt nemritkán csak könyvhalmaz) volt, s nem korszerű, világszinten működő, hatékony közművelődési intézmény, amit a társadalom széles rétegei használhattak volna általános művelődésük fejlesztéséhez vagy szakmai műveltségük és munkájuk segítéséhez.

A *feudális viszonyok* maradványai tovább éltek és érvényesítették a hatásukat az írásbeli közlés egész területén. Mindenekelőtt azzal, hogy a világi és egyházi nagy- és középbirtokok akadályozták az ország fejlődését, különösen a parasztság széles tömegeinek gazdasági és kulturális előhaladását, egyebek között iskolázását, önművelését, politikai szervezkedését és tudatosulását. A volt feudá-

lis osztályok képviselői részt vettek a kulturális élet irányításában és ellenőrzésében. Szerepet vállaltak a könyv- és sajtókiadás jelentős vállalkozásainak vezető testületeiben, pl. a kiadói és nyomdai részvénytársaságok igazgatóságában. Megőrizték befolyásukat mint az alapítók utódai némely nagy könyvtárunk, pl. az Országos Széchényi Könyvtár vagy az Akadémiai Könyvtár ügyeire. A közvetlen befolyásnál is nagyobb jelentőségű volt azonban a főrangúak, s más nagy- és középbirtokosok, egyházi vezető személyek láthatatlan, de mindenütt érezhető hatalma, társadalmi súlya, ami konkrét beavatkozás nélkül is lehetővé tette az érdekeik és felfogásuk érvényesülését.

Az írásbeli közlés rendszerének *szocialista elemei* egyrészt a forradalmi munkás- és parasztmozgalmak körében, másrészt *Szabó Ervin* és munkatársai életművében kezdtek kialakulni, és a *Magyar Tanácsköztársaság* könyvkiadási és könyvtári politikájában ezek egybefogásával formálódtak ki. A szocialista kezdeményezések a fejlődést gyökeresen új irányba indították el. Legfőbb céljuk a széles dolgozó tömegek általános és szakműveltségének bővítése, politikai tudatának, szocialista világnézetének erősítése volt. A forradalmi munkás- és parasztmozgalmak támogatására, a haladó, ill. forradalmi értelmiség nevelésére készült könyvek, hírlapok és folyóiratok kiadásában és terjesztésében az üzleti haszon háttérbe szorult. Sőt a közlendő közérdekű tartalom hozzáférhetővé tételéért és társadalmi hatásának fokozásáért még más forrásokból (pl. tagdíjakból, adományokból stb.) anyagi segítséget és szellemi támogatást is igyekeztek biztosítani. Külön mozgalmi könyv- és lapkiadást és terjesztést létesítettek, olykor hivatásos kiadókat és terjesztőket is megnyertek. Szakszervezeti, pártszervezeti könyvtárakat, agrárszocialista olvasóköröket, városi nyilvános könyvtárat és könyvtári fiókokat szerveztek.

A Tanácsköztársaság idején pedig mindezek országos méretű általánosításával és továbbfejlesztésével kialakult az írásbeli közlés egységes országos rendszere. Ennek egymással szorosan kapcsolódó szervei a tőkés anarchiával szemben biztosították a szellemi alkotó tevékenységek államilag fedezett anyagi alapjait s a szellemi termelés mennyiségének és minőségének központi irányítását. Egyben megteremtették a könyv- és lapkiadás, nyomdászat és a terjesztés államosításával és központi összefogásával, a könyvtárak köztulajdonbavételével és a könyvtárügy országos szervezetének létrehozásával megvalósíthatóvá tették a közérdekű szellemi termékek tervszerű társadalmi felhasználását.

Ezzel megvetették az alapjait annak, hogy az írásbeli közlés új szocialista rendszere az új társadalom viszonyai között a maga

egészében a társadalmi közlés *tömegméretű* formájává fejlődjék, s ez egyben magában hordta a lehetőséget arra is, hogy a magyar írás- és olvasási, könyv- és könyvtári, valamint tájékoztatási (bibliográfiai és dokumentációs) kultúra a létrehozó társadalommal együtt a magyar nép történetében először az emberiség *egyetemes fejlődésének élvonalát* is megközelítse.

Az írásbeli közlés rendszerének három rétege azonban nem a közlésmódból magából adódott. Az ok mélyebben, magában a *társadalomban* volt. Annak a három társadalmi *osztálynak*, pontosabban *osztályszövetségnek* az erőviszonyaiból következett, amelyek az írásbeli közlés ekkori formáit a maguk szükségleteinek és igényeinek megfelelően kialakították, és azokat a maguk érdekében felhasználták.

Természetesen a társadalom egymással szemben álló három főereje, éspedig egyfelől a földbirtokosok, nagytőkések és támogatóik, másfelől a polgárság különböző rétegei, végül a munkásság és szegényparasztság tömegei nem egymástól függetlenül, hanem egymással többé-kevésbé éles küzdelemben, ill. lazább-szorosabb együttműködésben élték az életüket. Az osztályok közötti harc, ill. szövetség az élet más, fontos tartományai mellett az írás-olvasási, könyv- és könyvtári kultúra területére is kihatott. Sőt valójában ennél jóval több történt. Az írásbeli közlés egyes formái: az írásmű, könyv, sajtó, könyvtár és bibliográfia maguk is az osztályharc fontos eszközévé váltak. Ez az oka és magyarázata annak a sokrétű és bonyolult szerves összefüggésnek, amely az írásbeli közlés adott rendszerét elválaszthatatlanul összefűzi az azt létrehozó és felhasználó társadalommal, ill. társadalmi osztállyal vagy réteggel.

Ezek az összefüggések idézték elő, hogy az írásművek, kiadványok így vagy úgy állást foglaltak, s a könyvtárak is részt vettek a társadalmi osztályok küzdelmeiben. Ez magyarázza azt is, hogy a közölt *dokumentumok* jelentős része vitairatként keletkezett, s hogy a bevezető tanulmányok is az osztályok érdekellentéteiről, harcairól adnak számot. Ebből következik az is, hogy a szemelvényekben és jegyzetekben, a bevezető tanulmányokban, sőt még a bibliográfiai adatokban is elevenen lüktet az egykori történelem. Rajtuk keresztül a mai olvasó is tanúja, sőt részese lehet az egykori vitáknak, küzdelmeknek, s maga is nyomon követheti az egykori események nemritkán máig ható következményeit. S ez az a legfőbb eredmény, amit mai életünk közvetlen előzményeinek tanulmányozása a számunkra nyújthat.

Végül rá kell világítani arra is, hogy időnként az osztályerők arányaiban és küzdelmeiben lényeges változások, sőt gyökeres fordulatok álltak be, így az írásbeli közlés rendszerének alakulásában

is szükségképpen különböző hosszabb-rövidebb szakaszok váltották egymást attól függően, hogy az adott szakaszban melyik társadalmi osztály vagy osztályszövetség céljai, szükségletei és törekvései lettek meghatározó tényezőkké benne. S minthogy e századnyi korszak fejlődésében lényeges változást, ill. fordulatot az 1848 – 1849-es polgári forradalom és szabadságharc bukása, a kiegyezés létrejötte, az 1918 – 1919-es forradalmak időszaka és a szocializmus alapozásának megindulása hozott, az írásbeli közlés alakulásának egyes szakaszait is ugyanezek az események határolják el egymástól. Ezek tagolják e korszakot négy szakaszra, s ennek megfelelően a dokumentum- és ismeretanyagot is négy fejezetre: az önkényuralom csaknem két évtizedére, a dualizmus fél évszázadára, az 1918 – 1919-es forradalmak rövid, de jelentős időszakára és a két világháború közötti ellenforradalom negyed századára. A négy szakasz és a négy fejezet azonban csak elhatárolódik, de nem válik el egymástól. Éppen ellenkezőleg, az írásbeli közlés e korbeli rendszerének hazai fejlődési folyamatát e négy szakasz és fejezet csak együtt, egymással szoros összefüggésben mutathatja be úgy, ahogy az annak idején a valóságban végbement.

Kovács Máté

I. AZ ÖNKÉNYURALOM KORA
(1849 – 1867)

Válogatta
KOVÁCS MÁTÉ

A bevezetést és a jegyzeteket írta
BABICZKY BÉLA

A KÖNYVKIADÁS, A SAJTÓ ÉS A KÖNYVTÁRAK AZ ÖNKÉNYURALOM KORÁBAN

1. Politikai, társadalmi viszonyok

A szabadságharc bukása után Magyarországon Haynau rémuralma és a Bach-korszak következett. A nemzet legjobbjait tömegesen végezték ki, vetették börtönbe vagy sorozták be közkatonának az osztrák hadseregbe. A hazafiak ezrei bujdostak szerte az országban, vagy menekültek külföldre. Az otthonmaradtak sem érezhették magukat biztonságban. A legkisebb gyanú is elég volt ahhoz, hogy valakit meghurcoljanak. Hazafias tartalmú levél, egy Kossuth-bankó, Kossuth-kép vagy a szabadságharcról szóló újságszám ok lehetett arra, hogy valakit elfogjanak, haditörvényszék elé állítsanak és elítéljenek.

Az osztrákok Magyarországon ismét abszolút kormányzásra, nemzetiségi elnyomásra törekedtek, s ebben a reakciós magyar nagy- és középbirtokosok voltak a segítségükre. Az uralkodó osztályok azonban már nem tudták az 1848 előtti helyzetet teljes egészében visszaállítani. Érvényben maradt például az általános közteherviselés és a jobbágyfelszabadítás. Bár az osztrákok hazánk polgári fejlődését minden eszközzel fékezni igyekeztek, folytatódott az *iparosodás*, és megkezdődött a *munkásság* osztállyá szerveződése. A forradalom és a szabadságharc alatt gazdaságilag és szellemileg erősödni kezdő paraszti rétegek is egyre öntudatosabbak lettek. A hatóságok még a legkisebb szervezett megmozdulást is elfojtották. Bach belügyminiszter minden lehetőt elkövetett, hogy a külföldi szocialista mozgalmak és a magyarországi munkások közötti kapcsolatot megakadályozza. Mindennek ellenére a magyar munkásság kivette a részét a nemzeti függetlenségi mozgalmakból.

Az elnyomó rendszer a népeket mindenütt politikai jogfosztottságra kárhoztatta, és megbénította a szellemi életet. Ezt a célt szolgálta az osztrákok magyarországi művelődéspolitikája is. Ennek egyik eszköze az iskolák központosítása volt. Ekkoriban jött létre az uralkodó osztályt kiszolgáló hivatalnokréteg utánpótlását biztosító nyolcosztályos humanisztikus gimnázium. De több reáliskolát, „műtanodát" is szerveztek a természettudományi ismeretek fokozottabb elsajátítására. Ezeket az ipari fejlődés tette szükségessé. Az egyetemeket is osztrák mintára szervezték át. A népiskoláztatást azonban elhanyagolták. Az új iskolarendszer fő célkitűzése a társadalmi ellentétek kibékítése és a németesítés volt.

A politikai rabság, a gazdasági elmaradottság, a kulturális élet gúzsbakötése gátolta a nemzet teremtőerejének kibontakozását. A legjobbak a politikai, irodalmi, tudományos élet területén üldözöttekké váltak. Főként azok, akik hangot adtak a szabadságharc előtt és alatt a magyar nép igazi törekvéseinek.[1] A reformkorszak teremtette kulturális intézmények működése jó időre megbénult. Így a Magyar Tudományos Akadémiát, a Kisfaludy Társaságot 1849-ben betiltották, és éveken át nem működhettek.

2. *Sajtóügy és könyvkiadás*

Az abszolút hatalom a napisajtót és a könyvkiadást is gúzsba kötötte. A forradalom és a szabadságharc alatt virágzásnak indult szabad sajtót üldözőbe vették.[2] Az újságokat, könyveket elsősorban szigorú *utólagos cenzúrának* vetették alá, de gyakran alkalmazták az előzetes cenzúrát is; ha pedig egy szabadabb gondolatot felvető írásmű valahogy mégis megjelenhetett, azt lefoglalták, és az írót, szerkesztőt felelősségre vonták. Így pl. Tompa Mihályt *A gólyához* c. költeménye miatt. Nagy szerepük volt tehát az abszolutizmus idején a hazafias szellemű magyar költőknek és íróknak, akik bátran felvették a harcot, és a toll fegyverével erősítették a nemzet ellenálló erejét. Minthogy nem volt lehetőség arra, hogy a nemzet súlyos helyzetét, fájdalmát nyíltan feltárják, burkolt formában írtak róla. E korszak allegorikus politikai költészetének a legkiemelkedőbb példái Arany János *Nagyidai cigányok* c. elbeszélő költeménye és *A walesi bárdok* c. balladája, továbbá Tompa Mihály már említett *A gólyához* és *A madár fiaihoz* c. költeményei. Íróink egy része arra kényszerült, hogy műveit külföldön adja ki (Jósika, Eötvös, Pulszky stb.).

A szabadságharc idején megjelent *újságok* nagy részét megszüntették, és az osztrák kormány Magyarországon olyan magyar és német nyelvű lapokat indított, melyeknek szellemi irányítá-

sát kezében tartotta. A lapok szerkesztését konzervatív szerkesztőkre bízták, de még ezeknek is sok bajuk akadt a cenzúrával és a rendőrhatóságokkal. Ennek a korszaknak nagy befolyású magyar nyelvű napilapja, a Pesti Napló is csak úgy indulhatott meg (1850), ha a fennálló rendszerrel szemben lojális volt. A lap szerkesztői sorában 1855-től ott találjuk Kemény Zsigmondot, a neves regényírót és publicistát. Kemény a szabadságharc alatt a békepárt híve volt, és Világos után nyíltan szembefordult a forradalom eszméivel. Forradalom után c. munkájában (1850) élesen támadta Kossuthot, elítélte a forradalmi törekvéseket.

Kossuth és a többi emigráns igen jelentős újságírói és irodalmi tevékenységet fejtett ki. Ezzel nemcsak a magyar forradalomról kívántak helyes képet adni, de igyekeztek szövetségeseket szerezni a magyar függetlenség ügyének a megváltozott politikai viszonyok között. Az angol és az amerikai burzsoá kormány és III. Napóleon fel is akarta használni Kossuth működését Ausztria ellen, bár Magyarország függetlenségét nem kívánták. Az *emigráns irodalomnak* nagy hatása volt nemcsak külföldön, hanem itthon is. Azokat a röpiratokat, melyeket külföldön nyomtattak az emigránsok, a legkülönfélébb fortélyokkal juttatták el hazánkba, és a hatalmon levők félelmét mutatják a szabadságharccal és az emigrációval foglalkozó kiadványok ellen hozott rendelkezések.[3]

Érdekes jelenség, hogy az elnyomatás ellenére hamarosan megnőtt hazánkban a *könyvkiadás*, és emelkedett a könyvvásárlók száma is. De az olvasóközönség megváltozott. Az arisztokrácia nem pártolja a magyar irodalmat úgy, mint régen tette. Az olvasók új társadalmi rétegekből kerülnek ki. Egyre többen olvasnak a kispolgárság, a gyarapodó értelmiségi rétegek, a parasztság és a munkásság köréből.[4] A magyar könyvkiadásnak ebben a szakaszában fokozottan előtérbe kerül az író és az olvasóközönség kölcsönhatásának kérdése.

Nagy hatásuk volt egyes könyveknek is, így például Széchenyi István névtelenül megjelent Ein Blickjének (1859), melyet Bach 1857-ben kiadott Rückblick c. röpiratára írt válaszul, s melyben maró gúnnyal leplezte le a Bach-rendszert. Ugyancsak nagy hatásúak voltak Táncsics Mihály írásai is. Táncsics 1857-ben az egyik amnesztiarendelet megjelenése után elhagyta rejtekhelyét, és szabad mozgási lehetőségét arra használta föl, hogy forradalmi írásokat terjesztett a nép között. Ebben az időben kézről kézre adták a Forradalmi katekizmust, melyben a Habsburgok elleni szabadságharc feltétlen jogosultságát fejtette ki. A hét nemzetiség szövetsége c. írásában a magyarság és a környező népek szövetségét szorgalmazta a reakciós hatalmak ellen. Írásaiért és az 1860. március 15-i

OSZK

tüntetés előkészítésében való részvételéért törvényszék elé állították, és börtönbe vetették.

A szabadságharc bukása után egy időre nagyon megcsappant a *nyomdák* munkája.[5] A korszak egyik legnagyobb nyomdája, a Landerer és Heckenast-féle is jó ideig kalendáriumok és más kisebb kiadványok nyomtatásából tengődött. A nyomda 1854-től kezdve ismét fellendült. Itt nyomtatták Pákh Albert szerkesztésében a gazdagon illusztrált Vasárnapi Újságot. Egy évvel később Vas Gereben szerkesztésében a nép számára Falusi Esték, majd Vasárnapi Könyvtár címmel ismeretterjesztő képes folyóiratot adott ki. Itt készült Jókai Nagy Tükör c. humorisztikus újsága, melyből később a Kakas Márton Albuma, majd az Üstökös lett. Sok száz kiadványa között szépirodalmi, történeti és más tudományos folyóiratok egész sora található, mint a Képes Újság (1864–67), a Hazánk (1857–60), Arany János Szépirodalmi Figyelője (1860–62) stb.

A kor másik nagy nyomdatulajdonosa és könyvkiadója Emich Gusztáv. Emich eredetileg könyvkereskedő volt, de a szabadságharc után Eisenfels kis nyomdájával társult. Ez a nyomdavállalat gyorsan nőtt, gyorssajtókat szerzett be, és a hatvanas esztendők elején már Magyarország legnagyobb sokszorosító műhelyévé vált. Több mint kétszáz alkalmazottal dolgozott. Egész sor újságot, szépirodalmi és tudományos folyóiratot adott ki (Magyar Hírlap, később Budapesti Hírlap, Pesti Napló, Jókai szerkesztésében a Hon, Arany János Koszorúja, Gyulai Pál – Pákh Albert szerkesztésében a Szépirodalmi Lapok, Vahot Imre szerkesztésében a Budapesti Képes Újság, az Akadémiai Értesítő, az Új Magyar Múzeum stb.).

Ebben a korban kezdi meg könyvkereskedői működését Ráth Mór, aki a század második felének egyik legjelentősebb kiadója lesz. Említést érdemel Kozma Vazul nyomdája is. Ő nyomtatta a szabadságharc alatt a Márczius Tizenötödikét, Kossuth Hírlapját, a Nép Barátját és a Munkások Újságának több számát. A szabadságharc után a magyar irodalom életre keltése érdekében önzetlenül támogatta az írók egész sorát műveik kiadásában. Irodalompártolása végül is 1863-ban csődbe juttatta.

Az Egyetemi Nyomda a szabadságharc alatt mint „Állami nyomda" működött, és felszerelésével együtt követte a kormányt a világosi fegyverletételig. A szabadságharc után a nyomda megbízottja hosszas kutatás után találta meg a gépeket, szétszedett állapotban Lippán, Világoson, Aradon és Lugoson, ahol a császári katonaság tartotta azokat lefoglalva. Csak 1850 márciusában adták vissza az Egyetemi Nyomdának, de még ezután is hosszú utánjárásba került a hiányzó alkatrészek beszerzése és a gépek újbóli üzembe helyezése. Az abszolutizmus korában királyi biztost állítottak a

nyomda élére. Szabadalmait mind megszüntették. Különösen a tankönyvkiadási szabadalom elvesztése érintette súlyosan, mert ez volt korábban fő jövedelmi forrása. Az országot Bécsből látták el tankönyvekkel. A nyomdának elsősorban hivatalos nyomtatványok özönét kellett elkészíteni. 1861-ben hat kézisajtón kívül hat gyorssajtója is volt már.

A nyomdák száma az ismét növekedő könyvkiadás szolgálatában újra szaporodott. 1867-ben Pestnek már 15 könyvnyomdája volt. A sajtó és a könyvkiadás helyzete természetesen hatással volt a *nyomdai munkásság* szociális viszonyaira is. A szabadságharc elfojtása után meggyérültek a nyomdai munkák. Az 1848–49-ben még ritka gyorssajtók száma gyorsan megnövekedett, s emiatt a pesti nyomdák személyzete negyedére csökkent. Sok nyomdász a munkanélküliség elől külföldre ment, azok pedig, akik valamilyen módon részt vettek a forradalomban, bujdosni kényszerültek. Mindez hozzájárult a nyomdai munkásság szervezkedésének meggyorsulásához.[6] Jelentős megmozdulás volt a pesti nyomdászok sztrájkja 1861-ben. Lépéseket tettek az 1853-ban feloszlatott segélyegyletük engedélyeztetésére is.[7] Kérésüket először elutasították, de 1862-ben a pesti főpolgármester már javasolta, és 1863-ban az alapszabályokat a helytartótanács jóváhagyta. Akkoriban a pest-budai nyomdászsegédek száma 295 volt, s ugyanannyian lehettek vidéken is. Ezek a tisztán a segélyezést célzó egyesületek azonban már nem elégítették ki a nyomdászokat. 1866-ban megalakították művelődési egyesületüket, a Budapesti Nyomdászok Önképző Egyletét. Az egylet könyvtárának állománya adakozásból néhány hét alatt ötszáz kötetre emelkedett, s húsz politikai, szépirodalmi és tudományos lap, valamint folyóirat állt a tagok rendelkezésére. Az Önképző Egyletben rendszeres előadásokat tartottak. 1865-ben felvetődött egy magyar nyomdász folyóirat megindításának terve. Az első sikertelen kísérlet után még ez év őszén megindult Tóth István egri nyomdász Gutenberg című, havonta kétszer megjelenő lapja, mely kétévi fönnállása alatt sokat tett a nyomdászok szakképzéséért.

3. *Könyvtárak*

Nagy könyvtáraink az abszolutizmus korában erősen elmaradottak voltak. Helyzetükre jellemző Kubinyi Ágostonnak, a Nemzeti Múzeum igazgatójának felhívása az 1861. évi országgyűléshez a múzeum és a könyvtár érdekében.[8] Ebben tulajdonképpen az 1848. évi országgyűléshez intézett felhívását ismételte meg, kiegészítve azzal, hogy a közben eltelt 12 válságos év alatt a múzeum és a könyvtár viszonyaiban semmi javulás sem történt, és működé-

séhez nincsenek meg a szükséges feltételek. Számottevő fejlődés egyedül a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának helyzetében következett be. Az 1860-as években nemzeti közadakozásból felépítették az Akadémia új palotáját, és benne jelentős helyet kapott a könyvtár.[9]

Míg nagy könyvtáraink általában alig fejlődtek, újabb könyvtárak keletkeztek új igények kielégítésére, régebbi alapításúak pedig átalakultak és tovább fejlődtek. 1851-ben keletkezett a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára, 1866-ban az Országos Erdészeti Egyesület könyvtára s a Kereskedő Ifjak Társulatának könyvtára Budapesten.

Az Európa-szerte kibontakozó *népkönyvtári mozgalommal* párhuzamosan hazánkban is hallatszanak olyan hangok, melyek gazdasági, községi és megyei könyvtárak felállítását sürgetik a széles néprétegek művelődése érdekében.[10] Az abszolutizmus viszonyai között érthető, hogy a kormány a kölcsönkönyvtárakat, olvasókabineteket, falusi olvasóköröket és munkáskönyvtárakat gyanakvó szemmel nézte és működésüket igyekezett megakadályozni.[11] A rendőrhatóságok írásbeli jelentéseket küldenek és kimutatásokat készítenek az olvasókörökről. Egy 1862-ből származó kimutatás például Békés városában 5 olvasókört sorol fel, melyeknek összesen 422 tagja volt, és céljuknak az önképzést és a földművelő osztály fölvilágosítását tartották. Más jelentések szerint az olvasókörökben rendszerint 1861-es radikális szellemű volt hivatalnokok olvasták föl a jelenlevőknek az újságokat, és állítólag helyiségeikben a forradalom főszereplőinek arcképei voltak kifüggesztve. Ilyen olvasóegyletek működtek Kiskőrösön, Dunapatajon, Kecskeméten is. Az olvasókörök célja általában hírlapok olvasása és a napi politikai hírek megvitatása. Legtöbbjük alapszabállyal, de érvényes engedély nélkül működött, s bár tevékenységük nem mindig esett politikailag kifogás alá, mégis betiltották őket. Ennek ellenére 1864-ben a helytartótanács felterjesztést intézett az uralkodóhoz „a Magyarországban fennálló egyletek tevékenysége s a közönségrei hatása ügyében". Hivatkozik az 1852. évi ún. egyleti törvényre, mely igyekszik meggátolni alakításukat, de különbséget tesz az „önmagában jó ügy szolgálatában állók" és azok közt, melyeknek politikai célkitűzéseik vannak. Kívánatosnak tekinti az egyházak által fenntartott egyesületek működését.[12] Megállapítja, hogy a művelődési egyleteket a vagyonos és művelt polgári rend irányítja, vidéken főleg a birtokos osztály, és bennük az iparűző és földmívelő osztály igen gyéren van képviselve, az egyletek körében kifejtett tevékenység az azokban képviselt osztályok korlátai között marad. A haladó kezdeményezéseket tehát sikerült már lefékezni, illetve

velük szemben olyan intézmények megteremtését kezdeményezni, melyek hasonló eszközökkel, az olvasás és művelődés eszközeivel igyekeztek biztosítani a fennálló társadalmi rendet.

Új helyzet állt elő a művelődés terén, midőn Deák Ferenc húsvéti cikkében felvetette a kiegyezés lehetőségét, engedményeket téve a 48-as álláspontból. A porosz—osztrák háború kedvezőtlen kimenetele és Ausztria válságos helyzete lehetőséget nyújthatott volna a magyar függetlenség kivívására, a magyar birtokos osztály azonban nem ragadta meg ezt az alkalmat, hanem uralma biztosítása és az agrárproletariátus és a munkásosztály további kizsákmányolása érdekében kiegyezett Ausztriával. A kiegyezéssel társadalmi, politikai, gazdasági és művelődési téren egyaránt a hazai kapitalizmus kibontakozásának új szakasza kezdődött el.

---

1. *Horváth Sándor:* Miért szegények többnyire a magyar írók? Vasárnapi Ujság, 1855. 45. sz. — Memorandum a magyar írók segélyegylete ügyében. Magyar Sajtó, 1862. 294. sz. — *Eötvös József* beszéde a magyar írói segélyegylet első közgyűlésén. Vasárnapi Ujság, 1861. 48. sz. — *Gyulai Pál:* A magyar írók segélyegylete. Pesti Napló, 1862. 224., 242. sz.
2. *Ferenczy József:* A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Bp. 1887. 488—506. l.
3. *Reizner János:* Adalékok a szabadsághare és az emigráció könyvészetéhez. Magyar Könyvszemle, 1882. 114—121. l.
4. *Friebeisz István:* A magyar könyvek kelendőségének akadályairól. Pesti Napló, 1856. 486. sz. — *Zlinszky István:* Az irodalom terjesztése ügyében. Pesti Napló, 1856. 495. sz.
5. *Novák László:* A nyomdászat története. V. 1801—1867. Bp. 1928. — *Firtinger Károly:* Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Bp. 1900. — *Ballagi Aladár:* A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877. Bp. 1878.
6. *—n és Imreh Sándor:* A vándor és beteg könyvnyomdászokat segélyező egylet Pesten. Gutenberg, 1866. 1—2., 11. sz., 1867. 9. sz. — *Novitzky N. László:* Egyesült erővel. A magyar könyvnyomdászat ötvenévi szakszervezeti tevékenységének története. Bp. 1912.
7. *Novák László:* id. mű. 93—96. l.
8. *Kubinyi Ágoston:* A magyar nemzeti múzeum. Pest 1861.
9. Emlékkönyv a Magyar Akadémia palotájának megnyitási ünnepélyére. Pest, 1865. 17 l. — *Angyal Dávid:* A Magyar Tudományos Akadémia és az önkényuralom. Budapesti Szemle, 1903. 1—33. l. — *Fráter Jánosné:* „Nemzeti részvét emelte". 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját. Magyar Tudomány, 1962. 450—59. l. (Klny. is.)
10. *Török János:* Községi könyvtárak. Pesti Napló, 1853. június 22. — *Szeberényi Lajos:* Községi könyvtárak. Vasárnapi Ujság, 1855. 1. sz. — *Boros Miklós:* Községi könyvtárak. Vasárnapi Ujság, 1856. 82., 92. l. — *Török János:* Községi könyvtárak. Magyar Sajtó, 1857. 55. sz. — Megyei könyvtárak. Magyar Sajtó, 1864. 197. sz.

11. Munkások és parasztok mozgalmai Magyarországon 1849–1867. Szerk. Sashegyi Oszkár. Bp. 1959.
12. Szociális tevékenység, casinók, községi könyvtárak. Magyar Sajtó, 1856. 40, 41, 43. sz. (A cikk a kaszinók politikai ellenőrzését, a népkönyvtárak lelkészi irányítás alatti működését szorgalmazza.)

Sajtóviszonyok

1

AZ 1852. ÉVI SAJTÓRENDTARTÁSRÓL

Pest, 1852. június 5.
(Részlet)

Az 1852. május 27-ről kelt császári nyílt parancs által kihirdettetett az új sajtórendtartás, melynek érvényessége a birodalom minden részeire, a katonai határőrvidék kivételével, egyiránt kiterjed, s mely 1852. szeptember 1-vel lépend életbe. Egyszersmind érvényen kívül helyeztetett a birodalom több részeiben fennállott 1849. március 13-i sajtótörvény.

Az új sajtótörvény határozatai, egybevonva, következők:

Az első szakaszban általános határozatok foglaltatnak. Minden nyomtatvány ellátandó a nyomtató, kiadótulajdonos (Verleger), s ha külön kiadó (Herausgeber) van, ennek is nevével, továbbá megjelölendő a nyomtatás helye, s szokott módon a megjelenés ideje. Ugyanez áll az időszaki nyomtatványok minden számára, azon hozzáadással, hogy itt még a szerkesztő neve is megkívántató. Ha nem volna, vagy hamisan volna a kiadó megnevezve, az erre rótt kötelezettségekért a nyomtató felelős. Az időszaki nyomtatvány minden számából egy példány – a felelős szerkesztő aláírásával ellátva –, legalább egy órával a megjelenés helyéni kiadás vagy szétküldés előtt, a közbátorsági hatóságnál, s hol állodalmi ügyész létezik, ennél is leteendő. A sajtót elhagyó minden más nyomtatványokból a nyomtató által, kiadása vagy szétküldése előtt legalább három nappal, ugyanott leteendő. S az említett időhatárok eltelte előtt minden kiosztás, kiadás vagy szétküldés tiltatik. A kiadó köteles minden nyomtatványból meghatározott kötelességi példányokat – a belügyminisztériumhoz, a legfőbb rendőrhatósághoz, a cs[ászári] k[irályi] udvari könyvtárhoz s egy különösen meghatározandó egyetemi nagy országos könyvtárhoz – ingyen küldeni;

azonban nagyon költséges kiállítású műveknél a bolti ár – illendő levonás mellett – megtéríttetik.

A második szakasza nyomtatványok készítéséről s az azokkali forgalomról szól. Az ipartörvények határozzák meg, kinek van joga nyomtatványok készítésére, kiadására s árulására; ugyanezen szabály áll az időszaki iratokat illetőleg is. Nyomtatványok terjesztése (árulása) csak nyomtatványokkali kereskedésre törvény szerint feljogosítottak által, csupán rendes eladási helyökön (boltjokban) történhetik. Nyomtatványokkali házalás, azoknak eladás végetti kínálása, kikiáltása s kiosztása az eladási helyen kívül – tiltatik. Plakátok kiragasztása a közbátorsági hatóság engedelme nélkül – tiltatik. E tilalom nem terjed ki azonban csupán helyi érdekkel bíró közzétételekre, pl. színlapokra, előadások, bérbeadások, mulatságok stb. hirdetésére. Előfizetők vagy aláírások gyűjtése oly személyek által, kik nincsenek engedéllyel a közbátorsági hatóság részéről ellátva, nyomtatványokkali házalással egyenlőnek vétetik. Bizonyos feltételek alatt egyes helyek s nyomtatványokra nézve a helytartó vagy a különös rendőrhatóságok részéről 6 hónapra árulási szabadékok adathatnak.

A harmadik szakasz az időszaki nyomtatványok iránt foglal magában határozatokat. Ilyenek kiadhatására különös engedély (koncesszió) kívántatik. Ezen engedélyek adásának joga biztosítékpénz letételére kötelezett időszaki nyomtatványoknál a legfőbb rendőrhatóságot, másoknál a helytartót illeti. A koncessziók határozatlan időre is adhatók, de az engedélyező hatóság engedelme nélkül másnak át nem engedhetők. Az időszaki nyomtatványok felelős szerkesztőiben megkívántató törvényes tulajdonságok: hogy a megjelenés helyén lakjék, legalább 24 éves és ausztriai állampolgár legyen; azonkívül rendelkezés jogával kell bírnia saját személye s vagyona felett, valamint bírnia feddhetlen erkölcsiséggel s egy irodalmi vállalat vezetésére megkívántató tudományos képzettséggel. Állodalmi hivatalnokok a szerkesztésben csak úgy vehetnek részt, ha erre [az] elöljáró hatóságoktól előlegesen engedelmet kaptak. Vizsgálati vagy büntetési fogságban létező személyek ennek tartási ideje alatt időszaki nyomtatványok kiadása s szerkesztéséből ki vannak zárva. Minden időszaki nyomtatványért, mely a politikai napitörténettel foglalkozik, s politikai, vallási vagy társodalmi kérdéseket vitat, vagy általában politikai természetű, a kiszabott biztosítékpénz leteendő. Ez pedig tesz oly helyeken, melyek 60 000-nél nagyobb népességgel bírnak, vagy ezeknek környékében két mértföldnyire, 10 000 pengő forint, 30 000-nél nagyobb népességgel bíró helyeken 7000 pft-ot, minden más helyeken 5000 pft-ot. Oly időszaki iratokért, melyek hetenkint háromszornál kevesebbszer

jelennek, a kiszabott illető biztosítékpénz fele leteendő. E biztosítékpénz áll jót minden büntetési pénzbírságok s vizsgálati költségekért, tekintet nélkül az elítélt személyére. Az időszaki iratokba a közlött tények hivatalos helyreigazítása ingyen felveendő. Érdekeltek részéről más helyreigazítások hasonlóképpen, de csak annyiban ingyen felveendők, mennyiben a viszonzás kiterjedése nem múlja felül kétszeresen azon cikk kiterjedését, melyre vonatkozik. Midőn valamely időszaki nyomtatvány ellen büntető eljárás kezdetik, az ennek folytán kiadott rendeletek – a hatóság meghagyásából – teljesen s változatlanul felveendők, s a felvetteket nem szabad semminemű megjegyzésekkel, sem azon, sem későbbi számokban, kísérni. Ha valamely időszaki nyomtatványnál állhatatosan a trón, a monarchiai kormányformára, a birodalom álladalmi egysége s épségére, a monarchiai elvre, a vallásra, közerkölcsiségre vagy általában az álladalom s társadalom alapjaira nézve ellenséges, vagy általában a közcsend és rend fenntartásával egybeférhetlen irány követtetik, úgy az kétszeri megintés után a helytartó által 3 hónapra betiltathatik. Hosszabb időre vagy végképpeni betiltás csak a legfőbb rendőrhatóság által mondathatik ki.

A negyedik szakasz külföldi nyomtatványokról szól. Ezek a legfőbb rendőrhatóság által a birodalom egész területére nézve eltilthatók.

Az ötödik szakasz meghatározza a nyomtatványoknak büntetés alá eső terjesztését.

A hatodik szakasz a lefoglalásról szól. A közbátorsági hatóságnak joga van minden tiltott vagy a sajtórendtartás határozatai figyelembe nem vételével kiadott, vagy tartalmára nézve büntetés alá eső nyomtatványt lefoglalni. S a lefoglalás megszüntetése csak politikai úton eszközölhető.

A hetedik szakasz a sajtórend áthágásaira szab büntetéseket, miután egyéb sajtóvétségek büntetését a közönséges büntető törvénykönyv határozza meg.

A nyolcadik szakasz a nyomtatványok büntetés alá eső tartalmáért felelősséget határozza meg, mely természetesen elsőrendben a szerzőt, s időszaki nyomtatványoknál a felelős szerkesztőt illeti. S különösen óvások és nyilatkozatok a szerkesztőség részéről felvett igtatványok tartalma ellen vagy más személyek által elvállalt jótállás ama törvényes felelősséget meg nem szünteti.

Kilencedik szakasz: a hatóságok illetőségéről sajtóügyekben. A sajtó-fegyelmi áthágások ügyében az eljárás, végzés és végrehajtás a közbátorsági hatóságokat illeti.

A tizedik szakasz az iparjogosítvány visszavételét határozza

oly iparűző ellen, ki kétszer elítéltetett a sajtóvisszaélés elleni törvény áthágása miatt.

A tizenegyedik szakasz végre az elévülésről szól.

Ez egybevonva, tartalma ezen, a birodalom minden részeire egyiránt kiterjedő, s határozataiban valóban célszerűnek elismerendő törvénynek, mely a sajtóviszonyokat végre állandón rendezi.

A szövegközlés alapja: Pesti Napló, 1852. június 5.

2

AZ ÚJ HÍRLAPI BÉLYEGADÓ[1]

Pest, 1857. november 2.

(Részlet)

A magyar nemzeti hírlapirodalom sorsa új fázisba lépett.

A tisztelt közönség már lapunk tegnapi számában olvasta azon legfőbb rendeletet, melynek folytán jövő évi január első napjától kezdve mindazok a lapok, melyeknek megindíthatására a fennálló sajtótörvény szerint kezességi tőke letétele kívántatik – tehát mindenekelőtt a politikai hírlapok –, új bélyegadó alá vettetnek, s minden számért, minden példány után, egy pengő krajcárt fizetni tartoznak.

Ugyanezen bélyegadó alá esnek mindazon nem politikai tartalmú, tehát akár szépirodalmi, akár tudományos lapok, melyek hirdetéseket vesznek fel.

Szintén bélyegadót fizetnek a pusztán hirdetésre szánt nyomtatványok.

Végre a fennálló császári taksa minden egyes hirdetmény után 10 krajcárról 15 krajcárra emeltetik.

Az előleges hírek tehát, melyek a bélyegadó felől már havak óta keringtek, valósulván és bevégzett tény gyanánt állván előttünk a legfelsőbb rendeletben – valamint meddő munkának tartanók ez intézkedésnek indokait s alapját most már fejtegetni, úgy nagy hibát követnénk el, ha elmulasztanók az olvasóközönséget ezen eseménynél fogva figyelmeztetni, hogy nemzetiségünk egyik lényeges tényezőjének, a magyar politikai hírlapirodalomnak sorsa most már inkább, mint valaha, a közönség politikai érettségétől s áldozatra kész hazafiúságától függ...

A megyei és parlamentáris élet okozta azt, hogy 1848 előtt a magyar politikai hírlapoknak ötször-hatszor több előfizetője volt hazánkban, mint a bécsi lapoknak.

Ez a politikai és társadalmi fejlettség magasb fokának eredménye volt.

A nagy megrendülésből feleszmélve, 1852 után ismét feléledt az olvasási kedv, s egypár évig a politikai hírlapirodalom, habár többé nem a régi, megszokott téren mozgott, mégis előfizetőkben tűrhető gyarapodásnak örvendett.

De a folyó év eleje óta (valljuk meg őszintén) a politikai hírlapirodalom iránti részvét érezhető hanyatlásnak indult, s évnegyedről évnegyedre fogytak az előfizetők.

S ismerve a magyar közönség géniuszát, bízvást állíthatjuk, hogy az olvasók számának ez apadása sokkal kevésbé a remények szétfoszlása után beállott politikai apátiának, mint inkább a napról napra érezhető *elszegényedésnek* tulajdonítható.

Nem természetes-e tehát aggodalmunk, hogy most, miután a naponta megjelenő politikai lapok az új bélyegadó miatt szükségképp öt pengő forinttal drágábbak lesznek évenkint – azon esetre, ha politikai érettség és hazafiság a nagyközönséget erőmegfeszítésre és kitűrésre nem ösztönzi –, oly csekély számra le fog olvadni az előfizetők száma, hogy lehetetlen leend a politikai hírlapokat a kiadóknak fenntartani?...

Természetesen, a hivatalos politikai lapokat mindezen intézkedések nem terhelik. Azok nem fizetnek bélyegadót, nem postabért, nem hirdetési taksát, vagy ha fizetnek is, az állam magamagának fizeti, míg viszont a nem hivatalos lapok, ha a hivatalossal egyenlő árra, például 21 pengő forintra szabják is ezentúl előfizetéseiket – körülbelől 9 pengő forintot, vagyis több mint 40%-ot kénytelenek a bruttó jövedelemből az aerárium nak [kincstárnak] átengedni, aminő adót, mint a bécsi Ostdeutsche Post még pontosabban kiszámítja, semminémű iparüzlet a birodalomban nem visel, s csak úgy magyarázható meg, hogy e magas adó a *szellemi tőkének* az anyagi és pénz feletti hasonlíthatatlan értékét akarja megközelítőleg kifejezni, s annak óvatos és takarékos használatát biztosítani.

Anélkül, hogy ezúttal azon nehézségek és rövidségek fejtegetésére kiterjeszkednénk, melyekkel csekély véleményünk szerint a jelen törvény *gyakorlati* alkalmazása, ha a végrehajtás részleteiben változtatás nem történik, múlhatlanul járni fog, most egyedül azt akarjuk kimondani, hogy a bécsi lapok nagy kapóssága mellett hazánkban a nem hivatalos nagy politikai lapjaink további fenntarthatása a lehető legnehezebb próbára van téve, mit ha óhajtásunk s reményünk szerint diadalmasan kiállunk – nemzeti életerőnk s politikai érettségünk gyarapodásának ismét újabb záloga gyanánt fogunk üdvözölni.

A szövegközlés alapja: Magyar Sajtó, 1857. november 2.

1. *Bélyegadó* – a sajtótermékek megadóztatása a postai terjesztés során azzal, hogy a postai díjszabáson felül hírlapbélyegek felragasztását is előírták. A postai szállítás költségeit a lapkiadók az előfizetési díj megemelésével ellensúlyozták.

3

FALK MIKSA[1] A SZABAD SAJTÓRÓL

Pest, 1860. október 31.

(Részlet)

Akik azt állítják, miszerint Magyarországnak oka van „teljesen megelégedve" lenni, és hogy a „hálátlanság" szemrehányását vonná magára, ha még többet várna vagy – horribile dictu [kimondani is szörnyű]! – még kívánna is, azok elé egy kérdést bátorkodnánk terjeszteni.

Honnan van az, hogy a hazai sajtóban, mely a politikai életnek hévmérője, még nyoma sem látszik a megváltozott helyzetnek, hogy még árnyéka sem tért vissza azon elevenségnek, mely hajdan e téren uralkodott, hogy még mindig csak hárman-négyen vagyunk, kik fölszólalunk, míg ki-ki tudja, hogy hazánkban egy kis ármádiát lehetne összeállítani azokból, akik ügyesen forgatják a tollat, és a kellő ismeretekkel is bírnak közügyeink vitatására?! Honnan van az, hogy még az a kevés író is, ki a letelt évtized alatt sem riadt vissza a hírlapírás sziszifuszi munkájától, hogy ezek még most is a régi óvatosságot folytatják, a tojástáncot, és tíz szó közől kilencet visszafojtanak, a tizediket pedig csakis oly halkan merik kimondani, mintha azt akarnák, hogy mennél kevesebben hallják?!

Az ok igen egyszerűen az, hogy – a sajtó még mindig a régi törvény alatt, vagy helyesebben a törvényen *kívül* áll.

Ezen mostani sajtótörvényt[2], nevezetesen annak famózus 22. cikkét[3] már a minap volt szerencsénk jellemezni, és ezen Damoklészkard még most is úgy lóg fejünk fölött, mint néhány héttel ezelőtt.

Az igaz, hogy ennek a sajtótörvénynek is volt a maga jó oldala, ti., hogy mind az író, mind az olvasó ügyességét fokoztatta.

Az író megtanulta azt a mesterséget: ángyomasszonyomról szólni akként, hogy ki-ki megértette, miszerint tulajdonképpen húgomasszonyomról volt szó; az olvasó pedig megtanulta a sorok közt olvasni, és a látszólag legártatlanabb megjegyzésre mosolyra nyíltak ajkai, az ajkak közt pedig – elébb óvatosan körülpillantva – azt mormogta: aha, értem, értem!

A legközelebb fekvő ügyekről egyenesen soha nem szólni, azonban – távolabbak fölötti vita ürügye alatt – közvetve mindig

amazokat is bolygatni, ez azon mesterség, melyet tíz év óta gyakorolnunk kellett.

Hanem ennek a mesterségnek is vannak ám határai. Ezen mesterséggel valamely ügyet népszerűtleníthetni, ezzel le lehet rontani, de építeni és egy új rendszert népszerűsíteni – nem!

Hypositio-hatásra [alapvető hatásra], az alkotásra és népszerűsítésre mindenekelőtt *szabadság* kell, tökéletes szabadság, mely legföllebb egy szabatos, világos törvény által korlátoltatik.

A kérdés mármost az: kívánják-e azon férfiak, kik most az ügyek élére álltak, a sajtó pozitív gyámolítását, vagy azt hiszik-e, hogy enélkül is ellehetni?

Az utóbbi esetben nincs mit mondanunk; ez esetben újra el fogunk némulni, vagy ismét azon félszavakra szorítkozni, mikkel báró Bach őexcellenciájának kormányát kísértük.

Ha pedig tettleges gyámolításunkról van szó, ebbeli működésünkre szilárd alapot, szabatos törvényt kívánunk, oly törvényt, mely nemcsak azt teszi lehetségessé, hogy a kormány minden intézkedését diadali himnuszokkal fogadjuk, és a bölcsesség netovábbjának hirdessük, hanem mely arra is képesít, hogy eltérő nézeteinket teljesen, őszintén és a lap lételének kockáztatása nélkül mondhassuk ki, hogy ne legyünk kénytelenek mindig szordínókat [hangfogókat] föltenni, valahányszor a kormány valamely intézkedését megtámadjuk, míg fortisszimót játszhatunk, ha – dicsérjük.

Milyen legyen ezen törvény? erről alig lehet kétség.

A magyar író, ha általában valamit kívánnia szabad, ha nem kell némán megnyugodnia a lett dolgokban, csak azt kívánhatja, ami az anyatéjjel beszívott alkotmányos gondolkozásmóddal megfér, tehát csak oly törvényt, mely a koronás fejedelem jóváhagyásával, országgyűlés útján hozatott.

A sajtó azon szerencsés helyzetben van, hogy ily törvény máris készen létezik – az 1847–48-i sajtótörvény.

Ennek visszaállítása az, amit az összes magyar irodalom egyhangúlag sürget, ez az, melynek új országgyűlés életbelépteig, illetőleg az alkotmányos útoni revízióig hatályba kell lépnie...

A szövegközlés alapja: Pesti Napló, 1860. november 1.

---

1. *Falk Miksa* (1828–1908) – politikus, a Tudományos Akadémia tagja, konzervatív polgári publicista. A Schmerling-korszakban ennek ellenére sajtópert indítottak ellene, és elítélték. Írásaival részt vett a kiegyezés előkészítésében.
2. Sajtójog tekintetében Magyarországon az abszolutizmus korában az osztrák császári rendeletek voltak érvényben. Az említett 1852. évi sajtórendtartás (vö. az 1. szemelvényt) szoros értelemben véve nem nevezhető törvénynek. Ez az 1852. május 27-én kelt császári nyílt

parancs 1852. szeptember 1-én lépett életbe. A hivatalos lapok a sajtórendtartás szövegét nem tették közzé, hanem azt külön kis kiadványban küldték meg az érdekelteknek. Az 1852. évi sajtórendtartáshoz később több kiegészítő rendelkezést adtak ki (vö. a 2. szemelvényt). Az első magyar sajtótörvény az 1848. évi XVIII. törvénycikk volt, amelyet a szabadságharc leverésekor osztrák császári paranccsal érvénytelenítettek. Újból az 1867. évi kiegyezés léptette életbe. Magyarországon új sajtótörvény csak az 1914. évi XIV. tc.-ben jött létre.

3. Az 1852. évi sajtórendtartás említett 22. cikke a trón, a monarchiai uralkodóforma, a közerkölcs stb. iránt ellenséges irány követése esetén kétszeri figyelmeztetés után az időszaki kiadványok 3 hónapra való betiltását tette lehetővé. E döntést az illető koronaország császári helytartója hozhatta meg, de a legfőbb rendőri hatóság ennél hosszabb időre is betilthatta az időszaki sajtóterméket. A legfőbb rendőri hatóság a nem időszaki kiadványokat is betilthatta, sürgető esetben azonban erre a koronaország helytartójának is joga volt. Ez a rendelkezés a sajtó munkásai számára egzisztenciális veszélyt jelentett. (L. az 1. szemelvény 3. szakaszát.)

4

GREGUSS ÁGOST[1]

SZERKESZTŐI ÉLMÉNYEK A PROVIZÓRIUM ALATT

1865. szeptember 11.

(Részlet)

...Midőn a provizórium [átmeneti állapot] – 1861. évi november elején – beköszöntött, az akkor Pompéry János[2] szerkesztette Magyarországban a belügyi rovatot vezettem, éppen azt a rovatot, mely a bekövetkezett szigornál fogva legtöbb zaklatásnak és nyomásnak volt kitéve. S irigylésre nem méltó helyzetem még kevésbé irigylendővé változott, midőn, Pompéry elítéltetése s kénytelen átköltözése után a budavári József-kaszárnyába, 1862. évi májusban magát a lap szerkesztését kellett átvennem. Ez azonban szerencsére nem tartott sokáig, mert a kiadóval fejlődött egyenetlenség folytán június végével az összes szerkesztőség visszalépett, hogy az őszi évnegyedben új és nagyobb politikai napilap körül csoportosuljon ismét...

A Magyarországtól június végén váltunk el, az Országot október elején kellett megindítanunk: így háromhavi zsurnalisztikai szünidőnk jutott, s ennek egy részét arra fordítottam, hogy rokonim látogatására egy alföldi városba ránduljam. Több heti otmulatás után Pestre visszatérvén, megtudtam, hogy míg én Árká-

diában üdültem, Budán egy prezidiális [elnöki] körlevél tárgya lettem. A rendelet aug. 30-án 16 828. elnöki szám alatt kelt, és azt tartalmazta, hogy mivel „Greguss Ágost a megyékben utazik avégett, hogy az Ország iránt figyelmet költsön, és neki pártolókat szerezzen, fölhívatik az illető terület kormányzója, hogy nevezett Greguss Ágostot, ha ott meg találna jelenni, figyelemmel kísérni, és azon esetben, ha ott izgatásokat követne el, letartóztatni és a katonai törvényszéknek átadni szíveskedjék"...

Megvallom, ily bizalmatlansági szavazat után nem vártam felülről semmi engedékenységet az általam szerkesztendő lap iránt. Eleinte mégis elnézőbbek voltak, mint hittem: talán mert némelyek – bár alaptalanul – az Országot gr. Apponyi György[3] közlönyének híresztelték, ki akkoriban még nem tette volt le országbírói méltóságát. Később azonban mindinkább növekedett iránt unk a hatalom szigora. Nem volt ritkaság, hogy egész nagy cikkeket kitörültek, még olyanokat is, melyeket bécsi, kolozsvári, zágrábi lapokból vettünk át, s melyek egyik-másik pesti lapban is megjelenhettek.

Hosszas és unalmas volna a preventív [előzetes] cenzúra egyes tényeit elősorolnom, példaképpen csak egy esetet hozok föl: éppen olyat, melyben politika sincs, és amely merőben társadalmi természetű. 1863 márciusában a M[agyar] S a j t ó irodalmi feleselésének tisztességtelen hangja s a sértett hiúságnak utcai jelenetté fajult nyilatkozatai[4] arra indítottak, hogy egy régóta táplált eszmét, a hírlapírói asszociáció [egyesülés] ügyét megpendítsem. A hírlapíróknak – tekintet nélkül politikai irányukra – össze kellene állaniok, s a fölmerülő nagyobb, társadalmi és irodalmi kérdések fölött időnkint tanácskozniok, hogy amely tárgyban szükségesnek látandják, egyhangúlag lépjenek föl, bizonyos üdvös indítványokat egyhangúlag pártoljanak, bizonyos visszaéléseket egyhangúlag kárhoztassanak. A hírlapírók tanácskozmányai elejét vennék oly összeütközéseknek is, hol nem elvi, csak személyes kérdések forognak fönn, s általában őrködnének az irodalmi tisztesség fölött. Minthogy az egész dologról régebben különösen b[áró] Kemény Zsigmonddal[5] értekeztem, ki meg is ígérte, hogy az ügy élére fog állani; az indokolt indítványt b[áró] Kemény Zsigmondhoz intézett nyílt levél alakjában akartam közrebocsátani. De szerkesztő határoz, rendőrség kormányoz. Az egész nyílt levelet szépen kivették a lapból, s még azt sem engedték meg, hogy a dolog legalább röviden meg lehessen említve. A nyílt levél Bécsbe vándorolt, s a Wanderer[6] hasábjain akadálytalanul megjelent.

Hogy cikkek egyes szakaszainak, vagy éppen csak egyes kifejezéseinek eltiltása még gyakrabban fordult elő, természetes; és nemigen volt nap, hogy reggel, a szerkesztőségbe menve, ne találtam

volna asztalomon a főszedő jegyzékét azon hasábokról vagy hasábrészekről, melyeket a sajtóhatóság éjjel a lapból kivettetett. E jegyzék neve szedői műnyelven: *cenzúra-törlés*.

Ezek a cenzúra-törlések korántsem forogtak mindig a magas politika köreiben, s néha igen ártatlan kis tudósításokat is sújtottak. Így például nem lehetett a közönség mulattatására kiírnunk, hogy Kun-Szent-Mártonban a körösi halászok a zsidóknak nem akartak halat adni, sem azt, hogy Debrecenben egy ismeretlen köcsögkalapban és frakkban járt föl-alá a piacon, s nagyon megbámulták, sem azt, hogy az 1863-i farsang alkalmával a zágrábi Dvoranában több álarcos 1860 előtti hivatalnokokat ábrázolt stb.

Történt egyszer tömeges laplefoglalás is. Az 1861-i országgyűlés tagjai Deák Ferencet arcképeik albumával tisztelték meg, s az albumot 1863. évi március 28-án fényes küldöttség nyújtotta át neki. A küldöttség nevében b[áró] Eötvös József üdvözölte Deákot, aki válaszolt. A szabadelvű nagy lapok, a Hon, P[ester] Lloyd, P[esti] Napló és Ország megegyeztek, hogy másnap mind Eötvös üdvözletét, mind Deák válaszát kinyomatják. Másnap mind a négy lap le volt foglalva...

A szöveg közlés alapja: Politikai Hetilap, 1865. szeptember 11.

---

1. *Greguss Ágost* (1825–1882) – hírlapíró, irodalomesztéta és műfordító. A szabadságharcban való részvétele miatt bujkálnia kellett, majd 10 hónapi börtönt szenvedett. Kiszabadulása után vidéken húzta meg magát, és a fővárosi lapoknak, főként az Új Magyar Múzeumnak küldte tanulmányait. 1853-ban Pestre költözött, és Toldy Ferenc pártfogásával a Pesti Napló szerkesztőségében kapott állást. 1853–1864 között a Pesti Napló munkatársa, 1865–1870 között az Országgyűlési Napló szerkesztője. 1860–1879 között a Kisfaludy Társaság titkára, 1870-től a pesti egyetemen az esztétika tanára. A korszaknak – Gyulai Pál és Erdélyi János után – egyik jelentős kritikusa.
2. *Pompéry János* (1819–1884) – újságíró. 1853-tól a Pesti Napló munkatársa, 1857-től szerkesztője. 1861-ben alapította a Magyarország c. lapot, de az abban közölt cikkei miatt bebörtönözték. Politikailag a hatvanas években Deákot és Keményt követte, később Tisza Kálmán mellé állt. Eredményesen működött az írók segélypénztára érdekében.
3. *Apponyi György gróf* (1808–1899) – nagybirtokos, a rendi országgyűléseken a konzervatívok vezére, 1844–1848 között magyar udvari kancellár. Az ország polgári átalakulására irányuló reformok ádáz ellensége. Királyi biztosként ő nyitotta meg az 1861. évi országgyűlést. 1861–1863 között országbíró. Részt vett a kiegyezés előkészítésében.
4. A *Magyar Sajtó* néhány héten belül az említett „feleselések"-ben több személyeskedő, sértő hangú rövid közleményben intézett támadást (valótlan hírek terjesztése, tárgyi tévedések stb. miatt) egyes

szerkesztők és újságírók ellen, mely az érintett lapok felháborodását váltotta ki.

5. *Kemény Zsigmond* (1814–1875) – a korszak legfontosabb politikai napilapjának, a Pesti Naplónak irányadó politikusa volt. 1855. június 7-től 1856. december 9-ig, majd 1857. december 1-től 1873. június 30-ig – szerkesztő, főszerkesztő, főmunkatárs elnevezések alatt.

6. *Wanderer* – 1809-ben indult liberális bécsi napilap. Számos magyar vonatkozású írást közölt. Munkatársai között ismert magyar publicisták is voltak, mint pl. Falk Miksa.

Könyvkiadás és könyvkereskedelem

5

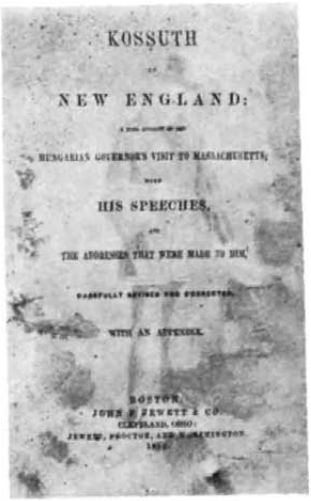
MADÁCH IMRE[1] LEVELE SZONTÁGH PÁLHOZ[2]

Alsó-Sztregován, 1861. szeptember 19.

Kedves Palim!

Neked köszönhetek ismét egy nagy örömet. Ez ugyan mindennapos dolog, mert minden találkozás veled nekem öröm, most azonban szokatlanabb örömről szólok, és sietek téged annak részesévé tenni. Tegnapelőtt Arany Jánostól levelet kaptam, melyet szórúl szóra ide írok, az eredetit megtartván:

Tisztelt Hazafi! Miután kegyed, elutazása előtt, engem föl nem keresett, engedje, hogy én látogassam meg e néhány sorral. Az Ember Tragédiája úgy koncepcióban, mint kompozícióban igen jeles mű. Csak itt-ott a verselésben – meg a nyelvben találok némi nehézkességet, különösen a lírai részek nem eléggé zengők. De így is, amint van, egy kevés külsimítással irodalmunk legjelesb termékei közt foglalhat helyet. Nem tudom, mi szándéka van kegyednek a kiadásra nézve: én óhajtanám azt a Kisfaludy Társaság[3] útján eszközölni, ami, remélem sikerülne is. – Ha óhajtásom a kegyed akaratjával találkoznék, akkor sorról sorra kijelelném a helyeket, hol – semmiesetre sem lényeges – változtatást gondolnék célszerűnek; vagy belenyugvása esetében magam tennék rajta egy két tollvonást, aztán bemutatnám a Társaságnak. Ezt bizton merném tenni visszautasítás félelme nélkül. – Becses válaszát elvárom. Fogadja leghőbb üdvözletemet a gyönyörért, melyet nekem műve által okozott, a fényért, melyre költészetünket derítni hívatva van. Pest, szept. 12. 1861, rokon érzelmű pályatársa, Arany János. –

KOSSUTH

IN

NEW ENGLAND:

A FULL ACCOUNT OF THE

HUNGARIAN GOVERNOR'S VISIT TO MASSACHUSETTS;

WITH

HIS SPEECHES,

AND

THE ADDRESSES THAT WERE MADE TO HIM,

CAREFULLY REVISED AND CORRECTED.

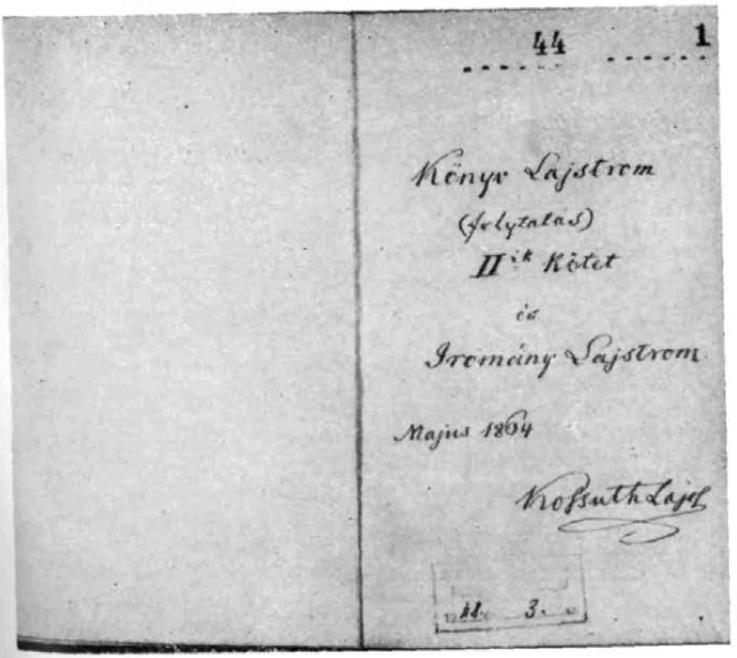
WITH AN APPENDIX.

BOSTON:
JOHN P. JEWETT & CO.
CLEVELAND, OHIO:
JEWETT, PROCTOR, AND WORTHINGTON.
1852.

A MAGYAR SZÁMŰZOTTEK LAPJA.

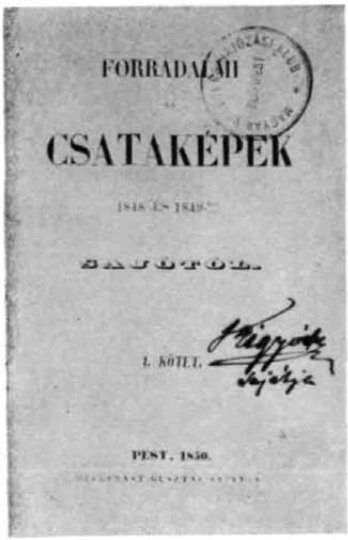
KIADVÁNYOK KOSSUTH EMIGRÁCIÓJÁBÓL

KOSSUTH KÖNYVLAJSTROMA 1864-BŐL

44 1

Könyv Lajstrom
(folytatás)
II.ik Kötet
és
Irományi Lajstrom
Majus 1864
Kossuth Lajos

11. 3.

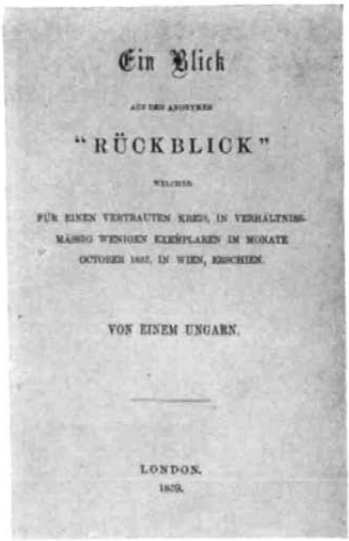

FORRADALMI

CSATAKÉPEK

1848 ÉS 1849-ből.

I. KÖTET.

PEST, 1850.

Ein Blick

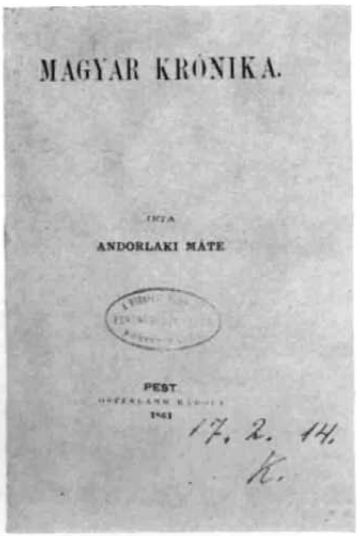
"RÜCKBLICK"

FÜR EINEN VERTRAUTEN KREIS, IN VERHÄLTNISS-MÄSSIG WENIGEN EXEMPLAREN IM MONATE OCTOBER 1857, IN WIEN, ERSCHIEN.

VON EINEM UNGARN.

LONDON.
1859.

ÁLNÉVEN VAGY NÉVTELENÜL MEGJELENT KIADVÁNYOK. JÓKAI, SZÉCHENYI, TÁNCSICS ÉS VAJDA JÁNOS MŰVEI

MAGYAR KRONIKA.

ANDORLAKI MÁTE

PEST.
1861

17. 2. 14.
K.

POLGÁROSODÁS.

ARISZTIDESZ

PEST.

Eddig az írás. Még nem feleltem, s rendkívül óhajtanék feleletem előtt veled lenni... Ölel

A szövegközlés alapja: Madách Imre Összes Művei II. Bp. 1942. 994–995. l.

---

1. Madách Imre Ember tragédiáját Arany János javította és rendezte sajtó alá, s ő is mutatta be 1861. október 30-án a Kisfaludy Társaságban. A Kisfaludy Társaság 1862 januárjában Madáchot levelező tagjává, a Tudományos Akadémia 1863-ban tagjává választotta.
2. *Szontágh Pál* (1820–1904) – Nógrádban jegyző, majd szolgabíró, utána követ a pozsonyi országgyűlésen. A szabadságharc miatt két évi várfogságot szenvedett Olmützben. Hazatérése után Nógrád megyében horpácsi birtokán gazdálkodott. Madách legbizalmasabb barátja volt. Később országgyűlési képviselő, a szabadelvű párt elnöke, majd főrendiházi tag.
3. *Kisfaludy Társaság* (1836–1952) – Kisfaludy Károly tiszteletére alapított irodalmi társaság. Felolvasó ülései és kiadványai az irodalom központi szervévé tették. A szabadságharc után működését szüneteltetni kényszerült, és csak 1862-ben kezdte újra Eötvös József elnökletével és Arany János igazgatásával. Kiadványai között igen jelentősek vannak, így az 1872-ben elindított Magyar Népköltési Gyűjtemény.

6

EMELKEDŐ KÖNYVKIADÁS ÉS KÖNYVFOGYASZTÁS

Pest, 1854. március 7.

(Részlet)

Most nálunk, magyaroknál, több könyv jelenik évenként meg, mint a forradalom előtt, és több könyv kel el.

Európában alig van irodalom, mely ily ténnyel dicsekedhessék; pedig alig van nemzet, mely véresebb és rombolóbb krízisen ment volna keresztül, mint mi. S mégis, a szellemi téren másutt a romok, nálunk leginkább az építkezések szembetűnők. De ne ünnepeljük cifra és dagályos szavakkal ezen előnyünket, s annál kevésbé, mert a megragadó mellett rejlik benne valami visszadöbbentő is.

Kimagyarázom, mit értek alatta.

Tehát, mint mondám, az eddiginél számosabb magyar művet vásárolnak most meg. Ha a falunként szerteszét keringő előfizetési íveket a könyvárusi boltok jegyzékeivel összevetjük, legalább hatvan procent előnyben vagyunk. Hasonló tény nem áll a napi, s főként a politikai lapokra nézve; különösen pedig az utóbbiakat illetőleg, az előfizetők számának kevesbedése éppen nem jelenti azt, mintha azok, kik a magyar lapok rendes olvasói megszűntek lenni, szintén megszűntek volna a dolgok folyama, az események fejlődése

s a naponkénti politikai újdonságok által érdekeltetni. Csökkent a magyar hírlapokat vevők száma, de nem általában a hírlapokat vevőké. Ily futólagos érintés után haladjunk tovább.

Könyvkelendőségünk a mélyebben nem vizsgálót könnyen ragadhatja ily exclamatiókra [felkiáltásokra]: ej! be derék, hogy volt honatyáink, kik a felsőházban és az alsóházban ültek, hogy volt táblabíráink, kik követeket, tisztviselőket és bírákat választottak, hogy volt szónokaink, kik szünetlen propagálták eszméiket a zöldasztal mellett és egyebütt, egyszóval, ej!, be derék, hogy arisztokráciánk, hogy az egykor, kötelességeinél fogva, mindig nyilvános téren mozgó osztály most hőn és a réginél hőbben pártolja irodalmunkat, melynek fölvirágzásához van majdnem egyedül kötve nevünk diesősége s fönnmaradásunk.

E sorok írója őszintén megvallja, miként az ilynemű örömkitöréseket természeteseknek találja, mert maga is osztá, s kész volna most is hasonlót tenni. De fájdalom! a statisztikai adatok közbeszólnak, s az egész kérdést más térre viszik át, mint amelyen állani hittük.

Akinek módja volt szorosabban utánjárni, hogy könyvkelendőségünk emelkedése mi módon történik, kénytelen belátni, miként több magyar mű vásároltatik nálunk meg, mint eddig, de azon osztályokból, melyek a forradalom előtt pártolták az irodalmat, aránylag most kevesebb olvasónk van.

Új elemek léptek elő, s karolák szellemi terményeinket részvétökkel föl. A polgárzat, legalsóbb osztályaig, mindenütt ébredez, és terjed bizonyos olvasási vágy, s pótolja azon zsibbadást, azon közönyt, mely a magasabb rétegekben néha igen érezhetően mutatkozik.

Aki kívánesiságból összehasonlítja pártolóink polgári állását a forradalom előtti irodalompártolókéval, hamar észreveendi e tény jelentőségét.

Közönségünk népiesedik.

S itt nem érzületről, de helyzetről szólok.

Korántsem azt akarom állítani, hogy lázasabb hangulat, követelőbb szellem éledez olvasóinkban; korántsem politikai rokonvagy ellenszenvekre célzok: de egyedül egy hideg, s magában még elvet vagy irányt nem is okvetlenül foglaló adatot constatirozok [állapítok meg]: azt ti., hogy az arisztokrácia – értve a mágnásokat és a birtokos nemeseket – minden áldozati készsége mellett is, melyet a haladás és nemzetiség kérdéseiben folytonosan tanúsít, jelenleg kevesebb magyar könyvet veszen meg, mint a forradalom előtt; míg ellenben a tulajdonképpeni arisztokrácián kívül eső egyének oly növekvő buzgóságot tanúsítanak, hogy valamint most már

alig tarthatná egy munka is magát fönn csak az arisztokratikus osztályok részvéte által, szintoly ellenkezőleg a népiesb helyzetekből olvasóközönség kizáró pártolása is teljesen elégséges arra, hogy a könyvárus sokat nyerjen, és az író szépen díjaztassék.

Az ily változás örvendeztető és leverő egyszersmind.

A serkedő erők lelkesítenek, a fogyatkozni kezdők méla hangulattal borítják kedélyünket el.

Nem élvezhetjük a gyarapodásért i kéjt a lassú visszaesés jelenségei mellett.

Egyik hatása zavarja a másikat.

De ezen disszonancia nem volna lényeges dolog, ha egy kártékony irodalmi, s egy még sokkal kártékonyabb politikai eredményt nem nemzene.

Mert új közönségünk, e demokratikus helyzetű közönség részint a tan vagy legalább a kitűzött hivatás egyéneiből áll, kik értelmiség és ízlés tekintetében nem alakítanak visszahatást a tudományosabb irányú vagy míveltebb modorú irodalmi művek ellenében; de nem tagadható, miként van közöttük egy más tetemesb rész, mely népszerűségen kívül – mi magában jó – egyszersmind nyerseségre, póriasságra, sőt tartalmatlanságra és könnyelmű fölszínességre inkább szoktatja íróinkat, mint azon táblabírói publikum tevé, melynek sorai olvasóink közt igen kezdenek gyérülni. Innen van, miként máris gyakran hallunk oly panaszt, hogy a gyarló könyvek aránylag több kelendőségnek örvendenek, mint az átgondoltak és a művészi formával bírók.

Mi, ha még tovább és nagyobb mértékben tartana, könnyen támaszthatna irodalmunkban egy ideiglenes – bár rövid – visszahanyatlást, s könnyen folyhatna irályunk [stílusunk] degradációjára be.

Még fontosabb a politikai eredmény, mely a felsőbb osztályok olvasási vágyának megesökkenéséből, s ugyanakkor az állam többi rétegeiben jelentkező ellenkező irányból foly.

De erről, mely az osztályok közti szakadás elemeit is rejtheti magában, a közelebbi alkalomkor szólhatok csak.

Pest, 1854. március 9.

Az író és az olvasóközönség kölcsönösen hatnak egymásra.

Nincs oly büszke talentum, ki meg ne gondolja, hogy minő szellemi fokon állanak, s minő szenvedélyekkel, világnézettel, sőt megszokásokkal is bírnak azok, kiknek számára munkát ír. S e figyelembevétele az idegen észjárásnak, az idegen sajátságoknak, az idegen vágyaknak, okvetlenül és szünetlen fog hatni a szellemi termelésre. A közönség gyakran szabályozza az írót véleményei, helyes-

lései s visszatetszései által. Befolyásának a legfüggetlenebb elmék sem szegülhetnek teljesen ellene; de vigasztalásukra fönnmarad azon elégtét, hogy míg ők olvasóiknak szellemi nyomása alatt állanak, ezek is kénytelenek tőlük sokban függeni, nekik akaratlanul bókolni, s érettök, rokonszenveiktől kezdve rögeszméikig, mindenben lassanként szintén alakulni és változni.

A hangulat, mely a közönségé, végre megszállja az írót is, s viszont az író hangulata előbb-utóbb magával ragadja a közönséget.

Néha egyik fél a kezdeményező, máskor a másik, de alig van eset, hogy a nyert lendületet akár az olvasó, akár az író visszautasíthassa.

S ahol a nyilvánosságnak többi eszközei hiányzanak, igen degradált helyzetben kellene lenni a sajtónak, hogy kétszeresen ne hasson.

Ezek tények.

Már vonjunk következményeket.

Ha igaz – mit bátran állítok –, hogy olvasóközönségünk régi aránya tetemesen változott, s hogy e változás az arisztokráciai elemek részére üt kedvezőtlenül ki, akkor önként értetik, miképp a literatúra előbb külső ökonomiáját, utóbb szellemét ahhoz szabja. Hasztalan törekvék Széchenyi a felső körök kedvéért csinos kiadásokat hozni divatba; ahelyett most olcsó kiadások fognak napirendre jönni. Hasztalan igyekeznek néhány tekintélyes írók a nyelvet tisztán, csínnal, eleganciával kezelni; mert ahelyett a könnyenérthetőség kedveért irályunk pongyolává, a népiességért érdessé, s tájszavakkal és táji szólásformákkal terheltté válandik. A szellem pedig szintén bókolni fog – mert kell hogy tegye – a kényszerűségnek. Előbb ignorálni fogja azok érdekeit, kik az irodalom iránt kevésbé érdekeltetnek, s védeni azokéit, akik növekvő buzgóságot mutatnak. Utóbb hamarébb veszi észre nevetséges oldalait vagy tévedését azoknak, kikkel érdekben meghasonlott, s könnyelműbben hódol azok gyöngeségeinek, sőt bűneinek is, kikre bizton támaszkodhatik. S valóban, nem nehéz ezen lépcsőkön mindig alább menni, le ama homályos rétegekig, hol a gyűlölet, a rágalom, a gyanúsítás lakik, mégpedig oly démoni erők körében, melyek mostani polgáriasodásunknak szülöttei és ellenségei, eredményei és átkai együtt. – De kár volna hosszasan rajzolni oly helyzetet, miben még, istennek hála, nem vagyunk...

A szövegközlés alapja: Pesti Napló, 1854. március 8. és 10.

7

A MAGYAR IRODALOM TERJEDÉSÉNEK AKADÁLYAIRÓL[1]

1857. január 10.

(Részlet)

Sokkal fontosabbnak nézem irodalmunk ügyét, mint hogy ennek terjedése érdekében bármely oldalról nyilvánuló nézetet is feleslegesnek tartanék. Legyen tehát megengedve nekem is azon becses közleményhez, melyet t. Friebeisz István úr e lapokban a magyar irodalmi termékek gyér kelendősége felől, annyi szakismerettel elmondott[2] – kizárólag vidékünkre vonatkozólag –, néhány igénytelen szót toldanom.

Sajnos, de kénytelen vagyok a kiadók, könyvárusok s általában könyvkereskedési rendszerünk ellen emelt súlyos vádat, méltányolva, helyeselni.

Ha már a szellemi termék is kereskedelmi cikké vált, ennek eladása körül szigorúan ugyanazon elvek alkalmazandók, mik másnemű kereskedelmi cikkeknél. Vevőt, piacot és összeköttetést kell az illetőknek az egész hazában előteremteni; mivel azonban hazai könyvkereskedelmünk egyáltalában nem bír.

A jó bor cégér nélkül is elkél, ezt megengedem, de fájdalom, ez a legjobb könyvre sem alkalmazható. – Tokajban, közel két éve már, hogy egy kisebbszerű könyvkereskedés megnyílt, melyről a helybeliek is felette keveset, a vidékiek pedig éppen semmit sem tudnak.

A fűszerkereskedő nagy betűkkel írott ajánlatokkal figyelmezteti a közönséget friss bikszádi vize, sardinesje [szardíniája] vagy szekérkenőcse felől, míg említett könyvkereskedésünk egy árva címtáblával sincsen megjelölve, s az ember nem tudja, ha kaviár- vagy könyvkereskedés-e.

Nézetem szerint mindaddig, míg az illetők könyvkereskedésünk ügyét több eréllyel és akarattal, nagy széttekintés és eszéllyel nem kezelik, haszonról s az írók illőbb díjazásáról szó sem lehet.

E tekintetben tanulnunk kellene a „fogpaszta" és „növényszappan" gyártóitól; ezen cikkek általános elterjedése eléggé igazolja, mit képes szilárd törekvés, életrevalóság és erős akarat kivinni.

Ily általában szomorú kereskedelmi rendszerünk mellett felette nagy hátrányára van a magyar könyvek kelendőségének a kaszinók, társaskörök és olvasóegyletek nemléte. – Hacsak minden 6000 lakosságú helység bírna is ily egylettel, és ezen egyleteknek csak fele vásárolna is egy példányt, a koronkint megjelenő magyar köny-

vekből számtalan példány elfogyna. – Efféle testületek többnyire minden jelesebb művet megszereznének, mit egyesek csak ritkán tehetnek.

Ennélfogva óhajtandó volna, miszerint kis helységekben községi könyvtárak, nagyobb városokban pedig olvasó s művelődést terjesztő társulatok alakuljanak, hol pedig ez nem lehet, családok lépjenek össze. Némi buzgóság mellett a kedvező siker el nem maradhat.

Vidéken felette nagy befolyással van az új művek elterjedésére, ha azt az illető szerző személyes ismerősei felkarolják és terjesztik.

Számos vidéki jóakaratú ügynök, mint minden üzletnél, a könyv kelendősége körül is felette sokat tehet.

Mi bizton hisszük, miszerint kevés helység van hazánk területén, hol egy irodalombarát s néhány olvasni szerető egyéniség nem volna. Ezek közrehatása által okvetlenül nagy mennyiségű könyv jönne forgalomba, míg most saját magok szükségét is kénytelenek a központtól sok alkalmatlansággal és tetemes költséggel fedezni. – Ezen kezelés által megmarad ugyan a központi könyvárusnak a vidéki részére járuló százalék, de aránylag sokkal kevesebb könyv kelvén el, a látszólagos haszon elenyészik.

Ha könnyűszerivel és illő áron kapható az irodalmi termék, örömmel veszik az emberek; de hosszadalmas irkálás és utánjárás által nem örömest hozatják.

Közlekedési eszközeink már úgyis annyira javulvák; s a szállítás vasúton és gőzhajón oly kevés költséggel és még kevesebb bajjal jár, miszerint a szállítási költség bizományosok vagy testületek részére, több példányért, alig teszen 1%-ot, s a csomag egész a házhoz vitetik.

Egyesek részére, egyes példányok azonban felette sokba kerülnek...

Hozzánk, hol annyi az intelligens és olvasni szerető egyén, a Vasárnapi Újság[3] több példányán kívül alig érkezik négy nagyobb politikai magyar lap. – Egy-két irodalombarát s minél kevesebb vagyonosabb egyéneken kívül – az anyagilag képesebb osztály sem gondol nemzetiségünk ezen fontos tényezőjével; ha tesznek is néha valamit, nem annyit, mennyire képesítvék, s sohasem pedig állásukhoz illő arányban.

A pénz szűke nem mindig helyes mentség, kevesebb fény a női ruhatárban s egy kissé több jóakarat – az irodalomra is juttathat valamit, csak erősen akarnunk és tudnunk kell, hogy az ember nemcsak kenyérrel él.

A szövegközlés alapja: Pesti Napló, 1857. január 10.

1. A Pesti Napló névtelenül közölt cikkének írója az újság zempléni levelezője.
2. *Friebeisz István* (1822–1890) – ügyvéd, újságíró. A szabadságharcban honvédtisztként vett részt,1849-ben Klapka mellett Komáromban teljesített szolgálatot, és szerkesztette a Komáromi Lapokat. Egyszersmind megírta a hadjárat történetét. Később Pestre költözött, és irodalommal foglalkozott. – Említett cikke: A magyar könyvek kelendőségének akadályairól (Pesti Napló, 1856. 486. sz.). Ebben adatokkal bizonyítja, hogy az igen magas szállítási költségek sokszorosan felülmúlják a könyvek árát. Ez akadályozza a könyvek vidéki terjesztését, és kihat az egész irodalomra.
3. *Vasárnapi Ujság* (1854–1921) – a dualizmus korának legnépszerűbb, metszetekkel gazdagon illusztrált hetilapja. Szerkesztői Pákh Albert (1854–1867), Nagy Miklós (1867–1905), Hoitsy Pál és Schöpflin Aladár (1905–1921) voltak. Népszerűsége a századforduló után gyorsan csökkent. Képanyaga és számos tanulmánya forrásértékű.

8

RÁTH MÓR[1]

IRODALMUNK TERJESZTÉSE ESZKÖZEIRŐL

Bécs, 1857. január 12.

A magyar lapok gyakran és legújabban is több vagy kevesebb szakavatottsággal írt, de tagadhatatlanul őszinte hazafiságból eredő cikkeket hozott irodalmunk általánosabb terjesztése érdekében. Engedje meg, szerkesztő úr, hogy én is, ki életem legnagyobb részét honn és külföldön könyvek között töltöttem, ki az idevágó magyarországi viszonyokat megismertem úgy, mint tán kevés más, míg Németország elsőrangú könyvkereskedéseiben is nem csekély tapasztalásokat szerezhettem, ki mindenesetre nézeteimet gyakorlatilag is életbe fogom léptetni, miután a magas kormány által engedményeztetve, fővárosunkban *rövid idő* múlva *könyvkereskedést fogok nyitni*, engedje meg, mondom, hogy én is pár szerény szót szólhassak ezen irodalmi életkérdéssé vált vagy válandó tárgyról.

Éppen nem célom pro domo [haza] beszélni. Meg is engedem, hogy nekünk, könyvárusoknak, sem árt, ha mint már rendes szokássá lett, időről időre a lapokban kissé megcibálhatunk. De bocsánatot kérek, ha én, bár könyvárus vagyok, az irodalommali üzletet mégis kissé magasabb szempontból szeretném nézetni, és ha semmiképp sem örvendhetek némely *kiadó-író* nagyon is erélyes és mindenesetre az európai irodalomban nem éppen szokásos eljárásának kiadásaik hirdetése s terjesztése körül. Az igaz, mióta némely íróink elhagyták azon, egyedül a szellemi küzdésnek szentelt magányt, hol klasszikusaink, hol egy Kölcsey, egy Vörösmarty távol a világ

zajától, szerzették halhatatlan műveiket, mióta magok léptek ki az irodalmi üzlet zajos vásárába, pár ezer művel többet olvasott a közönség, de mi lett ezen hazafiúi, de túlbuzgó fáradozásoknak morális eredménye? Nemigen régen volt az, mikor a magyar ember míg kalapját emelte és kegyelettel volt eltelve, midőn irodalma bajnokairól volt említés. És most! Nemegyszer kellett ilynemű elnevezéseket, mint tolakodó, firkász stb. hallanom, melyek ugyan azoknak, kik így szólnának, nem nagy míveltségét árulják el, de nem tagadható, hogy ezt leginkább azoknak köszönhetjük, kik a sarlatánkodó és az irodalom méltóságával össze nem férő, számtalan előfizetési fölszólításokat szórták a világba, kik újabb meg újabb halhatatlan munkáik fennhangú kürtölésében kifáradni nem tudnak.

Máskint van a Német-, Francia-, Angolországban. Világért sem ajánlaná ott oly író, ki nem a vásári munkák előre megrendelt gyártásával foglalkozik, saját művét; előfizetési hirdetések csak akkor küldetnek szét, midőn csakugyan nagyobbszerű és előfizetők nélkül, magánvállalkozó által ki nem adható munkáról van szó. Más esetben a munka megjelenik, megveszi a közönség, ha tetszik neki; nem veszi, ha nem tetszik; a kiadó-könyvárus hirdetheti azt fennhangon, amint akarja, hisz a kereskedőtől már megszokták, hogy saját cikkét fölülmúlhatatlannak mondja; de aztán nem is juthat senkinek eszébe tolakodásról vagy pláne arról panaszkodnia, hogy más művet kapott, mint aminőről az előleges hirdetésben szó volt.

Erre azt fogják önök mondani: kénytelen az író előfizetési fölszólításhoz folyamodni, kénytelen egyes lelkesebb és ismertebb irodalmi barátot ilyenekkel elárasztani, mert kevés a vállalkozó könyvárus, és kevés a vidéki könyvárus is, ki az irodalom terményeit terjessze. Ebben tökéletesen igazuk van, de addig is, míg ezen bajon segíthetünk – és meg fogom mondani, miképp segíthetünk rajta –, ne kedvetlenítsék el, uraim, a Közönséget és azon lelkeseinket, kik apostolai lettek a vidéken szellemi műveltségünk mostanában egyetlen eszközeinek. – Szerényen és hivatásuk egész méltóságához illően álljanak azok elé, kik örvendenek, ha saját műveltségük okát az írókban kereshetik, és ne veszítsék el soha szem elől, hogy ha csakugyan az irodalmat is úgy tekintjük, mint ezt egy zempléni érdemes levelező[2] akarja, azaz mint a „fogpasztát" és a „növényszappant", a közönség is egy kategóriába fog tenni bennünket az ilynemű hirdetések zseniális szerzőjével, a berlini Goldberger úrral, ki tagadhatatlanul egyike Barnum[3] legérdemesebb kollégáinak.

Én részemről, bár csak könyvárus vagyok, azt mondom: inkább éppen ne vegyen a magyar közönség könyvet, mint rossz könyvet; inkább meg se ismerje a magyar közönség az írót, mint

hogy úgy ismerje meg, miként egyike-másika eléje szokott állni, levett kalappal és égre földre kérve, hogy fizessen elő munkájára, mert ettől függ a hon üdve, a nemzet jövője. Én azt szeretném, ha a magyar író oly büszke lenne, aminő büszke nemzete, melynek öntudatát annyi század vészei sem voltak képesek megalázni soha. Mert biz nálunk még nem annyi az író, még nem oly nagy az irodalom, hogy ott a spekuláns, itt a rossz mű elveszne a nagy tömegben úgy, mint elvész az Német- vagy más óriási irodalommal bíró országban.

Addig is, még hosszabban elmondanám, mint lehetne a vállalkozók és a vidéki könyvárusok hiányán előlegesen is segíteni, szeretném az írókat a Szent István Társulat példájára figyelmeztetni, mely egyesült erővel oly szép eredményeket hozott létre. Alapítsunk kiadási egyletet; ha egyik munkán vesztettünk, nyerünk a másikon, díjazzuk illően a legdicsőbb, a szellemi munkát; de aztán csak jó, erkölcsös, hasznos munkával lépjünk a magyar közönség elé, és a világért se engedjük meg, hogy az író mint kéregető tűnjék föl: ez teszi tönkre a kegyeletet, mellyel minden nemzetnek irodalma irányában viseltetnie kell, ha akarjuk, hogy ez szívében gyökeret verjen.

A vidéki könyvárusok hiányán csak akkor lesz valódilag segítve, ha lelkes és művelt magyar fiúk tanulják meg a könyvkereskedést; én részemről előlegesen is két ily ifjú kiművelését vállalom magamra. De ne kívánják tőlünk, hogy az első jöttment kalmárnak vagy sajtárusnak adjuk bizományba kiadásainkat; ezekbe mi sem bízhatunk, míg az irodalomnak sem válnak becsületére. A vidékre is hazafiúi érzetű, de az európai műveltség színvonalán álló, tanult könyvárusok szükségesek. Egyes lelkeseink fáradozása, melyet én, amennyiben csekély erőmben áll, a legnagyobb készséggel és örömmel fogok előmozdítani, a bajon gyökeresen nem segíthet. Ha szerkesztő úr megengedi, jövő cikkemben gyakorlati részletekbe fogok bocsátkozni.

A szövegközlés alapja: Magyar Sajtó, 1857. január 29.

---

1. *Ráth Mór* (1829–1903) – könyvkiadó és könyvkereskedő. 1846-tól a pesti Geibel-féle könyvkereskedés alkalmazottja. 1857-ben a Váci utcában saját könyvkereskedést nyitott, mely találkozó helye volt a 48-as eszmékhez hű íróknak és politikusoknak. Szép kiadásokban jelentette meg többek között Arany, Jókai és Vörösmarty műveit és Szász Károly műfordításait a világirodalom klasszikusaitól. Az íróknak magas tiszteletdíjat fizetett. Kiadványainak jogát 1904-től a Franklin-Társulat vette át.
2. L. előző szemelvényünket.
3. *Barnum* – világhírű német cirkusz.

Nyomdák és nyomdászok

9

VADNAI KÁROLY
AZ EMICH-NYOMDA[1]

1865. augusztus 2.
(Részlet)

...Nagy örömünkre szolgálhat, hogy ma már a sok kisebb nyomda mellett két oly nagy könyv- és lapgyárral bírunk, melyek Lipcsében is – e par excellence könyvgyártó városban – az elsők közé tartoznának. Ezek az *Emich*[2] és *Heckenast-féle*[3] *nyomdák*. Ez utóbbi kívülről díszesebbnek látszik, a homlokzaton büszke aranybetűkkel viseli tulajdonosa nevét, több emeletre épült – de a második, súlyára, horderejére, jótékony hatására s maga a nyomdai helyiség sajátszerűségére nézve is, jobban megérdemli a közfigyelmet.

A Barátok terén 7. sz. a. [Ferenciek tere, ma Károlyi Mihály utca] fekszik ama kissé régies szabású, de igen terjedelmes, négyszögletre épített emeletes épület, melyben az Emich-nyomda üzleti helyiségei, a kiadóhivatalok, könyomda, szerkesztőségi és nyomdai irodák léteznek. Maga a nyomda az udvarról bemenet jobbra, egy külön épületet foglal el (Emich tulajdona), homlokzatával az iskola utcára. Egészen újszabású, csinos és könnyűd épület, nagy ablakokkal és üvegtetőzettel. Nagyságára nézve sok kisvárosi templommal vetekedik, s ami benne legérdekesebb, az, hogy az egészben egy belső fal sincsen, hanem karcsú bronzoszlopok tartják az emelet négyoldalú, széles karzatát, amelyen egész légió betűszedő foglalkozik, míg a földszinten a gépek nagy csoportja mozog, s egy elvasrácsozott helyiségben a könyvfűző személyzet dolgozik.

A belépő egyszerre láthatja különféle működéseiben az egész nagy üzlet-telepet, hol másfél száz férfi, nő, fiú és leány foglalkozik szüntelen a világ legnemesebb iparával.

Mindenesetre érdekes látvány e szüntelen zúgó, forgó, zakatoló gépek munkája, melyeket alólról egy mindig fűtött nagy gép mozgat, míg körültök fiatal lányok sürögnek, az egyik betéve a tiszta íveket, amelyeket a másik már azonnal telinyomva szed ki.

Hét különféle szerkezetű gyorssajtó (némelyik már hazai gyártmány) működik itten. Türelmetlen Astarótok,[4] akiket száz meg száz író munkás keze töm örökösen – kéziratokkal. Zörögve, bár

egykedvűen működnek, akár Kemény Zsigmond magvas cikkeit vagy Jókai szikrázó élceit, akár egy vidéki levelező panaszos sorait, vagy éppen egy zsönge poéta fűzfavirágait őrlik le. Mogorva, zsémbes és egyhangú gépek, dacára, hogy annyi különböző szellemmel jönnek a legközvetlenebb érintkezésbe, és sötét méhükből a legszebb könyveket, élclapokat, tarka újdonságokat szórják szerteszét a világba.

Van azonban közöttük egy egészen új gép, melyet – ha élne még – König Frigyes,[5] az eislebeni német, a gyorssajtók feltalálója is nagyon megbámulna. Ha nézi az ember, egyszer csak elmosolyodik ez értelmes gép gyors és okos munkáján. Ez nemcsak hogy óránkint 1800 lenyomatot végez, s pedig oly tisztán, aminő más gépeknél csak lassú, óránkint nyolc-kilencszáz nyomás mellett érhető el, hanem egyszersmind sokágú s mindig járó lemezkezével maga is rakja ki az íveket. Ez a gép, mely Bajorországból való, megszégyeníti a fiatal lányok kézi munkáját. Pontosabban dolgozik nálok. – Maga e gép, mely több ezerbe kerül, megérdemli a megtekintést.

Van aztán öt kézisajtó, melyen a finomabb, színezett nyomásokat eszközlik. Épp most a Hazánk gyönyörű színes mellékletét és a jövő évi képes naptár borítékját készítik rajtok. – E komor, de mindig nyugtalanul járó éregépek körül egész élénk üzleti élet foly, tarkítva a tisztán öltözött nyomdászleányok által, kik körültök foglalkoznak.

Fölmenve a karzatra, ott három hosszú oldalon két sorban, hosszú és széles betűládák előtt foglalkoznak a – betűszedők, kik közt a metrompánzsok (mettre en page, hasábozók)[6] többnyire mind oly derék kinézésű és az irodalommal való folytonos foglalkozás által értelmessé vált emberek, kikkel akárki sem röstelhet kezet szorítani. Tisztelet nekik, miután éppoly nehéz, mint üdvös munkát teljesítenek, s szárnyaik alatt mindig egy csomó apró fickót tanítanak a betűszedés tisztes mesterségére.*

Itt szedik a kéziratokat egész gépies kitartással és sebességgel, akár Arany János szép nagy gömbölyű betűi, akár Jókai apró kis vékony tollvonásai, akár Remellay Gusztáv[7] pongyola hieroglifjei kerüljenek szemeik elé.

Mily roppant és folytonos munka foly itt, mutatja a megjelenő lapok és könyvek száma. Több mint a fél irodalom kerül ki innen. A Pesti Napló, Hon, Pesti Hírnök és Fővárosi Lapok min-

* E szedőszemélyzet társszellemére igen szép bizonyság az, hogy e szedők személyenkint tíz krajcárt fizetve heti keresetükből – öt év óta négy özvegyet és több árvát tartanak.

dennap, a P[ester] Local Blatt hetenkint háromszor, a Hazánk és Külföld, Bolond Miska, Üstökös, Kertész Gazda, Katholikus Néplap, Der Katholische Christ képes heti közlönyök, aztán a Magyar Gazdasszonyok Lapja, Ifjúság Lapja, Politikai Heti Lap, Vadász és Versenylap. Meglehet, ki is feledtük valamelyiket, ami nekünk hibánk lehet ugyan, de a nyomdának érdeme, miután annyit ád ki, hogy valóban nehéz összeszámolni.

Itt jelennek meg továbbá az *Akadémia* könyvei (e jó könyvek, melyeket oly kevesen vesznek), s a *Kisfaludy-társaság*[8], *Szent István*[9] és Sz[ent] László társulatok kiadványai, a *földhitelintézet*, pesti biztosító intézet „Hungária" és pesti iparbank minden nyomtatványa.

Továbbá az Emich által kiadott könyvek hosszú sora, a magánosok munkái, évenkint *négy-ötszáz darab könyv*. Majdnem hihetlen a mai korban, midőn a lapokat csak gyéren pártolják, s a könyveket meg alig veszik.

S mily díszes kiállítások vannak közöttük, *Vámbéry*[10] utazása vetélkedik bármily angol kiadással, „Julius Caesar élete"[11] ízlésesebb, mint a francia nyomás, s a most sajtó alatt levő *Xantus* utazási könyve[12] oly szép leend, hogy bármely díszterem asztalára odaillik.

E könyvek, hírlapok és másnemű nyomtatványok halmaza évenkint 25 – 30 000 rizma[13] papírt emészt el, tehát 500 ívvel számítva 15 millió ívet, mely 150 – 160 000 forintnyi érték; ezenkívül nyolc-tízezer forint árú öntött betűt, hét-nyolcezer forintnyi fametszvényt (képeslapok és könyvekben) s ezernyolcszáz forint árú festéket. – A betűszedők, nyomók, gépészek, nyomdászfiúk és leányok *heti fizetése ezerszáz forintra* megy; a hírlapok bélyegezése, postajegyek és hirdetésdíjak évenkint *nyolcvan-kilencvenezerre*; a szerkesztőségi díjak, tisztviselők s írói tiszteletdíjak szintén *hetven-nyolcvanezer* forintra sat[öbbi]. E számok legjobban beszélnek. Látható belőlük, hogy ez üzlet mily terjedt és tevékeny, mennyi iparágat mozdít elő, s a művelődés ügyére mily fontos; de egyszersmind látható az is, hogy e nemes téren az anyag szintén többet vesz igénybe, mint a szellem, s az írók sat[öbbi] díjazása jóval kevesebb, mint amit ez intézet a bélyegekre és postajegyekre az államnak adni köteles. E teher nélkül mennyivel könnyebben, szabadabban és kihatóbban lehetne működni!

Egy évtizede csak, mióta Emich Gusztáv tevékenysége, tapintata és áldozatkészségei e szép ipartelepet ily virágzásra emelték. S a javítás folyton folyt, s mióta fia – ifj. Emich Gusztáv[14] – szintén egyik jobb keze lett, sok üdvös terv lépett életbe. E szorgalmas, művelt és világlátott ifjú vezetése alatt épp most készítik a *tömböntészeti* (stereotyp) műhelyt, miáltal az öntött betűk kímél-

tetvén, a kiadások jutányosabbak lesznek. E találmány, melyet a hollandi van der Mey[15] s a skót Ged[16] födöztek föl, és a párisi Firmin Didot[17] tett általánossá, abból áll, hogy egész betűtáblákat öntenek, melyekben a számok és betűk nem mozdulhatnak ki helyeikből. Magyarországban nem volt eddig, s itt honosítják meg először. Újabban a főnök irodája s az igen terjedt helyiségek közti gyors érintkezésekre egy *házi távírdát* is rendeztek be.

Szóval ez ipartelep nagyon méltó a közfigyelemre. – Ha valaki oda megy, igen udvarias bánásmódban részesül, s a nyomda tevékeny és derék munkavezetője, Urschitz úr, vagy az egyik irodatiszt, Sárkány úr – bokros és szakadatlan munkáik közt is – mindig szívesen megnyitják a nyomda ajtait az idegenek előtt.

A szövegközlés alapja: V[adnai] K[ároly]: Az Emich-nyomda. Fővárosi Lapok, 1865. augusztus 8.

---

1. *Vadnai Károly* (1832–1902) – a század második felének jeles tárcaírója.
2. *Emich Gusztáv* (1814–1869) – nyomdász, könyvkiadó és könyvkereskedő. Könyvkereskedését 1841-ben nyitotta meg Pesten, nyomdáját 1848-ban. Számos kiváló tudós, valamint hazai és külföldi szépíró, Petőfi, Jókai, Kemény, Madách stb. kiadója. Több lap kiadótulajdonosa. A szabadságharc idején jelentős szerepet vállalt, ezért Világos után számos kiadványát elkobozták. Az általa alapított vállalatból jött létre 1868-ban az Athenaeum rt.
3. *Heckenast Gusztáv* (1811–1878) – könyvkereskedő és kiadó. 1840-ben betársult Landerer nyomdájába; innen kerültek ki 1848-ban a szabad sajtó első termékei. Landerer halála után (1854) az üzemet egyedül vezette, majd 1873-ban ebből alakult meg a Franklin-Társulat.
4. *Astarót* (másként Astarte vagy Astóret) – az egyik föníciai főistennő, a Hold és a szerelem istennője.
5. *König, Friedrich* (1774–1833) – 1810-ben feltalálta a gyorssajtót.
6. *metrompánzsok* – hasábozók, tördelők, akik a kiszedett nyomdai szöveget hasábokban, oldalakon összeállítják.
7. *Remellay Gusztáv* (1819–1866) – jogász, író és publicista. A szabadságharcban mint ezredes-hadbíró vett részt, ezért hatévi várfogságot szenvedett Kufsteinban. 1856-ban kegyelmet kapott. Ezután a Magyar Sajtó és a Magyar Néplap munkatársaként dolgozott.
8. *Kisfaludy Társaság* – l. 5. szemelvény 3. jegyzetét.
9. *Szent István Társulat* – a legrégibb magyar katolikus irodalmi könyvkiadó vállalat. Elődje a Jó és olcsó könyvkiadó-társulat nevű vállalkozás 1848 májusában alakult. Új nevét 1852-ben vette fel, és 1869-től egyedüli kiadója lett a katolikus egyházi iskolák tankönyveinek. Könyvkiadói és nyomdaüzemi tevékenységét később Stephaneum RT. néven folytatta.
10. *Vámbéry Ármin* (1832–1913) – híres utazó, orientalista, egyetemi tanár, sok jeles útleírás szerzője. Itt említett műve a Középázsiai utazás (1865), mely tíz nyelven jelent meg.
11. Julius Caesar élete a francia Lamartine műve (Pest, 1865).
12. *Xantus János* (1825–1894) – természetkutató, utazó, a Tudomá-

nyos Akadémia levelező tagja. A szabadságharcban a császári csapatok fogságába esett. Kiszabadulása után Habsburg-ellenessége miatt újból elfogták; ezúttal megszökött és Londonba menekült. Ott kapcsolatba került a szocialista mozgalommal. Csakhamar az USA-ba ment. Utazásai során néprajzi és zoológiai anyagot gyűjtött. Említett munkája sem a nemzeti bibliográfiákban (Szinnyei, Petrik), sem a Széchényi Könyvtár katalógusában nem szerepel.

13. *rizsma* – papír-mértékegység: 1 rizsma = 500 ív, 10 rizsma = 1 bála.
14. *Emich Gusztáv ifj.* (1843–1911) – külföldi tanulmányai után az 1860-as években modernizálta a nyomdát. Az Athenaeum megalakulása után a társulat igazgatósági tagja, majd elnökigazgatója. Nyomdászattörténeti kutatásokkal is foglalkozott.
15. *van der Mey* – hollandiai (leideni) aranyműves. Első ízben ő készített 1700–1710 között szedett nyomóformáról sztereotípiai nyomólemezt gipsz segítségével.
16. *Ged, William* (1690–1749) – angol technikus, a tömöntés feltalálója. Később Londonban nyomdaalapításba társult be.
17. *Didot, Firmin* (1764–1836) – a francia Didot nyomdászcsalád tagja. Ő rögzítette a XIX. század elején táblázatos rendszerben a nyomdai betűfokozatok elnevezését és mértékeit.

10

A PEST-BUDAI NYOMDÁSZOK ÖNKÉPZŐ EGYLETE

Felhívás az egylet megalakítására[1]

1865. október 1.

(Részlet)

Ügytársak! Itt az ideje, hogy felébredjünk végre azon tespedésből, mely évek óta nyomasztólag súlyosodik reánk; azon tespedésből, mely hozzánk méltatlan; hogy hivatásunknak tudatára jussunk, mely az iparűző osztály élére állít bennünket, hogy méltó példaadás által testvéreinket a valódi szabadságra és műveltségre vezessük. Az iparososztály nagy jelentősége mai időben már félre nem ismerhető, és midőn művelődés utáni törekvést tanúsít, akkor a valódi, az emberi nemesség állapotába lép. Tekintsük csak a külföldet, mi szép bizonyítékokat tud az nekünk e tekintetben felmutatni! Azért, pályatársak, ne hagyjuk magunkat külföldi ügytársainktól megszégyeníteni; igyekezzünk hozzájuk hasonlókká lenni; igyekezzünk arra, hogy a magyar iparos az őt megérdemlő helyet elérhesse. Tanuljunk! Egyesüljünk, hogy a különben egyenként szétforgácsolt erők egyetlenegy nagy működő erővé váljanak! Mutassuk meg, hogy Gutenberg szelleme nem idegen előttünk, hogy szakadatlan előrehaladás, művelődés által szabadulni akarunk immár azon szemrehányástól, melyet tétlenségünk és mulasz-

tásunk által méltán magunkra vontunk. Minden egyesnek szent kötelessége, hogy a birtokában levő erőt a nagy munkára szentelje, s áldozatkészség és kitartás által azt biztosítsa; mert ha magunk nem segítünk szükségeinken, akkor elveszhetünk, és valóban érdemetlenek is lennénk akkor a jobb érzelműek szánalmára, ha nem tudnánk és nem akarnánk magunk segíteni bajainkon! Hogy segélyre nagymértékben szükségünk van, abban a szomorú valóság nem enged kételkedni, mert a képzetlenebb műtársak nagy száma, kiket fővárosunk kebelébe fogad, rákfekélyként fenyeget romboló terjedésével; s azok a munkaadók, kik ezt előidézték, tehát ezen veszedelmes eredmény okozói, többé-kevésbé – lelkiismeret szerint – maguk viselik az önmaguknak okozott terhet. A valódi fő teher azonban mégis reánk nehezül, miként azt a tapasztalat megmutatta; mivel a munkaerő túlsokasága a helybeli intézetekben mindig jobban előtérbe lép, és mindez abban találja természetes magyarázatát, hogy földieink közül sokan e hazán kívül nem találnak alkalmaztatást, míg ellenkezőleg, a külföldről nagy számmal működnek nálunk, és ezen aránytalanság fő oka nyomasztó helyzetünknek. Segítsünk tehát magunkon! Fogjunk össze egy önképző egylet alakítására, hol az idősebb az ifjabbat oktatja, segíti; hol a gyenge erőssé válik! Használjuk fel azon szerencsét, hogy hazánkban oly érdemdús nagy férfiakkal bírunk, kik bizonyára örömmel fognak kezet nyújtani tudományukkal egy önképző egylet felvirágoztatásához! Hallgassunk népgazdászati, államismei és mindenekelőtt nyelvtudományi előadásokat! Nyelvtudomány, igen, ez legyen fő feladatunk, mert ennek ismeretével leszünk világpolgárokká, mert ez leghatalmasabb emelty**ű**je a kozmopolitikus fejlődésnek! ...

Az alakuló közgyűlés megnyitója[2]

1866. július 22.

A művelődés egyletünk célja. A művelődés az embert nemesíti; ez följogosítja őt az emberi társadalomban azon állást elfoglalni, melyre méltó, melyre hivatva van. A külföldön több város mutatott nekünk szép példát hasonló egyletek alakításával, és hazánkban – erre büszkék lehetünk, ez az első ilyszerű egylet. Annál inkább tegyünk meg tehát mindent, mi tehetségünkben áll, hogy törekvéseinkkel a munkásosztálynak használhassunk; mutassuk meg, hogy mint nyomdászok és a nagy Gutenberg követői – méltók vagyunk hivatásunkhoz, mert művészetünk, mely úgyszólván világa a többi iparágaknak, leginkább van hivatva azon nemes magvak elhintésére, melyeknek gyümölcse mind magunkra, mind pedig a közjóra nézve áldásos hatással leend.

A szellemi művelődés az, mely különösen szívünkön fekszik, mely egyedüli eszközül szolgál önmagunk és hivatásunk emelésére; mert fájdalom, sokan vannak közöttünk – nyíltan merem bevallani –, kik a legszükségesebb iskolakellékekkel is alig lévén ellátva, a nyomdába lépnek, hol azután a szellemi továbbképzés megszűnik, mert hiszen ekkor kenyérkeresetre vannak az illetők utalva, és az ifjú, alig hagyván el a zsenge gyermekkort, szellemileg és testileg elnyomorodva, romlásnak indul; művelődése, tudománya soha, vagy csak igen ritkán haladja túl műhelyeinknek, fájdalom, ma még igenis korlátolt határait. – Ámde – elég szomorú, hogy ezt így be kell vallanunk, eddig nem is lehetett ez másként; az intézmények így hozták magukkal; a munkás ma csak gépnek tekintetik, de végre is meg kell szűnnie azon tévhitnek, mintha a munkás csakis a gépszerű dolgozásra volna hivatva: kell hogy őt is a világ mint művelt, értelmes embert tisztelje és becsülje.

A munkás helyzete napról napra szomorúbbá válik, és szükséges, hogy különösen a nyomdász, ki csakis kezei keresményére van utalva, és a súlyos viszonyok folytán alig képes kenyerét és mindennapi élelmét megkeresni, szükséges, mondom, hogy a nyomdász maga igyekezzék a folyvást növekedő bajnak megszüntetésére eszközről gondoskodni és minden lehető erejével és határozottsággal annak továbbterjedése ellen működni. Avagy a tanult munkás, ki gyermekkorától fogva egész életét, erejét és egészségét a munkának áldozza, és éppen művészetünknél vajmi ritkán juthat önállóságra, a tanult nyomdász tehát ne igyekezzék szomorú sorsát némileg enyhítőbbé, elviselhetőbbé tenni? A munkás, illetőleg a nyomdász is nem csupán puszta eszköz a munkára, ő ember is! és mint ilyen, szellemmel bír, melynek az idő és művészetünk haladásával lépést kell tartania, mert ha ez nem történik, a munkásnak a szépművészettel együtt koldusbotra kell jutnia. Hogy pedig attól megóvjuk mind magunkat, mind művészetünket, sorakozzunk egyetértéssel, ügytárs-szeretettel és kitartással egymáshoz, folyvást szem előtt tartván jelszavunkat: „Műveltséggel szabadságra!"

Minden társunk fel fogja ismerni az önképző egylet horderejét, és bizonyára legszentebb kötelességének tartandja minden igyekezetét az egylet érdekének szentelni.

A szövegközlés alapja: Novitzky N. László: Egyesült erővel. A magyar könyvnyomdászok ötvenévi szakszervezeti tevékenységének története. Bp. 1912, Világosság könyvnyomda rt. 74–75, 77–78. l.

---

1. A pest-budai könyvnyomdászok segélyező egyesületét, melyet 1848-ban alapítottak, 1853-ban mint jóváhagyott alapszabály nélkül működő egyletet a helytartótanács feloszlatta. 1860-ban a politikai vi-

JÓKAI MÓR
DOLGOZÓSZOBÁJÁBAN (1893)

JÓKAI MÓR
NÉPSZERŰ FÜZETES
VÁLLALKOZÁSA (1858)

A KORSZAK LEGNÉPSZERŰBB KÉPES ÚJSÁGA: A VASÁRNAPI ÚJSÁG SZÁMAI VÖRÖSMARTY MIHÁLYRÓL (1855)

szonyok enyhültével, újra szervezkedni kezdtek. 1862-ben előkészített alapszabály-tervezetüket 1863. július 17-én látta el a helytartótanács jóváhagyási záradékkal. A segélyező egyesület célja a vándorló, a munka nélküli s a beteg nyomdászok és hozzátartozóik megsegítése volt (útipénzzel, segéllyel, gyógyszerrel stb.). Az egylet a dolgozó nyomdászok által befizetett tagdíjakból és a nyomdatulajdonosok által felajánlott összegekből tartotta fenn magát. A segélyező egyesület mellett már 1860 óta történtek kísérletek egy önképző egylet megalakítására is, de ez csak 1866-ban valósult meg. Hirsch Lipót nyomdász, aki a segélyező egyesületben hosszú időn át több tisztséget viselt, és később a Franklin-Társulat igazgatója lett, memorandumban fejtette ki az önképző egylet céljait. Ezt 1865. október 1-én Buschmann Ferenc, a nyomdász segélyező egyesület későbbi pénztárosa, majd alelnöke olvasta fel.

2. A pest-budai könyvnyomdászok önképző egylete 1866. július 22-én tartotta alakuló közgyűlését. Ezen Buschmann Ferenc mondott megnyitó beszédet. A részlet ebből való.

Tudományos könyvtárak

11

NEMZETI MÚZEUMUNK ÉRDEKÉBEN[1]

1851. április 17.

(Részlet)

Panasz és kárhoztatás minden oldalról, ha Nemzeti Múzeumunk könyvtáráról szól valaki. Hogy e panaszok és kárhoztatások oka minő alapon fekszik, csak az tudhatja, ki a múzeum könyvtárába bepillantott.

Nemrégiben szerencsés valék, a Pesti Napló majd minden számában olvasható hirdetés nyomán, egy idegen literátorral a könyvtárba juthatni. Különféle elmélkedést szült bennünk az épület minősége, de erről szólani nincs szándékom, különbenis az egész országban tudvalevő dolog, hogy e roppant költséggel fölépített kazamata [erődítmény] – a botrányig célirányatlan, mint Pollack[2] minden épületei; én csupán az érdekelt tárgyról akarok néhány szót emelni.

A tudományok templomába belépvén, az első terem szép, magas és széles polcokon a könyvek 3–4 sorával rendezvék. Szakértő azonnal meggyőződhetik afelől, hogy a bécsi egyetemi, s valóban igen célszerű rend szerint munkálkodik az őr. Egy másik szobácska üvegházzá alakíttatott az olvasóközönség fölügyelésére leendő könyvtári személyzetnek. Egy harmadik s negyedik terem-

ben láttunk régi, privát könyvtárakhoz készült, de már roskadófélben levő, rongyos polcokat (melyeket a szolga szegezett össze), szinte zsúfoltig tömve könyvekkel, a legszebb rendben. A többi termekben éppen semmi polc sem lévén, a könyvek csupán a padlóra vannak halmozva (mit az előbbi termekben is lehete látnunk) – vagy éppen ládákba zárva.

Csináltasson a Múzeum igazgatósága minden terembe kellő polcokat, s adjon az őr mellé az egy létező szolgán kívül még többeket, mint a természeti osztálynál is van, hogy hamarább föl lehessen állítni a könyvtárt, mert jegyezve s lajstromozva sincsenek a könyvek; adjon télen fát is, s merem állítani, hogy rövid idő múlva élvezhetendjük a múzeumba zárt szellemi kincseket...

Szintén megütődve láttunk a Múzeum könyvtárában egy roppant halmaz kötetlen könyvet is, mely az országgyűlés azon cikkelye következtében, mely minden könyvnyomót kötelez nyomtatványainak egy példányát a Múzeum részére beszolgáltatni – gyűlt össze. Ezek, a többszöri hordozkodás által, avatlan kezek alatt nagy részben hiányossá, sőt haszonvehetlenné váltak – s szintén pénz és ismét pénz kívántatik arra, hogy a használható egész munkák beköttethessenek. Kötésre várnak továbbá még azon munkák is, melyek roncsolt állapotban lévén, a közönség kezébe veszélyeztetés nélkül, használatra nem adhatók. Számtalan sok drágább munkák ismét az árvízben úgyszólván szétmállottak – ezek szinte újra kötendők volnának. Mindez pénzt igényel, hiszem, hogy az ország a maga javára áldozhatand még valamit, különösen akkor, midőn a cél betöltése oly közel.

A könyvnyomó urakat említém imént. Évek óta – az egy Landerer és Heckenast könyvnyomó intézetet[3] kivéve – egy darabot sem küldenek be. Oly roppant áldozatba kerülne-e egypár példánnyal többet nyomtatni, s a Múzeum által a hazát ezekkel megajándékozni? Ezen egypár példány nyereségüket nem emésztené föl. Annál is inkább tenniök kellene ezt, mert erre az országgyűlés fönt említett cikke által kötelezve vannak, s őket bármely bíróság a törvény értelmében rövid úton elmarasztalhatja ezért. Egy kis erély, s a múzeumi könyvtárnak sok ezrei, melyekből idővel az ily elmaradt munkákat meg kellend venniök, másra leend fordítható.

Célszerű volna, ha a custos [könyvtárőr] úr mindazt, mit beküldenek, lapokban nyilvánosság elé bocsátná, hadd látnók, könyvnyomóink közől kik nem szégyenlik ily kis kötelesség ellenében a hazafiatlanság vádját.

Végül még egyet. Hát a híres H o r v á t István[4]-féle könyvtárral mi fog történni? Ezt is láttuk egy zárt szobaajtó kulcslyukán keresztül, mert habár boldogult J ó z s e f nádorunk[5] azt az ország

majd minden megyéinek kívánatára megvenni szándékozván, azonnal a Múzeumba vitetni is rendelé, mégis öt év óta bizonytalanságban hevernek ott a könyvek, mert nincs miből kifizetni! Nagyon valószínű, hogy, mint hallám, e megbecsülhetlen kincs közprédára külföldön fog árverés alá kerülni. Ki leend, ki H. I. szellemét fölfogván, oly fáradhatlan buzgósággal terem ismét egy ily, különösen Magyarország használatára alkalmas gyűjteményt? hozzátevén még, hogy egy Révai[6] és Horvát hátrahagyott kézirati munkái is benn legyenek! – Uraim, hazafiak, ne feledkezzünk meg ennyire magunkról!

A szövegközlés alapja: Magyar Hírlap, 1851. április 17.

---

1. A Magyar Hírlapban ...r jelzéssel jelent meg a fenti cikk. Szerzőjének személyét nem sikerült megállapítanunk.
2. *Pollack Mihály* (1773–1855) – a Nemzeti Múzeum és több más ismert klasszicista műemlékünk építésze.
3. *Heckenast Gusztáv* – l. a 9. szemelvény 3. jegyzetét.
4. *Horvát István* (1784–1846) – történész, a pesti egyetem tanára, a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának őre (1823–1846). Nagy magánkönyvtára halála évében (1846) a múzeum könyvtárába került. A könyvtár vételárát az örökösökkel később rendezték.
5. *József nádor* (1776–1847) – Magyarországnak 1796-tól haláláig volt nádora. Számos reformkori magyar gazdasági és kulturális törekvést támogatott. Horvát István könyvtárát 1847-ben a nádor intézkedésére szállították be a múzeumba.
6. *Révai Miklós* (1749–1807) – piarista tanár, jeles nyelvész és költő. 1802-től a pesti egyetem magyar nyelv- és irodalom tanára. Kéziratai Horvát István könyvtárával együtt kerültek a Nemzeti Múzeum könyvtárába.

12

THALY KÁLMÁN[1]

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMRÓL

1864. november 11.

(Részlet)

A Magyar Nemzeti Múzeum ügyeiről e lapok hasábjain legújabban ismételt ízben folyt a szóváltás[2]. Helyesen; a magyar nemzet ezen egyik legelső és legnagyobb fontosságú országos intézete minden tekintetben méltó arra, hogy hírlapjaink minél gyakrabban foglalkozzanak vele, s így iránta a gyakori felemlegetés által a közönség figyelmét folytonosan ébren tartsák.

A Nemzeti Múzeum állapotával némileg ismerős lévén, talán remélhetem, hogy a már elmondottakhoz legalább még valamelyes

tájékozással én is járulhatok; – engedje meg azért, szerkesztő úr, hogy rövidre összefoglalt észrevételeimet, illetőleg felvilágosításaimat e tárgyban elmondhassam.

Először is azon, tapasztalatból merített meggyőződésemet kell kijelentenem, hogy a Nemzeti Múzeum igazgatóságának akár erélyén, akár tevékenységén semmi sem múlik, ami ez intézet emelését előmozdíthatná.

Miután napjainkban a sajtó közbenjárásának igénybevétele nélkül úgyszólván semmi nagyobbszerű közügy és közintézet nem létesülhet, vagy a már létezők tetemesen nem gyarapodhatnak: lássuk először is a Nemzeti Múzeum igazgatóságának állapotát a napisajtóval szemben.

Az igazgatóság évnegyedenként közli a Múzeum egyes osztályainak szaporodási tárgyjegyzékét, maga költségén leíratván azt több példányban, s a tekintélyesebb lapok szerkesztőségeinek beküldvén, hogy ezek egész kényelemmel hozzájuthassanak, s csak éppen a nyomdába kelljen adniok.

Úgyde – azt vetik ellen – ez nem elég; „szükséges, hogy a Nemzeti Múzeum igazgatósága évnegyedenként ne csak a beküldött tárgyak jegyzékét közölje, mint eddig tevé, hanem egyszermásszor figyelmeztetne a nagyobb hiányokra, melyeknek pótlása az intézet világos károsodása nélkül nem halasztható messze jövőre; ki kellene mutatnia, mi van eddig javítva vagy beszerezve a hazafias adományok árán, és mik azok, mikről elsősorban kellene gondoskodni".

Én pedig, részemről, ez ellenvetésre azt felelem: hogy az igazgatóság mint ilyen, többet annál, mint amit eddig tett és tesz – ezután sem tehet, már csak hivatalos állásánál fogva sem. Magánúton eddig is szívesen szolgált adatokkal a napisajtó képviselőinek az intézet állapotáról, hiányairól avagy gyarapodásáról stb., sőt a nevezetesebb tárgyakat, melyekkel gyűjteményei koronként gazdagulnának, újdonságilag, az évnegyedi rendes kimutatásoktól külön és azoknál előbb szokta közöltetni – csak legyen, aki a sajtó részéről az intézet iránt érdekkel viseltessék...

A Nemzeti Múzeumnak kiváltképp az írók mindig szívesen látott vendégei; a 60 000 kötetből álló országos Széchényi Könyvtár s a 10 – 12 000 darabra menő kézirattár már rendezve van, s teljesen használható állapotban; s bár a közolvasótermek, e célra szánt személyzet és bútorok hiánya miatt, még megnyitva nincsenek: az írók számára öt-hat üres asztal folyvást készen áll, s az érdemekben gazdag könyvtárőr, t. Mátray Gábor úr[3], oly előzékenységgel szolgáltatja kinek-kinek kezéhez a kívánt adatokat, hogy e tekintetben bárki is megtiszteltetve érezheti magát. – És mégis,

a könyvtár vajmi kevéssé látogatott. Alólírott évek óta szerzett tapasztalatból mondhatja ezt. A Múzeum kézirattárában jegyezgetvén, volt idő, hogy hetekszámra sem láthattam ott más írót, mint azt az általam még hamvaiban is szent kegyelettel tisztelt nagy embert – Szalay Lászlót[4]. Az ő asztala rendszerint halmozva vala fóliánsokkal, búvárkodásainak kútfőivel. Midőn elhunyta után először azon terembe léptem: amint a pusztán maradt asztalára esett tekintetem – ki írhatná le azt a fájó érzést, mely szívemen átnyilallott?! Szemeimbe könnyek tolulának...

Bocsánat, szerkesztő úr, e kis kitérésért, mellyel ama dicső férfiú emlékének áldozám. Vajh ki fogja pótolni őt!

Tehát a könyvtárat az írók gyéren látogatják. Pedig e könyvtár a maga nemében egyetlen, pedig e könyvtár hazánknak egyedüli országos, azaz specifice magyar könyvtára. Benne találhatjuk fel legjobban mindazt, ami *a)* magyarul, *b)* magyarok által, *c)* Magyarországon vagy *d)* Magyarországot érdeklőleg – habár külföldön – íratott és adatott ki.

Volt alkalmam a Pesti Napló hasábjain ezelőtt vagy másfél évvel e könyvtárt körülményesebben ismertetnem[5]: mily részekből áll? mennyi van már rendezve? mik kellenek még teljes rendezéséhez? stb. Cikkemet akkor a többi hazai lapok többnyire egész terjedelműleg átvették, vagy kivonatot közöltek belőle – de azóta ismét hallgat a krónika.

Nem találkoznék a zsurnalisztika képviselői közül csak egy sem, akinek eszébe jutott volna személyesen meggyőződni vagy utánatudakozódni: mi történt ez idő alatt a Nemzeti Múzeum könyvtárában? mennyire haladt a rendezés? Pedig azóta már a díszterem teljesen elkészült, a Batsányi-könyvtár[6] rendezve van, s a Horvát István-féle[7] rendezés alatt.

Mert Mátray úr, habár az óriási munkához – 150 000 kötet mindenféle könyv osztályozása, lajstromozása – csak egyetlen őrsegéd és egyetlen szolga áll rendelkezésére: valóban nyilvános elismerésre méltó szorgalmat fejt ki. Annyira, hogy rendes szekrényeknek immár hiányában – a létezők rendezett könyvekkel kétsorosan is meg levén rakva – a régiségtárból kölcsönzött szekrényekbe rendezi a nemzeti irodalom termékeit...

A szövegközlés alapja: Pesti Napló, 1864. november 11.

---

1. *Thaly Kálmán* (1839–1909) – író, szerkesztő, történetíró. A szabadságharcban honvédhadnagy. Költeményei, színdarabjai sikert arattak. 1860-ban a Bolond Miskát, 1864-ben a Fővárosi Lapokat alapította. Oklevelek ezreit gyűjtötte össze, és adta ki a kuruc időkből. Az eredeti kuruc költészet feltárása mellett jelentősek nagy bele-

élést mutató saját kuruc költeményei is. A Magyar Történelmi Társulat alapító tagja, a Századok c. történettudományi folyóirat első szerkesztője. Az 1860-as években állott népszerűsége tetőfokán, a hetvenes évektől, lapvállalatait másnak adta át.

2. Az említett cikkek: Xantus indítványa egy természetrajzi könyvtár felállítása érdekében (Pesti Napló, 1864. szeptember 17). Xantus János: A magyar nemzeti múzeum érdekében (Pesti Napló, 1864. október 24).
3. *Mátray Gábor* (1797–1875) – zeneszerző és zenetörténész, a magyar népdalkutatás egyik kezdeményezője. 1837-ben a Nemzeti Színház zeneigazgatója, 1840-ben az első zeneiskola vezetője volt. 1846-ban a Nemzeti Múzeum könyvtárába könyvtárosnak nevezték ki.
4. *Szalay László* (1817–1864) – jogász, történész. 1848-ban az első felelős kormány igazságügyi minisztériumának osztályfőnöke. Világos után emigrációban írja meg Magyarország története című munkáját, melyben alapos forráskritikával foglalja össze a régi magyar történelmet 1711-ig. 1855-ben hazajön, és a Tudományos Akadémia titkára lesz, 1861-ben képviselővé választják. Élete utolsó szakaszában a Magyar Történeti Emlékek köteteinek sajtó alá rendezésével és közrebocsátásával nagy szolgálatot tesz történetírásunknak.
5. A jelzett cikket a Pesti Naplóban nem találtuk.
6. *Batsányi János* (1763–1845) – a franciákkal való együttműködése miatt Linzbe internálták, itt írt végrendeletében könyvtárát a Múzeumra hagyta. Hátrahagyott kéziratai később az Akadémia könyvtárába kerültek.
7. *Horvát István* – l. a 11. szemelvény 4. jegyzetét.

13

TOLDY FERENC[1]

KÉRELEM A HAZAFIAKHOZ, RÉGI MAGYAR KÉZIRATOK ÉS KÖNYVEK BEKÜLDÉSE ÜGYÉBEN

1850. június 24.

Az imént lefolyt szerencsétlen két év sokat emésztett meg azon irodalmi írott és nyomtatott emlékek közől, melyek a múlt századok viszontagságai közt az enyészettől szerencsésen megmenekültek; de fennmaradhatott, s kétségkívül fenn is maradt egyeseknél sok, ami magánkézben egy ideig fenntartathatik ugyan, de tűz, víz, hűtelen kezek s a birtokos elhalta által új veszedelmeknek kitéve, a jövendőségre s a nemzetre nézve biztosítva nincs. Amennyire régi irodalmunk ismérete terjed, belőle azon meggyőződést meríthetjük, hogy a régi kor nem volt oly szegény írott magyar munkákban, mint tán közönségesen hiszik, noha alig negyven kézirat került el az enyészetet, vagy legalább a köztudomást; még a XVI. században új virulásnak indult irodalom sajtóműnvei is jó-

részt e sorsban osztoztak. A nemzeti becsület óhajtja tehát minden hazafival, bár mindaz, mit a kor az elvesztéstől megóvott, s jelenleg magányosok birtokában van, homályából kivonassék, s valamely közintézet birtokába juttatva, az irodalom történetének s a nemzetnek örökre biztosíttassék.

Az Akadémia tehát a hazafiakba helyhezett teljes bizodalomból felszólítja mindazokat, kik régi magyar kéziratokat s nyomtatványokat vagy ilyeknek magánkéznél léteztéről ismeretet bírnak: engednék azokat által vagy magok, vagy igyekeznének az illetők azok átengedésére bírni, vagy értesítenék ilyekről az Akadémia titoknoki hivatalát, hogy ez ügyben a szükséges lépések megtörténhessenek. Az Akadémia az ily küldeményekről köszönettel fogja a közönséget értesíteni, azokat könyvtárába iktatni s híven megőrzeni a maradék számára is; használni maga, s használtatni engedni, mint azt eddig is teszi folyvást; a kódexeket (barátbetűkkel készült magyar kéziratokat) azok nevével fogja örök emlékezetre s elismerése jeléül elkeresztelni, kiknek érdeme által azok birtokába jutand; oly esetben, ahol az ajándékozás a magánbirtokosnak áldozatába kerülne, kész azt kölcsönösen meghatározandó becsáron magához váltani. Semmi, ami régi, habár csonka vagy egyébként rossz állapotban volna, vagy tartalma szerint fontosság és becs nélkülinek látszanék: nem oly érdektelen, hogy beküldésre vagy róla adandó tudósításra méltó ne volna. Megjegyeztetik még, hogy vannak a XVII., sőt a XVIII. század elejéről is oly magyar nyomtatványok, melyeket az Akadémiai Könyvtár nem bír: s azért ilyekről is a tudósíttatás köszönettel fog vétetni. Végre oly esetben, hol a birtokos bármely okból a nála levő ilyes tárgyaktól megválni nem akarna, legalább azok részletes leírását a nemzeti intézettől sajnálni nem fogja.

Az Akadémia e felszólítását annál nagyobb reménnyel teszi a sükernek, mennél inkább van meggyőződve afelől, hogy nemigen van magyar, ki ne érezné, miszerint éppen most van ideje a mindenképpi közremunkálásnak, még önmegtagadással is, hol a nemzet becsülete van szóban, melynek egyik fő tényezőjét tagadhatatlanul azon adatok teszik, mik a rég lefolyt idők műveltségi s értelmiségi állapotait új díszben feltüntetnünk képesítenek.

A szövegközlés alapja: Pesti Napló, 1850. június 26.

1. *Toldy Ferenc* (1805–1875) – irodalomtörténetíró, egyetemi tanár, 1830-tól a Tudományos Akadémia tagja, 1835–1861 között az Akadémia titkára (titoknoki). Ebbeli minőségében fordult 1850-ben felhívással a sajtóban a közvrleményhez.

14

HUNFALVY PÁL[1] JELENTÉSE A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁRÓL

Pest, 1868. január 2.

Tekintetes Akadémia!

A magyar akadémiai könyvtárt az 1865. év tavaszán nagy sietséggel kellett a régi helyiségeiből az új épületbe átszállítani.[2] Ez magában is lehetetlenné tette volna megtartani és folytatni a felállítás azon rendjét, amelyben a könyvtár amott volt, s amelyben, ha ide át nem szállíttatott volna, használata talán félbe sem szakad. De a baj felette nagyobbodék még azáltal, hogy itt, az új épületben sem voltak még elkészítve a szekrények. A könyveket tehát kazlakba kellett rakni az udvari terembe, a leendő olvasóterembe s a leendő kézirattárba. Szerencsére a könyvek nem szenvedtek kárt a kazlakban, mitől nagyon lehetett tartani. Mert esős, olvadó időben történék az átszállítás, mely mintegy tíz napig tartott; azután a termek és szobák, amelyekben ideiglenes padlózatra rakattak a könyvek, a téli levegőtől nyersek, sőt a falak nedvesek is voltak még. De kár ezért nem történt egy könyvben vagy könyvcsomóban sem – mert nagy része, jelesen az új kötésűeké, csomókba volt göngyölve.

Amint a Duna felé néző könyvtári helyiségek elkészültek, a szétszedési és felállítási munka kezdődék, s tartott az 1865-i nyáron, sőt, amennyire lehetséges volt, a téli időn keresztül is, úgyhogy 1866 nyaráig a könyvtár fel volt állítva, s a részletes munka elkezdődve.

Fel van állítva a könyvtár s ami hozzá tartozik, azon rendszer szerint, amelyet a T. Akadémia még 1863. április 27-én elfogadott, s melyet az akadémiai jegyzőkönyvek első kötetének 78–83. lapjain lehet olvasni.

Maga a részletes munka, mely összekeresésből és állításból, jegyzésbe vevésből, cédulázásból és számozásból áll, lassan foly, s nyaranta a vidéki látogatók által is hátráltatott – kiket pedig nem szabad volt kitiltani, mert ki-ki, az országosan folyt adakozások után, érdekelve van nézni az akadémiai épületet, s látni, mi van benne. A rendező munka pedig legkényelmesebben magokban a könyvtári szobákban esik meg. Hozzájárul még, hogy 1867 eleje óta nemcsak akadémiai tagok, hanem egyéb olvasók is járnak bele olvasni, mi hasonlóképpen s néha sok időt is igényel magának. A könyvtárnoki rendes dolog, mely a járulékok elfogadása és ren-

dezése, a kiadott könyvek bejegyzése és visszavétele s a könyvkötésre adandó könyvek körül forog leginkább, úgysem szünetelhet soha, s szinte állandóan veszen igénybe egy embert. Azért is az eddigi rendezési munka csak úgy haladhatott némileg, hogy ft. [főtisztelendő] Römer kézirattárőr[3] szíves volt folytonosan segíteni.

Az eddigi rendezés következő eredményt mutat a *szakok és a gyűjtőcímek meg az egyes munkák száma szerint:*

I. Akadémiák és Társulatok kiadásai	192 szám
II. Magyar Akadémia kiadásai	108 szám
III. Régi magyar irodalom	466 szám
IV. Újabb magyar irodalom	802 szám
V. Magyar történelem	1524 szám
VI. Magyar politika	195 szám
VII. Magyar jog	562 szám
VIII. Nem magyar történelem	1150 szám
IX. Nem magyar politika	1050 szám
X. Nem magyar jog	360 szám
XI. Növénytan	178 szám
XII. Ásvány- és földtan	231 szám
XIII. Állattan	176 szám
XIV. Természetrajz	148 szám
XV. Ó-régiségtan	311 szám
XVI. Középkori régiségtan	127 szám
XVII. Éremtan	130 szám
XVIII. Vegytan	251 szám
Összesen	7961 szám

Legyen itt mindjárt megjegyezve, hogy a nem magyar történelemből az 1150 szám alig teszi ki a meglevők egyharmadát; s hogy a biográfiai, geográfiai és utazási szakok szintén gazdagok. Távolról sem lehet még tehát a közlött adatokból az egész könyvtár létszámára következtetni.

De a kézirattár és éremgyűjtemény összes létszáma a következő:

A kézirattár áll 1867. év végén 1838 kötetből, miből még 938 darab kötetlen.

Az éremtár állapotja 1867 végén:

	arany	ezüst	réz	ólom
Római és görög érem	14	1492	2592	–
Magyar és erdélyi	53	1803	130	–
Külföldi államoké	32	1516	840	3
tehát	99	4811	3562	3

Összesen 8475 darab.

Az idei szaporodás a Pulszky Ferenc[4] tiszteleti tag ajándékozta nagybecsű könyvei által jelesedik, melyek közt sok van olyan, mely egyik pesti könyvtárban sem találtatott, p. o. a mexikói régiségeket tárgyaló nagy munka[5]. A nyelvtudományi, történeti és politikai tartalmú munkák száma 388 volt; a régiségeket tartalmazó munkák száma pedig 378, 592 kötetben.

A vételek és az Akadémiának csereviszonyai által beérkezett könyvek, valamint magánosok ajándékai és a kötelmi példányok[6] összesen 693 számot tettek az elmúlt 1867-ben. Nagy panaszunk van azonban a kötelmi példányokra nézve. Igen keveset kap az akadémiai könyvtár azokból a kiadásokból, melyek a folyó magyar irodalom díszét teszik, úgyhogy kénytelen megvenni az Akadémia a magyar irodalom munkáit, amelyek nélkül könyvtára nem lehet el.

A szövegközlés alapja: Tudósítás a magyar Akadémia könyvtáráról (1356/1868. sz.). Akadémiai Értesítő, 1868. 33–35. l.

---

1. *Hunfalvy Pál* (1810–1891) – nyelvész és néprajztudós. Az 1850-es évektől a magyar nyelvtudomány fő irányítója, a Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka.
2. A Tudományos Akadémia Könyvtára alapítása után a pesti Dunasoron, a mai Grasham-palota helyén levő Deron-házban volt bérelt helyiségben (1826–1836). Majd az Uri utca 612 (ma Petőfi Sándor u. 3.) alatti Trattner–Károlyi-ház első emeletén kapott helyet (1836–1865). E régi otthont az Akadémia új épületének elkészülte után a bérlemény határidejének lejárta miatt kellett gyorsan elhagyni, és az épp elkészült palota helyiségeibe sietséggel beköltözni.
3. *Römer (Ferenc) Flóris* (1815–1889) – bencés szerzetes-tanár, archeológus. Utászkapitányként részt vett a szabadságharcban, ezért börtönre ítélték. Kiszabadulása után nevelősködött, majd tanárkodott. 1860-tól az Akadémia levelező tagja. 1861-ben a Tudományos Akadémia kézirattárának őre, 1868-ban a pesti egyetemen az archeológia tanára, 1869-ben a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának őre, 1877-től nagyváradi apátkanonok.
4. *Pulszky Ferenc* (1814–1897) – földbirtokos, politikus és közíró, 1869-től a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, a Tudományos Akadémia tiszteleti tagja. A szabadságharc idején a nemzeti kormány megbízásából Angliában diplomáciai szolgálatot teljesített, az emigrációban Kossuthtal működött együtt. 1866-ban tért haza, és a Deák-párt tagja lett.
5. Valószínűleg Charnay: Le Mexique et ses monuments (Paris, 1864) c. műről van szó.
6. *kötelmi példányok* – köteles példányok, melyeket a nyomdák az Akadémiai Könyvtárnak 1840-től szolgáltattak.

15

TOLDY FERENC[1]
EGY ORSZÁGOS INTÉZET VESZEDELMÉNEK NYÍLT ÉS TITKOS, ÉRDEKES TÖRTÉNETE
1866
(Részlet)

... Az egyetemi könyvtár[2] udvarát a dél felé megszűkülő Ferenci tér felé egy emeletmagasságú puszta fal köríti; ennek sarkától be a Reál[tanoda] utcába egy magasabb földszinti ház vonul, melvet Á-nak nevezünk, s melyben két könyvtári hivatalnokok szállása van; beljebb azon utcában, ugyanennek közvetlen szomszédságában, egy alacsonyabb s minden mérveiben kisebb és silányabb építésű *más* házikó áll, szintén egy tiszti s egy szolgai lakással: ez legyen B. Ezek fedelei az udvarra néznek, melyeket kifelé ama Ferenc téri tűzifal alakú falnak mintegy folytatása rejtett el. 1866-i márc. harmadik hetében egy éjszak felől dúló orkán, rést találva a Hatvani [a mai Kossuth Lajos] utca felől a magas barát-templom és szintén magas Horvát-ház[3] közti földszinti és tetőtlen boltosház felett, a vele dél felé szemközt fekvő említett B. ház födelét rengette oly hatalmas rohamokkal, hogy ennek a Reál utcára néző s a fedelet elrejtő silány és rozzant homlok- vagy csúcsfala, melyre a gyenge fedélszék támaszkodott, két öl hosszában az utcai járdára kidőlt, szerencsére nem sértvén meg senkit. Jegyezzük meg, e B. háznak a széltől szenvedett része az 1855-beli jogtalan átadás óta a barátok birtokában volt.

Elé kellett ez unalmas és aprólékos leírást bocsátanom, hogy egy, *a civilizált világban s a XIX. században* (forradalmakat s régi magyar restaurációkat kivévén) *kétségkívül hallatlan attentátumot* [merényletet] kellőleg méltánvolhasson a türelmes olvasó.

1866. április 3-án, húsvét keddjén, reggeli 6 órakor, a könyvtárudvar mindkét, ti. A. ház és a B. házrész lakói (két hivatalnok és egy szolga) egy városi fegyveres (azaz puskás) hajdúcsapat s egy csoport kőműves, cserepész és napszámos által felverettek nyugalmokból. A támadók élén a város vitéz főkapitánya, Thaisz Elek úr, kinek stábját két városi biztos és két városi mérnök képezték. A gyengélkedő Cs. custos, [könyvtárőr] álmából felriasztva, első percben a Bakonyban vélte magát (talán álmodott); de csakhamar fölismervén, hogy az élet- és vagyonbiztonságunkról oly gyengéden gondoskodó hatóság fegyverei villogtak kétfelől, az utcai és udvari ablakokon át, feléje, természetesen megnyugodott, s boldog volt

hallani, miszerint *csak a házat fogják demolírozni* [lerombolni], melyben lakik, s őt is, ha ellenkezni mer, csupán „bevinni". Ily barátságos intésre a felijedt lakókkal egyetemben megadván magát, azaz szépen elhallgatván, az egyetem rektora távollétében a prorektor és a könyvtár igazgatója után küldött. A *műsereg* egy része ezalatt ama homlokfal lerombolásához látott, míg mások, anélkül hogy a lakóknak időt engedtek volna padlásaikon levő holmiok lehozatalára, a padlásoknak estek, azok deszka válaszfalait átverték, a sérelmes homlokfalra dőlő fedelet, sőt a *másik háznak*, ti. a könyvtár A. házának homlokfalát is bontani kezdték. Megjelenvén most a prorektor, tiltakozott az erőszakos birtok- és házicsend-háborítás ellen; azon fenvegetésre pedig, hogy aki ellenkezik, bevitetik, offerálta [felajánlotta] magát e szóval: „Tessék!". Azonban nem vezetvén fegyveres hadat a fegyveres had ellen, méltóztattak fenyegetésöket kegyesen be nem váltani. Éppen visszavonult volt a hadsereg, midőn a könyvtár igazgatója is megjelent, s már csak a generálstáb főnöke, ti. a főmérnök előtt fejezhette ki bámulatát azon, hogy az egyetem előre fel nem szólíttatott, hogy maga intézkedjék, s hogy minden válasz bevárása nélkül ily erőszakhoz nyúl a város: de felelet csupán a *főpolgármesterre hivatkozás lett*, s a Reáltanoda utcán elmenők életbiztonsága!! „Igaz, de uram, ha a másik, a szomszéd háznak baja van, ezt a mienket ne bántsák!" – „*Hja, a főpolgármester úr parancsa.*" – Ekkor sült ki az is, hogy a határozat március 24-én hozatott! Természetesen, ha az egyetem tudósíttatik s felszólíttatik, akkor vizsgálatot eszközöl, a kormányt értesíti stb., és akkor nem lehet épületeket *rommá tenni*, s azokat a fait accompli [kész helyzet] után A BARÁTOK KEZÉRE JÁTSZANI. A „per cuniculos" [aknamunka] eljárás hőseit ismerve, az első gondolat érdemét tőlök el nem akarjuk vitázni; a közvetítő szerepre is kitűnően alkalmas a furfangos confráter-syndicus [papokkal szövetségben levő személy], a zsenialitásáról ismeretes *Ságody Sándor* alpolgármester: de a *teljes dicsőség* kétségtelenül a *kivivőé* (ha tán csak vak eszköz volt volna is), a gyors és törhetetlen erélyű főpolgármesteré, ki ezentúl mint rettenthetetlen FALTÖRŐ fog Pest évkönyveiben ragyogni. Neve a nagy embernek: ROTTENBILLER LIPÓT[4]. Adjuk át a halhatatlanságnak!

S ím, ezalatt a prorektor jelentést tett a helytartótanácsnak. De ennek is imponált (nemcsak Cs. úrnak) a bátor Faltörő erélye, s hiába vártuk a teljesen jogosult hatalomszót. Jelent ugyan meg másnap egy helytartótanácsi szakbizottmány a tiszti (A) ház állapotának megvizsgálására, s konstatálta is az épület erős és biztos voltát: de tilalom nem jött. A rombolás tehát kedélyesen folytattatott. Megérkezett a rektor is, megtette ő is lépéseit mind az ala-

pítványi ügyigazgatóságnál, mind a helytartótanácsnál: Pestnek basája csak *nevette;* sem tiltakozás, sem tilalom nem jött, s a rombolás folytattatott, bár ugyan kemény dió volt. Mert a ráfogás szerint roskatag fal nemcsak vastagnak, hanem nagy kaliberű, tömött kövekből állónak találtatott, melyek a mésszel gazdagon vegyített vakolat által szinte sziklává nőttek össze. És folyt a fárasztó munka kedden, szerdán, csütörtökön, még mindig városi asszisztencia mellett, azontúl enélkül (hisz nem mutatta magát ellenség), és április 9-én a ház homlokfal és fedélszék nélkül állván – most már a főfalak vaskapcsait kezdték kifeszíteni, s így világosan magokra a lakosztályokra került a sor.

Nem volt egyéb mentség! A könyvtár igazgatója egy telegramot indított Bécsbe:

„Mailáth[5] Udvari Kancellár Úr Őexcellenciájának, Bécsben. Pest, április 9-én, 1 óra 50 perc.

A városi hatóságok április 3-án hajnali 6 órakor erőszakkal behatoltak kőművesekkel és ácsokkal az Egyetemi Könyvtár azon részébe, ahol hivatalnokaink laknak, és lerombolták azt. Panasz tétetett az állami helytartóságon és a gazdasági ügyvivőnél. Ma már isten szabad ege alatt vagyunk, ha Excellenciád a középkori erőszak folytatását táviratilag nem állítja le. Toldy prefektus. Látta a rektor."[6]

E sorok írója, ki a könyvtár naplóját használhatta fel az épületes történetecskéhez, nem tudja, intézkedett-e a főkancellár, de tény az, hogy 9-én este a FALTÖRŐnek sziklarepesztői, eszközeikkel együtt, szépen elsunnyogtak, és félben hagyva az irtómunkát, *többé meg sem jelentek.* Április 10-én csend volt az eddig oly nyüzsgő életet mutatott udvartéren, de ennél telibb volt az a lerombolt falak kőtömegeivel, kőmorzsa-halmazokkal; itt a tetőzet cserepei ölbe rakva, a hosszú fedélszék gerendái, a padlások lécezetei s deszkái egymásra tornyosulva, ott a fedelétől megfosztott ház, pusztán felnyúló kéményeivel, amott a klastrom egy-egy ablakán egy kerek, de búsuló barátfej kikandikálva, hogy hát csak nem roskad-e össze az áldozat?

Végre április 12-én a barát-guardián [rendházfőnök] barátságos részvéte tágított a nagy kényelmetlenségen: elhordatta szépen a lépteinket mindenütt gátló gerendák és lécek nagy részét. (Persze, eladta.)

Végre, post festa [elkésve] összegyűlt a könyvtárban egy vegyes bizottság is, melyben a helytartótanács, a város, a könyvtár s a barátklastrom voltak képviselve, s jegyzőkönyvet vett fel az eseményről. A vitéz kapitány, a szent atya (ti. a gerendák és lécek elhordatója), mindketten amaz *esprit superieurre* [irányító szellem-

re], a nagy Faltörőre tolták a dolgot. A per cuniculos [földalatti utakon] működött szent atya vagy inkább a Faltörő a város kasszájából fizette-e meg azután a hét nap költségeit meg „az új *nyeregtetőt*", melyet, miután a lakók szobáikban néhányszor jól megáztak, megrendeltek: az ugyan a helytartótanácsnak május 2-án, 25 108. sz. alatti intézvényéből nem derül ki: de azt csakugyan elrendelte, hogy a megkárosított ház nyeregtetőt kapjon, valamint „a könyvtári személyzetnek előbbi lakhelyén leendő megtartását": s így vég vettetett a barátok azon, április 17-én képzelhetetlen naivsággal, s most már *nyíltan* tett posztulátumának [követelményének], hogy az egyetem engedje át a fél romokat (egy ház építésére!): ők majd a kertjökben adnak ahelyett egypár lakszobát a könyvtárszemélyzetnek rendelkezése alá.

S így a nagy stratagéma [hadicsel] – melyben a márciusi orkán alkalmi okul, a nagy faltörő Rottenbiller Lipót az egyesült korlátoltság és furfangnak dupejéül [kárvallottjául] szolgált – vizzé vált, de fájdalom! oly eseménnyel gazdagította történetünket, melyhez hasonlót ám keressetek az újkori mívelt népek élményei közt – ha találtok! Mutassatok példát, hogy nyugodt időkben, egy policiális [közigazgatási] rendszabály ÚRÜGYE alatt – mert hiszen nem az egyetem A. háza, hanem annak szomszédja, B. dőlt ki – egy ember, hatóságával takarózva, titokban szőtt támadó s romboló terv szerint, nyílt erőszakkal megrohanjon egy országos, közhasznú intézetet, hogy másnak kezére játssza annak királytól nyert birtokát, pártját fogva az alattomosságnak a nyílt jog, a sötétségnek a világosság ellenében: s mindezt egy kormány szemei előtt, és – *büntetlenül!*

Pest, 1870. (Különlenyomat a Reformból.)

---

1. *Toldy Ferenc* (1805–1875) – 1843-tól haláláig volt az Egyetemi Könyvtár vezetője. L. még róla a 13. szemelvény 1. jegyzetét.
2. Az Egyetemi Könyvtár 1783-ban költözött be a pesti ferences rend kolostorába. Elhelyezése azonban nem volt megfelelő. Az új épület felépítése érdekében a könyvtár hosszas ingatlan-pert folytatott a ferences barátokkal 1807-től 1872-ig, kisebb-nagyobb megszakításokkal. Végül is felépült az új épület, amelybe 1876. február 4-én költöztek át. Az Egyetemi Könyvtár ma is ebben az épületben (Károlyi utca 10.) működik.
3. *Horvát-ház* a mai Kossuth Lajos és Szép utca sarkán álló épület. Ebben működött a Landerer és Heckenast-féle nyomda, valamint számos lap és folyóirat szerkesztősége.
4. *Rottenbiller Lipót* (1806–1870) – 1843-tól alpolgármester, 1848-tól főpolgármester. Az abszolutizmus alatt elmozdították hivatalából, 1861-ben azonban ismét megválaszották.
5. *Mailáth György* (III.) (1818–1883) – a szabadságharc előtt Széchenyi híveként kapcsolódott bele a reformkor politikájába. A szabad-

ságharc alatt visszavonult, később a független konzervatív párttal részt vett a bécsi tanácskozásokon. 1865-ben mint udvari főkancellár a kormány élére lépett. A Tudományos Akadémia igazgatósági tagja volt.

6. Eredetileg németül.

16

EÖRY ANDOR[1]

SZERÉNY INDÍTVÁNY

HAZAI M[EZŐ]GAZDASÁGI KÖNYVTÁRAK ÜGYÉBEN

1859. július 12.

(Részlet)

Nem a kótából való gazdálkodás érdekében emelek szót, annak is megvolt az ideje, mikor az empíria a könyvet búvó gazdát szerencsével választotta élcei tárgyául, szerencsével, mondom, mert a nevetők az élceskedő részén állottak, s csakis ez volt a néha nagyon is szögletes gunyor célja.

Ha nem is éppen nagy idő óta, de elvégre mégis, mint a szalmába fészkelt vackor, megpuhultunk, a betű hatalma nagy hódítást tett a gazdavilágban, s ez nem is lehetett másképp, az ép észjárású magyar gazda belátta, hogy az ő gazdai üzletének érdekében jól írott gazdasági könyvek és folyóiratok a legjobb barátjai, e tekintetben sem akarok tehát izgatni, mert – s ezt igen jól esik mondanom – erre nemigen van szükség.

Talán nem cselekszem helytelenül, ha elmondom, mi bírt indítványom közzétételére – az indítvány aztán magától előálland.

Mindenekelőtt nyílt vallomást teszek arra nézve, hogy a kótából való gazdálkodásnak – a betűnek, bizony, magam sem voltam nagy embere; e gyarlóságomat nem szégyenlem bevallani, csak azt sajnálom, hogy legalább tíz évvel előbb nem jutottam azon meggyőződésre, hogy a betű irányábani egykedvűségem csakugyan gyarlóság; de megnyugtat az, hogy egészen oka nem éppen én vagyok, ugyanis mezőgazdasági irodalmunk, folyvást, lehetőségig keveset törődött gazdasági íróink és irodalmunk történetével, ezen az úton tehát nemigen volt alkalmunk szétnézni a hazai gazdasági irodalom terén, továbbá az újabb idők, ha nem csalatkozom, talán nagyon is méltatlanul horzsolták le a régi iránt fennvolt kegyelet virágporát vagy zománcát, minek természetes következése az lőn, hogy igen könnyedén pálcát törtünk a régi, mint állítólag silány, vagy legalábbis már elévült felett.

Nagyon tisztelem az önállóságot, de csak úgy, ha öntudatos alapon veti meg lábát – gazdasági irodalmunk iránt, úgy látszik, ily öntudatos elvetési joggal nem bírtunk, mert amennyire ez idő szerint tájékozva vagyok, hazai m. gazdasági irodalmunk jobb, mint aminőnek a nagyobb rész tartotta, de már az is szép, hogy van oly gazdasági irodalmunk, mely szégyenünkre nem válik, melyet tehát már mint művelődési eljárásunk egyik tényezőjét is ismernünk kell.

De hogyan kössünk vele alapos ismeretséget?

Állítsunk lehetőségig tökéletes tárt a hazai írók által szerzett gazdasági, bármi nyelven írt könyvekből és folyóiratokból; állítsuk azonban e gazd. könyvtárakat mindenekelőtt a gazdasági egyesületeknél, s ha például az országos és vidéki gazdasági egyesületek ily könyvtárakat állítnak, akkor a tagok kényök-kedvök szerint használhatnák azokat...

A szövegközlés alapja: Magyar Gazda, 1859. július 12.

1. *Sárvári Eöry Andor* – Nógrád megyei földbirtokos. Írásai a Magyar Gazdában és a Vasárnapi Ujságban jelentek meg. E cikke a magyar könyvtárügy fejlesztésének kérdésében új szempontot hangsúlyoz: a mezőgazdasági művelődés szükségességét.

Tervek közkönyvtárakról. Olvasókörök

17

TÖRÖK JÁNOS[1]

KÖZSÉGI KÖNYVTÁRAK

Pest, 1857. március 7.

Ötödik éve már, hogy e sorok írója a községi könyvtárak mellett először felszólalt, s az indítvány minden értelmes magyar embernél szíves visszhangra talált.[2]

Azóta az eszmét több ízben emlékezetbe hoztuk, s nevezetesen koszorús Vörösmartynk kora halála alkalmából kifejtettük, miképp lehetne a nemzeti művelődés eszközét s szellemi nagyjaink emlékének kegyeletes megőrzését összekötni azáltal, ha minden jóravaló magyar község községi könyvtárt alapítana, s legjelesb íróink műveit azokban összegyűjtené.[3]

Mert semmi sem tünteti ki annyira a kellően kifejlett, művelt községi élet s a polgári emelkedettség s öntudatosság jeleit, mintha

a szellemi ösztönök kezdenek nyilatkozni, s a tudás és ismeret szükségeinek kielégítésére az anyagok egyesült erővel szereztetnek meg.

A községi könyvtárak a nevelési s művelési intézkedések nélkülözhetetlenül kiegészítő részét képezik, s összekötő láncszem gyanánt szolgálnak az ifjúság tanintézetei s az élet iskolája között.

A községi könyvtárak igen becses segédeszközül és szellemi forrásul szolgálnak egyrészről mind a helybeli tanulóknak, mind a tanítóknak, másrészről pedig egyedül azok tehetik lehetségessé, hogy olvasókörök és kaszinók valóban községi intézményekké váljanak, s azok a szellemi foglalkozás és művelt szórakozás minden jobb és újabb anyagával ellátva lehessenek.

Mi azonban a községi könyvtárakat a magyar emberre nézve rendkívül fontosakká teszi, az: irodalmunk s nemzeti művelődésünk kellő ápolása.

Mi, akik a nemzeti irodalom sorsával egyedül fajunkra, s mondhatni, csupán hazánk határaira vagyunk szorítva, csupán azáltal biztosíthatjuk jelesb szellemi műveink közrebocsáttatását s ezzel jobb tehetségű hazánkfiainál a magyar tudományos munkásság ösztönét – ha a megjelent vagy megjelenendő munka legalábbis bizonyos mennyiségű keletre számíthat.

Odáig még nem jutottunk, hogy a magyar arisztokrácia minden hazafiúi indulata dacára, kivétel nélküli nemzeti elv gyanánt tűzte volna ki, hogy háza elrendezésében egy teljes magyar könyvtár képezze életszükségeinek egyik alkatrészét, s munka- és társalgási legkedvesb teremét.

A nemzeti logika ezen axiómája eddig még aránylag kevés főúri házban győzött, mert az erőknek e megfeszített egyesülését a nemzeti irodalom ápolása és sohasem eléggé buzgó felkarolása körül nemzeti állapotunk új fejleményei s a legújabb kor tették – nemzeti közös életszükséggé, s mindenekfelett a nemzet nagyjai kiváló kötelességeül.

Szerintünk egyébiránt sokszorta fontosabbak a községi könyvtárak, mint a legnagyobb magángyűjtemények.

Lehetnek egyes nagy és költséges irodalmi és művészeti vállalatok és munkák, melyeknek megszerzését csak gazdag dinasztiák győzik meg: de a nemzeti irodalom egyetemes hatását és terjedését egyedül a hasznos könyvek keletének nagy száma eszközölheti.

A községi könyvtárak ugyanazon szerepet vannak hivatva a nemzeti irodalom összessége irányában vinni, mely szerep a községeket az országgal szemközt illeti.

Valamint községekből áll az egész haza, s valamint ha az egyes községek józan munkásságuk s helyes belrendezetük folytán gyarapodnak, az egyetemes haza is virágzik – éppen úgy fog virulni a

nemzeti irodalom, ha minden községben a nyilvános nemzeti könyvtárak alapítása által tevékeny ápolásra támaszkodhatik.

S csak egyetlenegy ember és hazafi találkozzék valamely községben, ki e könyvtárak horderejét felfogja, s egyszersmind a község bizalmát bírja, akkor nem képzelhető eset, hogy ily községben lehetetlen legyen e közös könyvtár állításának legbiztosb s legildomosb módjait kitalálni még ott is, hol talán ily célra a község közjövedelme nem terjedne.

Azon, hogy ily emberek helyenkint találkozzanak, kik ez eszme fonalát s kivitelét kezükbe vegyék, nem aggódunk, nem aggódhatunk anélkül, hogy e nemzet józan eszén kételkednénk.

A községi könyvtárak célszerű és sikeres létrejöttének van egy egészen más, félreismerhetlen nehézsége; s ez: a megvásárlandó könyveknek helyes kiválasztása.

Kétséget sem szenved, hogy valamely községi könyvtár helyes könyvlajstromát szükségképpen nemcsak a község vagyonossága s anyagi ereje, hanem egyszersmind míveltségi állapota s különböző helybeli viszonyai s túlnyomó foglalkozásának természete dönti el.

Más könyvtár illik falusi községnek, más ismét nagyobb városnak, más választást kíván az iparos, mást a mezőgazdasági irány.

Vannak irodalmi szakok (s ilyenek például a szépirodalom, főleg remekíróink: Berzsenyi, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Bajza, azután Jósika, Eötvös, Jókai stb.; a történelem: Virág Benedek, Teleki, Szalay, Horvát, Péczeli stb.; s végre a természettudományok), melyeknek mag és velő gyanánt minden könyvtárban otthon kell lenniök.

De valamint e szakokra nézve a kiterjeszkedés és könyvek száma a község pénzbeli tehetsége által szabályoztatik – úgy egyéb gyakorlati szakokra nézve a községek szükségei s kívántatosságai tetemesen eltérnek egymástól.

Mármost ki adja a községnek (de még magánosoknak is) az irányt a legjobb könyvek megválasztására, jóravaló könyvtárak alkotására?

A közelebbi napokban bocsátott közre e lapok érdemes kiadója ily könyvjegyzéket, vonatkozva a községi könyvtárak szükségére. Mi e gondoskodást igen dicséretesnek tartjuk; s más kiadók is igen jól tennék, ha kiadói vagy bizományos körükben eső magyar irodalmi termékeiket hasonló gonddal állítanák össze, és hirdetnék.

Minden nyomtatott magyar betű egy-egy fövenyszeme a nemzetiség szent és örök hajlékának!

Mindazonáltal mi mélyen érezzük oly sémának hiányát, mely a községek különböző viszonyaira figyelemmel, minden részrehaj-

lás nélkül irányt adjon a közös és nyilvános könyvtárba illő könyveknek helyes megválasztása körül.

Ezt pedig csak oly szakavatott testület teheti, mely minden magánérdeken s minden magán írói tekintélyen fölül áll.

Valamint maga az összes nemzeti irodalom bibliográfiájának szerkesztése, így az ily speciális könyvjegyzékek készítése is a magyar Akadémia tüzetes feladata.

Egy lehetőleg teljes magyar bibliográfia készítése, mely tartalmával a magyar irodalom mohos bölcsőjéig visszamenjen, csak hosszú évek munkája lehet; de a községi könyvtárak osztályozott lajstromának készítése sürgős, égető szükség.

Nem kételkedünk, hogy ez igénytelen nyilatkozatunk a Magyar Tudós Társaság tereméig elhat, s annálfogva némi reményt is táplálunk, hogy az Akadémia ez indítványt tanácskozásra méltatandja.

Mert azon meggyőződésben vagyunk, hogy a magyar Akadémia teendőinek mai napon nem legkisebbike az: a burjánzó irodalom vetései között, a magvas és szemteljes termények megválasztása körül az olvasóközönségnek szakavatott vezetőül, bizalomra méltó kalauzul szolgálni.

A szövegközlés alapja: Magyar Sajtó, 1857. március 8.

---

1. *Török János* (1809–1874) – közgazdasági szakíró, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Mint a Pesti Napló, majd a Magyar Sajtó szerkesztője egyike a polgári közművelődési könyvtárügy első hazai propagálóinak.
2. Az említett írás hasonló címmel a Pesti Napló 1853. június 22-i számában jelent meg, és benne a községek vezetőit könyvtárak létesítésére szólítja fel.
3. Előzzük meg a temetést! (Magyar Sajtó, 1855. november 25.): „Mily hatást tehetne az irodalomra, s mily befolyást gyakorolna a nemzetre, ha csak kétezer a vagyonosb magyar községek közül legjelesb magyar könyveinkből nyilvános könyvtárat állítana! Azt tartjuk, alig van községi kiadás, melyhez minden polgár illetékesebben járulhatna; s nincs község, mely annak terhét meg nem bírná – s legyen szabad feltennünk, hogy nem létezhetik honszerte oly hely, hol ne találkoznék egy férfiú legalább, kinek nemcsak elegendő belátása, de egyszersmind hazafiúi ösztöne és tekintélye nem lenne e községi könyvtárak eszméjét sikerre emelni."

18

A GYŐRI OLVASÓ TÁRSASÁG ÜGYEI[1]

Memorandum az Olvasó Társaság érdekében
Győr, 1852. január 30.
(Részlet)

...Az itteni polgármesteri hivatal által 1852. január 3-án 4. sz. a[latt]kiállított és nekem január 6-án kézbesített felszólításra, hogy ti. a Győri Olvasó Társaság további fennállhatása érdekében írásban tegyek lépéseket, és alapszabályait felsőbb jóváhagyás végett küldjem be, a következőket válaszolom:

A Győri Olvasó Társaság 1839-ben több tag társulásából keletkezett, és az 1848. évig, a mellékelt alapszabályok szerint – melyeket ismételten felsőbb hely elé terjesztettünk, de felsőbb jóváhagyást nem nyertek –, állt fenn, míg azután 1849 január hónapjában az akkori királyi komisszárius, Zichy Félix gróf úr parancsára bezáratott és megszüntettetett, és minden további gyűléstől eltiltatott, úgyhogy az összes, akkor még a Ferencváros 1. szám alatti Szűcsféle ház első emeletén levő egyleti helyiségeknek kulcsa is az említett komisszárius úr által bekéretett. Ebben az időben éppen rám került a sor, hogy mint elnök fungáljak, mert az alapszabályok értelmében minden hónapban a 12 tagú bizottságnak egy más-más tagja látja el az elnöki tisztet az üléseken.

1849. április 17-én átnyújtottam a királyi biztosnak, Zichy gróf úrnak egy olyan kérelmet, hogy engedje meg egy aláírási ív kibocsátását a helybeli publikum számára egy évenként fizetendő hozzájárulás megajánlására, hogy a könyvtárat könyvek kikölcsönzése és lakásaikban való olvasása révén használatba vehessék, és a befolyó, megajánlott pénzekből a hátralékos házbért kiegyenlíthessük; ehhez meg is kaptuk a hozzájárulást.

Így 1849. május 1-től az egykori Olvasó Társaság könyvtárát több, a lakásán olvasó tag évenként fizetett 4 pengő forint ellenében mint kölcsönkönyvtárt használja. A befolyó pénzek a házbér fizetésére, a könyvtáros díjazására és szépirodalmi művek vásárlására fordíttatnak.

Ettől az időtől fogva mind a mai napig, az olvasóközönség kívánságára, én bonyolítom le ezt az egész ügyet, és kezeskedhetem arról, hogy az egykori olvasótermi helyiségek bezárása és a Társaság feloszlatása óta semmiféle gyűlés nem volt, kivéve az 1850. év végén, amikor az 1849. és 1850. év folyamán kapott pénzekről elszámoltam, amely ülésen az előzetes bejelentés alapján Bugli városkapitány úr mint kiküldött biztos is jelen volt.

Egy második ülés is volt folyó év január 12-én, a kir. biztos és Dorner Ede megyefőnök urak által, írásbeli kérelmemre, kiküldött Lehner alkapitány úr elnöklete alatt, amiről az ez alkalommal felvett jegyzőkönyvet hitelesített másolatban mellékelem.

Végül is: a jelenleg társult olvasópublikumnak az a legalázatosabb kérése, hogy a továbbiakban engedtessék meg: ezt a könyvtárat mint kölcsönkönyvtárat használhassuk addig is, míg később az Olvasó Társaság, a fennálló statútumok szerint, kegyelmes engedélyezés folytán, életre kelhet.

Ecker János sk.

A szövegközlés alapja: Szabó Imre Flóris Olvasói társulások Győrött a múlt század közepén c. szakdolgozatából. 40–41. l.

A Könyvvizsgáló Hivatal jelentése az Olvasó Társaság könyvjegyzékéről[2]

1853. **május** 30.

(Részlet)

...A folyó hó 25-én kelt nagybecsű felterjesztése értelmében van szerencsém Nagyságodat tisztelettel értesíteni, hogy a leküldött könyvjegyzéket ismételten átvizsgáltam, és a tiltott nyomdatermékek listáival összevetettem. A Grenzboten című folyóirat kivételével – amelyre vonatkozólag a tilalom a volt cs[ászári] kir[ályi] Ministerial Commissariat [miniszteri biztosság] részéről 1850. október 13-án 3831/MD sz. alatt jelent meg, s ezért ezt a folyóiratot foglaltassa le azonnal – nem találtam a kérdéses katalógusban egyetlen könyvet sem, amelyre direkt tilalom vonatkoznék.

Éppoly kevéssé találtam tartalma szerint ismert könyvet, amely feltétlenül, további vizsgálat nélkül az általános és nyilvános használat alól kivonandó volna.

Azonban a megküldött katalógus tartalmaz jelentős számban olyan könyveket, amelyek címük, a tárgyalt téma, a megjelenés ideje vagy a szerző ismert felfogása miatt kérdésesnek tűnnek fel; éppen ezért kötelességemnek tartom Nagyságodat megkérni: kegyeskedjék odahatni, hogy ezek a könyvek a Könyvvizsgáló Hivatalhoz átnézésre beküldessenek. E könyvek címét méltóztassék Nagyságod mellékletben átvenni.

---

1. A szabadságharc után minden egyesületnek újra kellett kérnie alapszabályai jóváhagyását.
2. Az Olvasó Társaság könyvtárának kezelője ez idő tájt Kucharszky

Antal könyvkötő. Az egész könyvtár saját lakásán volt. Az Olvasó Társaság 1853. február 28-án kérvényt adott be a városhoz, hogy a könyvtárat áthelyezhesse Schwaiger Philibert könyvkereskedő boltjába, és annak kölcsönkönyvtárával együtt kezeltethesse. A polgármester utasítja az alkapitányt, hogy a társaság könyvtárát vegye jegyzékbe. Ez a könyvjegyzék került a Könyvvizsgáló Hivatal elé.

19

SCHWARCZ GYULA[1]

LEVÉL A MEGYEI KÖNYVTÁRAKRÓL

1864

(Részlet)

Uram!

Ön tájékoztatást kért a magyar műveltségi állapotok körül, s egyúttal komolyan súlyt látszott fektetni azon párhuzamra, melyet publicistáink Anglia és hazánk politikai intézményei közt véltek egy időben fölfedezhetni. A tájékoztatást megadtam már; de ama párhuzamot sehogy sem vonnám közvetlen oktani összefüggésbe nemzeti haladásunk netáni örvendetes tüneményeivel. Ön tudni-illik azt hiszi, hogy e haladást csak úgy láthatjuk maradandólag biztosítva, ha egyszer s mindenkorra megszűnünk az állami háztartás költségvetésétől követelni azt, amit magánegyesülések, magánvállalatok segélyével – mint ön állítja – sokkal könnyebben, sokkal hamarább létrehozhatnánk. E nézetet én egyáltalán nem oszthatom, mert sokkal jobban ismerem azon tényezők valódi jelentőségét, melyekkel az angol nép, alkotmányos szabadságának jótékony oltalma alatt, ily célokra tulajdonképp rendelkezik, hogysem e félreértést a maga elemeire egész őszinteséggel vissza ne vezethetném. Londonban könnyűszerrel jöhetett létre annyi tudós társaság és tanoda, oly nagyszerű könyvtár s múzeum, annyi színház és oly jelentékeny állatkert magánerők segélyével is; de annak, hogy mind e dolgok annyira sikerülhettek, annak okát csakis az angol nép hasonlíthatatlanul nagyobb, egyenletesebb gazdagságának – s ami szintén lényeges –, az angol nép szintén hasonlíthatatlanul nagyobb egyöntetűségű műveltségének tulajdoníthatom. Közcélokra hazafias lelkesedés sehol nem hozott tán arányilag oly lélekemelő áldozatokat, mint Magyarországon: mostoha évek, magas adó s egyéb szerencsétlenségek dacára közel kétmillió gyűlt össze pár hó alatt a tudományos akadémia palotájának fölépítésére s másnemű szükségeinek fedezésére, s közel kétszázezer forint a nemzet dalnokának [Vörösmartynak] árváira. Ez megtör-

tént, valamint magánadakozások erejéből egyéb ünnepélyes vindikációk [felajánlások] is szerencsésen létrejöttek. Igen, de nem költekezték-e ki magukat máris teljesen azon kevesek, kiktől nálunk, jelen műveltségi állapotaink mellett várni kizárólag lehet, elannyira, hogy tőlök még a könyvtárakra is koldulni annyit tenne, mint őket kenyeröktől megfosztani?

Pedig vajmi sok van hátra, ami nélkül a kor vívmányaival, igényeivel szemben többé meg nem élhetünk, hanem legföllebb nyomoroghatunk. Mellőzöm a nagy hazánkfia, Deák Ferenc által indítványba hozott új országházát, miután ez minden kétségen kívül az állam költségén lenne építendő; mellőzöm egy, a magyar fővároshoz méltó egyetem, csillagda, állatkert, opera, dráma s lovarkör kérdéseit; csak egyről kívánok jelenleg szólni, a közkönyvtárakról. Angliában majd minden faluban van ily könyvtár, melyből magának a gyármunkás éppúgy merítheti a mindennapi szellemi táplálékot, mint a mezőgazda, katona vagy hivatalnok, vagy irodalmár, kik maguknak különben tán a kívánt olvasmányt meg sem szerezhetnék, vagy ha megszerezhetnék is, mégsem szereznék meg azt, mert restellenének a könyvárusoknál utánakeresgélni. Angliában, mondom, majd minden faluban van ily Mechanic Institute, ily közkönyvtár, jóllehet a kormány azokra egy fillért sem áldozik. Kik hozzák létre, kik tartják fönn azokat? Egyesek, fogja ön felelni, magánvállalkozók: igen, csakhogy ezen egyesek, kik önöknél a városi közkönyvtárakat alapítják, először nem oly szegények, mint azok, kikben nálunk legalább az akarat megvolna ilyesmire adakozni, vállalkozni; másodszor meg nincsenek annyi oldalról igénybe véve hazafias zsebeik, mint jelen viszonyaink között a mi szabadalmozott mecénásainkéi. Nálunk azok száma, kik az önök társulási szellemét beszíva, saját polgári lényök tönkretétele nélkül képesek lennének megvéjök korszerű szükségeit fedezni, nagyon csekély...

A magyar társadalom ily vállalatokban, adakozásokban eddigelé meddő rétegeit – ugyanis – nálunk egyedül a népnevelésnek szerencsésebb korszaka tehetné kamatozókká; ezen most meddő erők sokkal nagyobbak és sokkal kevésbé fáradtak még, mint amazok, melyek az ötvenes évek alatt és azóta a sok jótékonyságban szinte elbágyadtak; de azon nemzedékek, melyeknek szavai mostanság még döntenek, a magyar társadalom ama rétegeiben tanulni többé nem akarnak, következésképp önként, puszta meggyőződésből, jóindulatból az előkészítő munkában részt venni nem fognak. Sőt, azok ifjúságát is féltenünk lehetne, ha a dolgok jelen menete eddigi arányait tartaná meg még pár évtizeden át saját természetes fejlődésének. Röviden, a megye oly fogalom, mely míg

csak magyar él e földön, halhatatlan; mért nem állítanak hát föl, kérdezi ön, magántársulatok megyénként kellő közkönyvtárakat? A felelet erre röviden ez: nincs pénz; azaz azok, kik ezen eszméért lelkesülni képesek lennének, mint előbb is mondtam, már annyi mindenfélére adakoztak, hogy a magas adó mellett csaknem koldusbotra jutottak. Ezen kevesek ilyesmire nem is igen vállalkozhatnak, mert a megyei népesség legnagyobb részének merev részvétlensége annyira nyilvánvaló, hogy előre látná mindenki a bukást, melynek egy ily vállalat eléje nézne. Másrészről, a kereskedő-, iparos- és földmívesosztály embereit hiába vasárnapi-iskoláznók: ők ugyan nem emelnek nálunk közkönyvtárt még egy ideig. De ha emelne a magyar kormány ugyancsak megyénként fényes palotákat, ha megtöltené azok termeit érdekes, ékes kötésű könyvekkel, kényelmes zsöllyeszékekkel, készletteljes, díszes íróasztalokkal és szekrényekkel, akkor meg lehet ön győződve, Uram, – hogy idegen ajkú kalmáraink, furfangos iparosaink s épelméjű vagyonos földmíveseink annak szép homlokzatát mise után, hazajövet nemcsak megmegbámulnák, de egyszeri ottlét után ingert is éreznének azon zsöllyeszékekbe beleereszkedni, azon ékes kötésű könyveket fölnyitni, tartalmaikon elgondolkodni, s ha egyszer már annyira jöttek, tán arra is elhatároznák magukat, hogy gyermekeiket nem fogják ezentúl az iskolától visszatartani.

Csak így lehetne, jelen műveltségi állapotaink mellett, a lappangó erőkre termékenyítőleg hatni. Iskola, könyvtár, akadémia egymásra kölcsönös befolyást gyakorolnak; csakhogy minálunk nem annyira ezért égető szükség könyvtárak fölállítása, hogy azok a már tanuló nemzedéknek segédforrásokat nyissanak, mint inkább azért, hogy azok a még szendergő rétegekben kívánesiságot, tudományos részvétet gerjesszenek. Hány rendkívüli tehetség mentethetett volna meg a haza, az emberiség ügyének, ha környégyszögítő és örök-mozdony-indító rögeszméiket egy tisztes, kényelmes olvasóterem könyvállványai előtt, a fogékony bennsejök előtt minden pillanatban föltáruló más és más ötletekért, eszmékért cserébe adhatták volna? Hány oly nemes lelket nyerhettek volna meg már e szóban forgó megyei közkönyvtárak a jövőnek, kiknek nagyra törő gondolkodásmódja mostanság, az események tragikumától megtörve, a világfájdalom és honsiratás egyezményes ürügye alatt, a borkancsó és kártyaasztal mellett megannyi átkaivá testesült e szegény hazának! A magyar ember nagyon szeret olvasni, csak venni restell, inkább kölcsönkéri. Önök nevetni fognak Angliában, ha meghallják, hogy nálunk egy-egy közérdekű könyv harminc-negyven tehetős birtokosnak meg szokott előbb kezén fordulni, mielőtt közőlök hárman-négyen magukat annak megvételére elhatá-

rozzák. Önök nevetni fognak, s mégis úgy van. Emeljen az állam közkönyvtárakat, s nemcsak az irodalom fog jótékony lendületet nyerni, hanem a közművelődés is hihetetlen ösztönzeteket rövid idő alatt...

A szövegközlés alapja: Magyar Sajtó, 1864. augusztus 30.

---

1. *Schwarcz Gyula* (1839–1900) – közoktatásügyi politikus, államtudományi és ókortörténeti szakíró, 1894-től egyetemi tanár. A megyei közkönyvtárak ügyében Jacob Hunthoz, a londoni Anthropological Society elnökéhez intézett levele előzőleg a Székesfehérvári Évkönyv címen 1865-re kiadott naptárban jelent meg.

II. A DUALIZMUS FÉL ÉVSZÁZADA
(1867 – 1918)

Válogatta és a bevezetést írta
KOVÁCS MÁTÉ

A jegyzeteket készítette
BABICZKY BÉLA, DÉR MÁRIA, VOIT KRISZTINA

AZ OLVASÓKÖZÖNSÉG, KÖNYVKIADÁS, KÖNYVTÁRAK A DUALIZMUS KORÁBAN

1. Társadalmi, művelődési viszonyok, olvasóközönség

A dualizmus fél évszázada viszonylag hosszú korszak, 1867-től 1918-ig, a kiegyezéstől az őszirózsás polgári forradalom kitöréséig tartott. A kiegyezéssel vége szakadt a csaknem két évtizedes császári önkényuralomnak. Az újból kísértő Habsburg összbirodalom helyébe az Osztrák—Magyar Monarchia kettős hatalmi rendszere lépett, amelyben Magyarország viszonylagos önállósághoz jutott. Az új államrendszer kétségtelenül reálisabb talajra épült, mint a császári összbirodalom, mégis ingatagnak bizonyult, mert megalkotói múlthoz tapadó konzervatív szemléletűek voltak, s nem vetettek számot az egykorú alapvető társadalmi és nemzetiségi fejlődési tendenciákkal. Ezért mind a társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok, mind pedig az államkeretben élő sokféle nép és népcsoport helyzetének rendezésében félmegoldásokkal kísérleteztek, sőt több fontos problémakört teljesen megoldatlanul hagytak.[1]

Magyarországon a kiegyezéssel a politikai, gazdasági hatalom és a kulturális élet irányítása azoknak a *konzervatív társadalmi osztályoknak*, ill. *rétegeknek* a kezébe került, amelyek az 1848 – 1849-es polgári forradalommal és a szabadságharccal szemben állottak, ill. akkor mérsékeltek, békepártiak voltak, vagy azóta a forradalom céljaiból kiábrándultak. A hatalmat birtokoló és gyakorló társadalmi osztályok és rétegek szövetsége, amely a nagy- és középbirtokosokból, egyháziakból, a nagy- és középpolgárságból, gazdag parasztokból, valamint a főhivatalnokokból és katonatisztekből tevődött össze, külföldi, főként osztrák tőke segítségével utat nyitott a hazai kapitalista fejlődés meggyorsulásának. A közigazgatás

és a termelés átszervezésével, a tőkés viszonyoknak kedvező jogszabályok alkotásával előrelendítette az ország gazdasági életét, és ennek nyomában előremozdult az ország társadalmi, politikai és kulturális élete is. Erősen fékezte azonban a fejlődést, hogy az uralomra jutott osztályok és rétegek csak addig támogatták az átalakulást, ameddig az nem veszélyeztette az érdekeiket. Ezért következetesen korlátozták, sőt a monarchia államszervezetére és karhatalmi erejére támaszkodva elnyomták a fejlődés minden olyan irányát, amely a hatalmukat csorbította volna.

Ez az önző, konzervatív osztályuralom azonban az ország akkori társadalmi helyzetében: nemzetiségi és osztályviszonyai között szükségképpen olyan súlyos ellentétekre: osztályok közötti harcokra és nemzetiségi küzdelmekre vezetett, amelyek végül is előbb a konzervatív uralkodó osztályok helyzetét és hatalmát megrendítették, majd pedig a bukását is előidézték.

Az *osztályellentétek* részben már korábban is megvoltak, különösen a földbirtokok urai és a föld jobbágy sorban élő megmunkálói között, de a nemesek és a polgárság haladó rétegei, valamint az ipari, kereskedelmi üzemek tulajdonosai és munkásai között is. Az 1848 – 1849-es polgári forradalom bukása, továbbá a kiegyezés hatalmi rendszere és a kapitalista fejlődés viszonyai ezeket az ellentéteket továbbmélyítették és azok jelentőségét megnövelték. Egyfelől a parasztság túlnyomó többsége előtt bezárult a fejlődés útja. A kisparasztság és az agrárproletariátus nem juthatott elegendő földhöz, de az iparban sem talált kellő foglalkoztatást. Kénytelen volt a falvakban maradni és a földbirtokosoknál gazdasági cselédként, napszámosként, summásként vagy tőkés vállalkozóknál kubikosként olcsó bérért robotolni. Másfelől a tőkés fejlődés következményeként évtizedről évtizedre gyorsan emelkedett az iparban, közlekedésben, kereskedelemben a fizikai dolgozók száma s ezzel szükségszerűen nőtt a munkásság gazdasági és politikai súlya is. A mostoha életkörülmények között tengődő, elégedetlen munkásság és parasztság politikai, gazdasági szervezkedéssel, politikai, kulturális önképzéssel, pl. munkásegyletek, agrárszocialista olvasókörök, üzemi és aratósztrájkok szervezésével igyekezett helyzetét a társadalmi harcban megerősíteni, érdekeit megvédeni, amit a hatalom birtokosai politikai perekkel, erőszakkal próbáltak elnyomni. Lényegében sikertelenül. A dolgozó osztályok és a haladó, ill. forradalmi értelmiség küzdelmei fokozatosan erősödtek s az 1918 – 1919-es forradalmakba torkollottak.[2]

A *nemzetiségi törekvések és küzdelmek* is régebbi eredetűek.[3] A monarchia dualista hatalmi szervezete azonban még fokozta a nemzetiségek elégedetlenségét, minthogy a hatalomnak ez az új

elosztása politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt jelentős előnyöket biztosított az osztrák tartományokban a németségnek, Magyarországon pedig a magyarságnak, s elvágta a nemzetiségi törekvések útját. A monarchia más nemzetei, ill. népcsoportjai még olyan elemi jogokkal is csak korlátozottan rendelkezhettek, mint az anyanyelv szabad használata, az önigazgatáshoz és a népképviselethez való jog. Sőt nemritkán a nemzetiségi elnyomás az osztályelnyomással is párosult, az egyes nemzetiségekhez tartozó ipari és paraszti dolgozó rétegekre kettős hátrány nehezedett. Az ellentétek kölcsönös bizalmatlanságot és szembenállást szültek, s a nemzetiségek erősödő ellenállása politikai, gazdasági, kulturális szervezkedésekben öltött testet, amit a hatalom hasonlóan politikai perekkel, hatósági elnyomással próbált letörni. Ugyancsak eredménytelenül. A nemzetiségekben érlelődött és terjedt az elhatározás az elszakadásra, s csak alkalom kellett a megvalósításához, ami az első világháború végén, a monarchia felbomlásakor be is következett.

Ez volt az a társadalom, az a politikai és gazdasági helyzet, amelyben a dualizmus korának hazai: magyar és más nemzetiségű *olvasóközönsége*, valamint *könyv- és sajtó-, olvasási és könyvtári kultúrája* kialakult. Az olvasóközönség a század nemzetiségi és osztályviszonyai között szükségképpen a népesség különböző osztályaiból és nemzetiségeiből tevődött össze. De nem az egyes társadalmi osztályok és nemzetiségek puszta számaránya szerint, nem az összlakosság arányosan kicsinyített másaként. Az összetétele attól függött, hogy az egyes osztályok és nemzetiségek mennyiben rendelkeztek azokkal az alapvető előfeltételekkel, amelyek az írásbeli közlés rendszerének kifejlesztéséhez és az abban való részvételhez nélkülözhetetlenek voltak. A könyv- és lapkiadás, ill. terjesztés mennyisége és minősége, a köz- és magánkönyvtárak száma, színvonala és használata pedig aszerint alakult, hogy az olvasóközönség egyes rétegei és csoportjai milyen igényeket támasztottak; vele szemben, mint „fogyasztók és felhasználók" mit, mennyit és milyen színvonalon kívántak és tudtak igénybe venni az írásbeli közlés lehetőségeiből. Ennek egyenes következményeként a könyv- és lapkiadás, ill. terjesztés, valamint a köz- és magánkönyvtárak is osztály-, ill. nemzetiségi jellegűekké lettek. Sőt itt ez még erőteljesebben is jelentkezett, mert az írásbeli közlés a társadalmi küzdelmek egyik legfőbb harci eszközévé vált, így e közlési rendszer fő formái: az írásmű, kiadvány és könyvtár tartalmában és tárgyi megjelenésében olyanokká lettek, amilyet a létrehozók és felhasználók céljai és módszerei megkívántak.

Az *olvasótábor nagysága, összetétele és színvonala*, mint min-

denkor és mindenhol, aszerint alakult, hogy az össznépességben mennyiben voltak meg az olvasási folyamat létrejöttéhez nélkülözhetetlen előfeltételek: az írás- és olvasás bizonyos mérvű ismerete, a szükséges kiadványok az olvasók anyanyelvén vagy olyan más nyelven, amit az olvasók ismertek, a köz-és magánkönyvtárak, amelyekben az olvasó hozzájuthatott a kívánt olvasmányokhoz. Ezek mellett döntően befolyásolták az olvasóközönség nagyságát és összetételét: az osztályhelyzet és a közönség művelődési szokásai, a foglalkozási és kereseti viszonyok, a munkaidő és szabad idő aránya, a települési és családi körülmények s nem utolsósorban a kulturális helyzet, különösen az iskolázás színvonala. Ezek az alapvető előfeltételek és tényezők együttesen, kölcsönös egymásrahatásukkal határozták meg, hogy a népesség egyes osztályai, rétegei, ill. egyes nemzetiségei milyen arányban és milyen szinten fejlődhettek olvasókká, lehettek részesei és alakítói az olvasási kultúrának.

Ha nem is egészen pontosan, de az egykori hozzávetőleges becslések és adatok alapján megközelítően megállapítható, hogy a dualizmus korának kezdetén az *olvasóközönség* viszonylagosan szűk körű és kisigényű volt. A könyvvásárlók számát a XIX. század negyvenes éveit illetően 60 000-re,[4] 1870 körül 100 000-re[5] becsülték. Másfél évtized múlva a könyvtárak 1884–1885-ös országos összeírásakor az összes közkönyvtárakban 176 000 olvasót tartottak számon. Ugyanakkor 1001 magánkönyvtárat írtak össze.[6] 1875-ben a posta összesen 26 millió folyóirat- és hírlappéldányt kézbesített.[7] Később a viszonyok javulásával az olvasók száma is emelkedett. Alátámasztják ezt az iskolázás, továbbá a könyv- és lapkiadás, valamint a könyvtárak adatai egyaránt. Az ország iskolás korú népességéből 1870-ben 44,5%,[8] 1910-ben már 68,7%[9] tudott írni-olvasni, s az írni-olvasni tudók közül 1910-ben a középiskola 4. osztályát 332 000, a 8. osztályt pedig csak 250 000 fő végezte el. Ez már eleve meghatározta az olvasók körét és igényeit. Az igényesebb könyvolvasók aránya csak kisebb mértékben, az újságolvasók száma jóval nagyobb arányban nőtt. Tanúsítja ezt, hogy a kiadott könyvek száma 1876-tól 1913-ig csak mintegy 100%-kal emelkedett. A hírlapok és folyóiratok száma viszont 80-ról 1600-ra,[10] vagyis hússzorosára ugrott fel, s a példányszámuk is 1911–1917 között 203 és 259 millió között ingadozott, vagyis mintegy 8–10-szeresére növekedett, így a példányszám naponta 800–900 000 között lehetett. Az újság könnyebben és gyorsabban vált a széles tömegek tájékoztató és önképző eszközévé, mert kevesebb kulturális felkészültség is elegendő volt hozzá. A könyvolvasás lassabban terjedt, mert az igénytelen, alacsony színvonalú kiadványokat le-

számítva, többnyire magasabb felkészültség vagy több önálló tehetség vagy a kettő együtt volt szükséges hozzá.

Ám az olvasók e viszonylag szűk körén belül is a zöm az *uralkodó osztályokból és rétegekből* került ki. Ezek rendelkeztek leginkább azokkal az előfeltételekkel és éltek olyan körülmények között, amelyek lehetővé, sőt bizonyos mértékig szükségessé tették, hogy olvassanak. Általában iskolázottabbak voltak, mint a népesség más osztályai, többnyire a gazdasági és kulturális központokban: a fővárosban és vidéki városokban éltek. A rendszeresebb és igényesebb tájékozódást s az önművelés bizonyos fokát a munkájuk, életvitelük és környezetük is megkívánta. Anyagi helyzetük és szabad idejük módot adott arra, hogy olvasási igényeiket részben egyéni könyvgyűjtéssel, hírlap, ill. folyóirat előfizetéssel, részben többé-kevésbé zártkörű kaszinói, egyleti, társulati könyvtárakkal elégítsék ki.[11] Természetesen a családtagok számára szükséges olvasnivalók jelentős részét is innen kölcsönözték.

Az osztálytársadalom belső megosztottságára jellemző, hogy a társas érintkezés, szórakozás és művelődés e lehetőségeit nem együttesen, hanem az egyes rétegek a maguk számára külön-külön igyekeztek biztosítani. A *nagy- és középbirtokosok, nemesi származású* s magasabb beosztású *tisztviselők, katonatisztek* a létszámuktól függően rétegenként külön vagy együttesen különféle *úrikaszinókat* szerveztek, benne igényeiknek megfelelő könyvtárakat létesítettek, s oda hírlapokat, folyóiratokat járattak. Az egykorú értékelések szerint ezek a rétegek korábban, de még a dualizmus korának elején is eleven érdeklődést tanúsítottak a közügyek iránt. A kaszinók és könyvtáraik is a közélet fontos fórumai voltak. A korszak második felében az egykori nemesi úri rétegek második, harmadik nemzedéke egyre jobban elmaradt és elszakadt az élettől. Ez idő tájt már kevesebbet és kevésbé igényesen olvastak. Ezzel bekövetkezett a kaszinói könyvtárak és e rétegek családi könyvtárainak a hanyatlása is. Egyre inkább csak a fontosabb politikai hírlapok és képes hetilapok, valamint a családtagok által igényelt szépirodalmi művek beszerzésére szorítkoztak.

A *polgárság* éppen úgy különböző rétegekből tevődött össze, és e rétegek éppen úgy különbözőképpen viszonyultak a művelődéshez, ezen belül az olvasáshoz, mint a földbirtokosok rétegei. A gazdasági életben egyre nagyobb szerephez jutó tőkés nagypolgárság eleinte inkább a vagyona és vállalkozása ügyeivel foglalkozott, s kevés figyelmet fordított a közélet kérdéseire, a politikai és kulturális tájékozódásra. A magánkönyvtárak tulajdonosai között még csak kevés (3%) bankár, gyáros, nagykereskedő akadt. Rendszeres olvasóvá és könyvgyűjtővé inkább csak a második, harmadik

nemzedék vált. Ezzel szemben a polgárság legműveltebb, értelmiségi foglalkozásokat folytató rétegei (pl. ügyvédek, bírák, orvosok, tanárok, mérnökök, írók, újságírók, művészek stb.) hamarosan vezető szerephez jutottak az irodalomban, művészetekben, tudományban, újságírásban, a könyv- és lapszerkesztésben, kiadásban, terjesztésben. A polgárság e rétegeiből kerültek ki a kulturális intézmények látogatói, a közkönyvtárak olvasói, az irodalmi, művészeti, múzeumi egyesületek tagjai. Sajátos olvasási igényeiknek kielégítését a kávéházak,[12] polgári kaszinók és klubok és a családi könyvgyűjtemények biztosították. E korszakban már a magánkönyvgyűjtemények nagyobb része, csaknem kétharmada, főként értelmiségi foglalkozásúak tulajdonában van.[13] A közép- és kispolgárság nagyobb része ekkor még megelégszik az újságok s a közepes vagy alacsony színvonalú kiadványok olvasásával. Jelentősebb házi könyvgyűjteményt csak kevesen hoztak létre.

A *munkásságnak* és *szegényparasztságnak* csak kisebb rétegei válhattak rendszeres olvasóvá, különösen a korszak elején, de még a végén is. Az egyik legnagyobb akadály az iskolázottság hiánya vagy alacsony színvonala volt. Közülük került ki az írástudatlanok legnagyobb része. De akik eljutottak az iskolába, azok sem szerezhettek alapos felkészültséget. Az 1868: XXXVIII. törvényekkel kötelezővé tett népiskola, még ha jól működött is, a műveltségnek s az írás-olvasásnak csak az elemeit nyújtotta. Tehetség és kitartó erőfeszítés kellett ahhoz, hogy ezeket a hiányokat pótolni lehessen, s erre csak egy kisebb rétegnek volt meg a képessége és módja.

Komolyan akadályozták az olvasóvá fejlődést a munkások és szegényparasztok kedvezőtlen élet- és munkakörülményei, mindenekelőtt a 12 – 14 órás napi munkaidő és a fárasztó fizikai munka, továbbá az alacsony kereset és életszínvonal, s nem utolsósorban a kedvezőtlen lakóhely és a többnyire zsúfolt lakás. A parasztság túlnyomó többsége kis falvakban, szétszórtan és elszigetelten, művelődési intézmények nélkül tengődött. A falusi lakosság feudális viszonyok között kialakult életformáinak, művelődési szokásainak felbomlása és korszerűsítése még akkor is lassan és sok erőfeszítés árán valósulhatott volna meg, ha ehhez erős ösztönzést adtak volna az új gazdasági viszonyok, az iskolázás magasabb színvonala és a korszerű művelődési intézmények. A munkásság zömét a magas lakbérek a városok külső kerületeibe kényszerítették, s ugyancsak zsúfolt lakásokban, művelődési intézmények nélkül élt. A könyvek, újságok vásárlása, vagy a városok belterületén levő művelődési intézmények, így a közkönyvtárak és a kölcsönkönyvtárak is, túlságosan költségesek voltak a keresetéhez képest.

A munkásság és a parasztság történelmi hivatását bizonyítja,

hogy ebből a reménytelennek tűnő elzártságból forradalmi mozgalmaival ki tudott törni, erről az alacsony színvonalról szívós önműveléssel, nem utolsósorban olvasmányai segítségével a társadalom vezető erejévé tudott emelkedni. A munkásság és a parasztság sajátos olvasási kultúráját támogatták a mozgalmak könyvei, lapjai, a szakszervezetek, pártszervezetek könyvtárai és az agrárszocialista olvasókörök. Már csak azért is, mert ezeknek nemcsak a dolgozók művelődési igényeit kellett kielégíteniök, hanem egyben ellensúlyozniuk kellett az uralkodó osztályok népkönyveinek, népújságainak és népkönyvtárainak, valamint az egyházak különféle népies kiadványainak, legény-, leány- és nőegyleteinek a hatását is, amelyeket a nép befolyásolása céljából adtak ki, ill. szerveztek.

Az olvasóközönség összetétele nemcsak a társadalmi osztályok, hanem az állam keretében élő *nemzetiségek* és *nyelvek* szerint sem alakult arányosan. A magyarság az ország népességének mintegy felét tette ki, a kiadott műveknek pedig 80%-a, a hírlapoknak és folyóiratoknak pedig kb. 85%-a jelent meg magyarul. A német nemzetiségűek aránya általában 10% körül mozgott. A németül itthon megjelent kb. 8–10%-nyi, és külföldről behozott könyvek és sajtókiadványok jóval túlhaladták ezt az arányt. A többi nemzetiség: románok, szlovákok, rutének, szerbek, horvátok a lakosság mintegy 40%-át tették ki, de a könyveknek, hírlapoknak csak kis töredéke jelent meg a nyelvükön. Együtt is csak mintegy 4–5%-nyi. Az ország magyar és német nemzetiségű, ill. magyarul és németül tudó népessége tehát jóval kedvezőbb feltételek mellett művelhette magát, mint a más nemzetiségűek, akik között még a könyv- és folyóiratbehozatallal sem, vagy csak igen kis mértékben lehetett a hiányokat pótolni. Kétségtelen, hogy ezek az aránytalanságok jórészt a megelőző korszak mulasztásaiból adódtak. Ezek előidézésében egyebek között szerepe volt a dolgozók kizsákmányolásának és alacsony életszínvonalának, a nemzetiségi, többnyire egyházi iskolázás hiányainak is. De az is kétségtelen, hogy a hatalomra került osztályok nemzetiségi politikája nem, vagy csak igen kis mértékben segítette elő e hiányok felszámolását. Nyilván azért, mert ugyanúgy, mint a társadalompolitikájuk, nem az együtt élő népek egyenlőségét, hanem a földbirtokos és tőkés osztályok hatalmának biztosítását szolgálta.

A vázolt politikai és társadalmi viszonyok és ennek következménye: az olvasóközönségnek az össznépesség nemzetiségi és osztálytagozódásától erősen eltérő összetétele szükségképpen maga után vonta, hogy e kor könyv-, sajtó-, olvasási és könyvtári kultúrája zömében az uralkodó osztályok igényei szerint alakult, de

ezek mellett létrejöttek benne az elnyomott dolgozó osztályok és itt élő nemzetiségek számára szükséges alapvető és később továbbfejlődő kezdetek is. A könyv- és lapkiadás, valamint a bibliográfia és a könyvtárak fejlődését a továbbiakban ennek az alapvető ténynek az ismeretében szabad és kell vizsgálni.

2. *Könyv- és lapkiadás és kereskedelem*

A könyv- és lapkiadás, illetve kereskedelem tőkés fejlődése a dualizmus korában nagy lendületet vett. A terület kapitalizálódása már a *feudalizmus* idején megindult, jórészt akkor jöttek létre azok a kiadói és nyomdavállalatok, amelyek később a magyarországi kapitalista könyv- és lapkiadás nagyvállalataivá váltak. Pl. Trattner, Landerer, Emich, Heckenast stb. Sőt nemcsak az egyéni, családi vállalatok növekedtek gyors ütemben, hanem a Landerer és Heckenast cég egyesülésével megindult a kiadói és nyomdavállalatok összevonása is.

A *kiegyezés után* az új politikai, gazdasági és kulturális viszonyok között a hazai kapitalista kiadói és terjesztői tevékenység előtt új, minden korábbit meghaladó fejlődési lehetőség nyílt meg. A szakterület általános fellendülésén túl két alapvető változás félreérthetetlenül tanúsítja ezt. Az egyik: a kiadás és terjesztés új, magasabb formájának, a *nagy részvénytársaságoknak* gyors kialakulása. A másik: a kiadás és a nyomdászat szabad iparrá válása után (1872) sok új, többnyire közepes, kis és törpe kiadó, nyomda, könyv- és lapkereskedés keletkezése a fővárosban és az ország egész területén. Mindössze néhány év alatt létrejön a dualizmus korának új, a korábbinál sokkal kiterjedtebb, de *vegyes jellegű* kiadói és terjesztői szervezete, amelyben egyszerre van jelen és egymással kíméletlen versenyben áll a néhány tőkeerős óriási részvénytársaság, amelyek döntő tényezőkké erősödnek, számos egyéni vagy családi közepes vállalat, és rendkívül sok kis, ill. törpe kiadó (valójában nyomda, papírkereskedés). De a kapitalista formák mellett a kiadásban is, a terjesztésben is mindvégig tovább élnek egyes korábbi formák: közületi (intézményi) és magánkiadás, ill. előfizetésgyűjtés ismerősök körében.

Ebben a vegyes jellegű szervezetben tehát mindenfajta forma létrejöhetett, amely a maga *gazdasági alapjait* a korlátlan szabadverseny közepette valamilyen módon biztosítani tudta. Lényegében a tőkés termelés gazdasági törvényei itt is ugyanúgy érvényesültek, mint az ipar és kereskedelem bármely más területén. Ez az oka és magyarázata, hogy a kiadói és kereskedői gyakorlatban a gazdasági alaptényező, vagyis a kiadás, nyomdászati előállítás és terjesztés

gazdasági eredményessége mellett minden más szempont vagy követelmény háttérbe szorult, így a társadalmi rendszer kulturális célkitűzései is. A kiadvány elsősorban *árunak* számított, s az általa elérhető nyereség szerint értékelték.[14]

Kapitalista kiadói és kereskedelmi szervezetek

Nem véletlen, hogy a kiegyezést követő évtizedekben sorra megalakultak a *kiadói nagy részvénytársaságok*, és magukhoz ragadták a vezető szerepet a könyv- és lapkiadás, illetve kereskedelem területén. Gyors egymásutánban nőtt nagyra az Athenaeum, a Franklin-Társulat, a Pallas Rt., a Révai Rt., a Légrády, a Singer és Wolfner Rt., a Szent István Társulat. Létrejöttüket a gazdasági, politikai és személyi okok egész sora szükségszerűen idézte elő. A kiadói részvénytársaságoknak nagyobb tőkebefektetésre volt lehetőségük, mint az egyéni vagy családi vállalatnak. Több és korszerűbb felszerelést szerezhettek be, több munkaerőt állíthattak munkába. A kiadói, nyomdai és terjesztői feladatok összekapcsolása egy-egy nagyvállalat keretén belül nemcsak szervezettebbé, de gazdaságosabbá is tehette a vállalati tervek megvalósítását. Az előnyök sokszoros érvényesülését mutatja, hogy a nagyvállalatok mindvégig szilárdan fennmaradtak, sőt növekedtek. Míg a közepes és kis vállalkozások számottevő része nehézségek elé került, sőt némelyik többször is gazdát cserélt, beleolvadt valamelyik nagyvállalatba vagy megszűnt.

A nagyvállalatok közül legelsőnek az *Athenaeum* Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat alakult meg (1868).[15] Emich Gusztáv és családja akkor már tekintélyes kiadói vállalatát (készletével, lapjaival és a kiadói jogokkal), nyomdáját és házát vásárolták meg összesen 610 000 forintért. A részvénytársaság alaptőkéjét 700 000 forintban határozták meg. A részvénytulajdonosok elsősorban bankárok és más üzletemberek voltak. Közülük került ki a vezetőség is. Mellettük azonban tagja lett a vezetőségnek néhány közismert közéleti ember is, pl. Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Kandó Kálmán. A vállalat igen sikeresen dolgozott. A befektetett tőke után eleinte évi 30% körüli jövedelmet is biztosított. A század végén a kiadót új épületbe helyezik el, bővítik és korszerűsítik a nyomda felszerelését. Növelte a részvénytársaságot több kisebb vállalat, pl. az egykori Eggenberger könyvkereskedés, a Wolf betűöntöde, a Grafikai Intézet Rt., az Újságüzem Rt., a Riegler könyvkereskedés bekebelezése is. Így az Athenaeum a kor legnagyobb kiadóvállalatává és nyomdaüzemévé fejlődött.

Kiadványai közül kiemelkedik: Petőfi Sándor összes művei különféle díszes és olcsó kiadásokban (ez utóbbiból 1898 és 1899

során 50 000 példány kelt el), Madách: Az ember tragédiája Zichy Mihály híres illusztrációival és több különféle olcsó formában, a Képes Magyar Irodalomtörténet (Beöthy Zsolt és Badics Ferenc szerkesztésében), a Magyar Nemzet Története (Szilágyi Sándor szerkesztésében), Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból, Jókai 55 kötete, Acsády Ignác: A Magyar Birodalom története, a Műveltség Könyvtára, Athenaeum könyvtár stb. Hírlapjai közül a legismertebb a Pesti Napló (szerkesztő: Kemény Zsigmond), a Hon (szerkesztő: Jókai Mór), Budapesti Közlöny (szerkesztő: Salamon Ferenc), a Nemzet, a Fővárosi Lapok (szerkesztő: Vadnai Károly), Borsszem Jankó, Bolond Miska stb. volt.

Az Athenaeum sikerén felbátorodva és felbuzdulva, a nagy kiadói és nyomdai részvénytársaságok egész sora alakul meg. A *Franklin-Társulat*[16] a másik nagy egyéni, ill. családi vállalatot, a Landerer és Heckenast céget vásárolja meg, ami már a társulásig (1841) is számos nyomdát, kiadót, kereskedést olvasztott magába. A tőkeerős nagy részvénytársaság még céltudatosabban folytatta a bekebelezést. Tulajdonába került a Lampel, a Wodianer, a Mehner Vilmos cég, a Werbőczi nyomda stb. Az alapító tőkések mellett ott volt Eötvös Loránd, Ballagi Mór és Hunfalvy János, Arany László, Gyulai Pál. A kiadványok tartalmát illetően és a kiadói módszerekben mindvégig konzervatívabb volt a többi nagy kiadónál. Fontos könyvkiadványai: az Olcsó Könyvtár sorozata (1876-tól 1922-ig több mint 2000 mű, jó három évtizeden át Gyulai Pál szerkesztésében), a Magyar Remekírók (1902–1906, 55 kötet), a Corpus Juris Hungarici (magyar fordításban, jegyzetekkel), a Nagy Képes Világtörténet (12 díszes kötete 7000 példányban kelt el), továbbá Arany János, Jókai Mór, Kemény Zsigmond, Tompa Mihály, Szigligeti Ede, Vas Gereben, Vajda János stb. számos munkája. Nevezetesebb folyóiratai: Budapest Szemle (1873-tól, szerkesztő: Gyulai Pál), Vasárnapi Újság (1854–1921, szerkesztő: Pákh Albert, Nagy Miklós).

A *Pallas* kiadó tíz évvel később (1884) alakult meg a Wilkens nyomda megvásárlásával. Kiadói tevékenységében legjelentősebb a lexikonok kiadása. Pl. a Magyar Lexikon (17 kötet), a Magyar Jogi Lexikon (6 kötet), a Közgazdasági Lexikon (3 kötet) stb. Itt készült a kor legszínvonalasabb magyar lexikona, a Pallas Nagy Lexikona is (1892–1896), Gerő Lajos kiadó és Bokor József szerkesztő irányításával a kor legkiválóbb szakembereinek a közreműködésével. A későbbiekben kiadói tevékenysége szűkebb keretekben folyt Palladis Rt. néven, a nyomda azonban az ország egyik legnagyobb nyomdaüzemévé fejlődött. Lapjai: Egyetértés, Magyar Föld, Magyar Hírlap, Friss Ujság.

A *Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.* (1895)[17] rövidebb múltra tekinthet vissza, és később is indult, de néhány sikeres vállalkozással mégis hamarosan a legnagyobb kiadói részvénytársaságok egyikévé fejlődött. Eredetileg Révai Sámuel és Leó könyvkereskedése volt, amelyet Révay Mór János fejlesztett nagy kiadói vállalattá. Nyomdát csak viszonylag későn (1918) szerzett. Viszont a könyvkereskedelmet és könyvügynöki szervezetet korán kifejlesztette. Jelentős vállalkozása volt a Regényvilág c., regényeket folytatásokban közlő folyóirata; az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben (1885 – 1901), Jókai Mór és Nagy Miklós szerkesztésében; a Révai Nagy Lexikona (1911 – 1935). De valamennyi között is legkiemelkedőbb a magyar könyvkiadás egyik legnagyobb teljesítménye: Jókai összes műveinek jubileumi díszkiadása (1894 – 1898, 100 kötet). A jelentős eredmények mellett azonban a tőkés üzletvitel árnyoldalai sem hiányoztak tevékenységéből. Ha alkalma volt rá, gátlástalanul érvényesítette a tőkés üzleti sakkhúzásokat, sőt fondorlatokat.[18] Így kaparintotta meg a Pallas Nagy Lexikont. Miután az első 5000 példányt lekötötte, s azokat ügynökei hálózatával az iskoláknál, hivataloknál és jómódú magánosoknál elhelyezte, a terjesztéssel leállott, s mikor a Pallas csődbe jutott, az egész készletet megvette, s nagy haszonnal eladta.

A nagy kiadói részvénytársaságok közé tartozott a *Singer és Wolfner Rt.* (1885). Kiadványait újabb olvasórétegeknek, elsősorban a polgárságnak és kispolgárságnak szánta. Sikeresek voltak regénysorozatai: Egyetemes Regénytár, Milliók Könyve, Filléres Könyvtár. Folyóiratai közül elterjedt volt az Új Idők (1895 – 1949, az első három évtizedben Herczeg Ferenc szerkesztésében), Az én újságom (Pósa Lajos szerkesztésében). Később itt jelent meg a jó színvonalú Új Idők Lexikona is (1936 – 42, 24 kötet).

Az előző korok legnagyobb hazai kiadója és nyomdája: az *Egyetemi Nyomda*[19] a kapitalizmus új viszonyai között nehezen találta meg helyét és szerepét. Az állami számvevőségi módszerekkel irányított intézmény nehezen tudott versenyezni a vállalkozó kedvű részvénytársaságokkal. Trefort Ágoston és Eötvös Loránd tudományos kiadóvá és mintanyomdává akarta fejleszteni, de ez a terv csak később, a két világháború között valósulhatott meg. Fő kiadványai: tudományos művek, pl. Fraknói Vilmos, Thaly Kálmán, Pauler Gyula stb. könyvei, továbbá elemi iskolai tankönyvek magyar és nemzetiségi nyelveken, középiskolai tankönyvek. Itt készült a Néptanítók Lapja is, sok más hivatalos kiadvánnyal együtt.

A *közepes kiadók* többnyire egyéni vagy családi vállalkozások voltak, de akadt közöttük több is, amelyik részvénytársasági

vagy más tőkés társulás formájában működött. Egy részük csupán kiadói tevékenységet folytatott. Más részüknek emellett nyomdája, ill. könyvkereskedése is volt. Sőt olyan is akadt, amelyik a kiadói, nyomdai és kereskedelmi tevékenységet éppen úgy egyesítette magában, mint a nagyvállalatok. A közepes vállalatok üzletköre általában nem volt egyetemes jellegű, hanem valamely szűkebb körben tevékenykedtek.

A jó írók szép kiadásával szerzett elismerést és ért el anyagi sikert pl. *Ráth Mór* kiadóvállalata és könyvkereskedése (1857–1903). Mintegy 1500 kötetet adott ki az akkori legszínvonalasabb kiállításban. Itt láttak napvilágot az ismert és ma is keresett szép díszkiadásban pl. Vörösmarty Mihály, Arany János (12 kötet), Eötvös József (14 kötet), Toldy Ferenc, Gyulai Pál művei. A széles körben terjeszthetőnek ítélt műveket krajcáros füzetekben is kiadta. Arany János művei pl. 71 különféle kiadásban jelentek meg nála.

A jó felkészültségű, igényes kiadók közé tartozott *Aigner* (írói nevén: Abafi) *Lajos*, akinek a könyvkiadói vállalata és könyvkereskedése (1868–1896) egész sor fontos irodalmi művet segített a közönség elé, pl. a Magyar Könyvesház (140 füzet) és a Nemzeti Könyvtár (42 kötet). Ő adta ki az első magyar irodalomtörténeti folyóiratot, a Figyelőt (1876–89). Közreműködött a magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének a megszervezésében, és egy ideig szerkesztette az egyesület szaklapját, a Corvinát (1878–).

A tudományos művek jó része a *Tudományos Akadémia* erkölcsi és anyagi támogatásával jelenhetett meg. Az Akadémia alapításától az ezredévi ünnepségekig (1831–1896) 1083 kötetet adott ki. Később vagyonának elértéktelenedése és a vezetőség konzervatív szelleme miatt erősen csökkent a kiadói tevékenysége.

A nyomdászat viszonyai

A kapitalista kiadói szervezet fejlődésének felvázolása jórészt a nyomdászat kapitalista alakulását is megvilágította. Legalábbis fő mozzanataiban, hiszen a nyomdászat fejlődése szükségképpen párhuzamosan haladt, sőt többnyire szervezetileg is szoros összefüggésben állott a könyvkiadással és a könyvkereskedelemmel.

Magyarországon a kiegyezés idején közel 100 nyomda működött mintegy 600 munkással. A nyomdák száma és teljesítőképessége az önkényuralom két évtizedében csak lassan növekedett, a dualizmus szabadabb viszonyai között a fejlődés üteme erőteljesen meggyorsult. 1900-ban már 680 nyomdát tartottak számon 4150 munkással, 1914-ben pedig 1261 nyomdát 7172 munkással.[20]

A nyomdák területi eloszlása is jelentős mértékben megváltozott. A dualizmus fél évszázada folyamán az élet minden területén erős központosítás ment végbe. A kiegyezés körül a fővárosban 15 nyomda volt 295 nyomdásszal. 1914-ig a nyomdák száma a fővárosban 287-re (tizenkilencszeresére!), a nyomdászmunkásoké pedig 4038-ra (több mint tizenháromszorosára) ugrott fel. A 100 munkásnál többet foglalkoztató nyomdák 1910-ben a fővárosban dolgoztak. Pl. a Franklin (302 munkással), az Athenaeum (241 munkással), a Pallas (233 munkással), a Globus (163 munkással), a Pesti Könyvnyomda Rt. (137 munkással) stb. Ezzel szemben vidéken csak közepes és kis nyomdák alakulhattak ki. A nagyobb vidéki városokban egymás mellett több is. Számos kis nyomda működött egészen kis városban vagy nagyobb községben. 1914-ben 974 vidéki nyomda csak 3134 munkást foglalkoztatott, tehát 900 dolgozóval kevesebbet, mint a fővárosi nyomdák. Szükségszerű következménye ez annak, hogy a legjelentősebb kiadványokat (sorozatokat), országos nagy lapokat és folyóiratokat a fővárosi nagy kiadók adták ki. A vidéki városok közül legjelentősebb Kolozsvár, Szeged, Debrecen, továbbá Győr, Miskolc, Pécs, Sopron nyomdászata. Ekkor vetették meg Gyoma (Kner nyomda, 1881) és Békéscsaba, (Tevan nyomda) kiemelkedő műszaki és művészeti teljesítményű nyomdáinak alapjait is.

A számszerű növekedés mellett figyelmet érdemel *a nyomdászati technika forradalmi megújulása*, valamint számos *új nyomdászati anyag és munkamódszer* bevezetése is. A nyomdászat nagyipari technikája valójában ekkor honosult meg nálunk, részben külföldi gépek behozatalával, részben a gépek itthoni előállításával. Gépesítették a betűöntést, előbb a nagy nyomdák háziöntödéinek a fejlesztésével, majd az Első Magyar Betűöntöde Rt. létrehozásával (1889). A nagyobb nyomdákban szaporodtak a gyorssajtó különféle újabb változatai. Megjelentek a körforgó (rotációs) nyomdagépek is. Az elsőt nálunk a Pester Lloyd előállításánál alkalmazták (1873). A sorszedőgépet (linotype) külföldön 1886-ban, nálunk 1900-ban kezdték használni a Budapesti Hírlap nyomdájában. Az egyes betűk szedésének gépesítése (monotype) külföldön 1894-ben, nálunk 1904-ben valósult meg, elsőnek az Athenaeum nyomdában.

Gépesítették továbbá a papírberakást, a hajtogatást, a fűzést, sőt a kötést is. Bevezették azokat a megoldásokat, amelyek lehetővé teszik az illusztrációkat nyomó felületek kémiai úton való elkészítését (galvanoplasztika, kemigráfia, fotótípia, autotípia stb.). A hagyományos magasnyomás mellett sor került a sík-, ill. mélynyomó eljárások hazai alkalmazására és továbbfejlesztésére.

A nyomdászatban felhasznált *anyagok: papír, festék, kötés-*

anyag gyártását is gyökeresen újjá kellett alakítani. A szükséglet olyan mértékben növekedett, hogy azokat már nem lehetett a korábbi forrásokból és módokon kielégíteni. A papírgyártáshoz rongy helyett egyre több másféle alapanyagot kellett felhasználni. Így lépett a rongypapír helyébe a fenyőből és más fából, ill. növényi rostból készült papír, ami óriási tömegekben volt készíthető. A nyomdafestékek gyártásában is érvényesíteni kellett a festékkémia eredményeit. A fekete mellett egyre jobb minőségben készültek a színes festékek. A kötésanyagok között nagyobb teret kaptak az olcsóbb és nagy mennyiségben előállítható anyagok: a papír és vászon.

Lényegében tehát néhány évtized alatt a nyomdászat egész folyamata nagyipari színvonalra emelkedett. De a termelés nagyipari feltételeit csak a nagy nyomdák tudták megteremteni. A kis és törpe nyomdák tőke hiányában kénytelenek voltak megmaradni a korábbi kézműipari fokon. Vagyis a nyomdászatunk éppen úgy, mint a könyvkiadás és kereskedelem, vegyes jellegű volt. Akadt benne néhány korszerű felkészültségű nagyüzem, számos középüzem, de a túlnyomó többség kézműipari műhelyként működött.

A nyomdászmunkásság helyzete és törekvései

A nyomdászat gazdasági fejlődését és nagyipari technikai forradalmát természetesen nyomon követte a *nyomdászmunkásság* létszámának gyors emelkedése és összetételének gyökeres megváltozása is. A munkáltatók és a nevükben eljáró különféle vezetők kis csoportjához képest erősen megnőtt a bérmunkás dolgozók száma. A nagy nyomdaüzemek létrejöttével a nyomdászmunkásságon belül is túlsúlyba kerültek a nagyipari dolgozók, akik társadalmi, gazdasági helyzetüknél és viszonylag magasabb műveltségi színvonaluknál fogva egyre inkább vezető szerephez jutottak a nyomdászmunkásság körében, sőt a munkásmozgalom általános fejlődésében is.

A kapitalizmus viszonyai között megerősödött a nyomdászmunkásság szervezkedése. A korábbi önsegélyező és temetkezési egyesületek, amelyeket eleinte még csak nagyobb vállalatoknál, később pedig a jelentősebb városokban, többnyire egymástól függetlenül alapítottak meg (pl. Buda és Pest 1848, ill. 1866, Temesvár 1850, Kolozsvár 1861), egyre inkább gazdasági érdekvédelmi és kulturális, politikai szervekké váltak. 1868-tól kiadják a Typographia c. szak- és mozgalmi lapot. 1876-ban egyesült a budapesti Önképző és Segélyező Egyesület, s így a nyomdászság jelentős központi szervévé válhatott. További nagy előrehaladás volt, hogy 1885-ben megindították a különböző nyomdászegyesületek egyet-

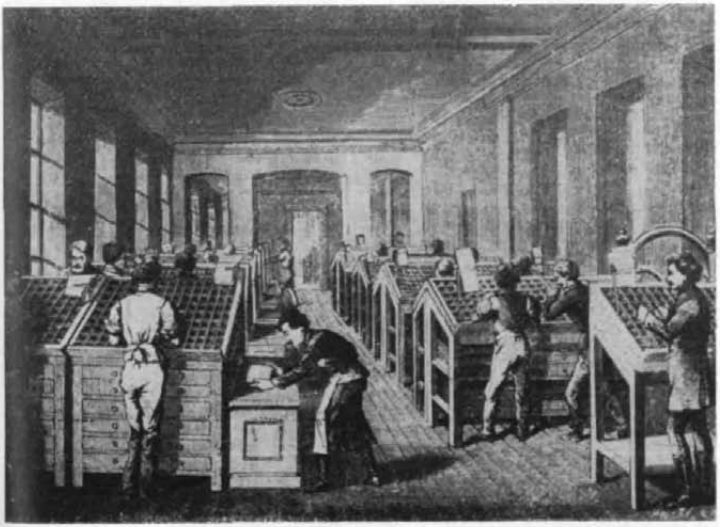
len országos szervezetbe való tömörítését. A század végéig valamennyi egyesület tagja lett a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező Egyesületének. Az egyesület fenntartásában a munkaadók is részt vettek, sőt 1918-ig az elnökök is a munkaadók közül kerültek ki. Ez az összefogás mégis igen nagy társadalmi erővé fejlődött, és sokat tett a nyomdászok műveltségi színvonalának emelkedéséért, a munkásság élet- és munkakörülményeinek megjavításáért.

A nyomdászmunkásság és a főnökök között az érdekellentétek időnként oly élessé váltak, hogy hosszabb-rövidebb sztrájkok robbantak ki (1870, 1880, 1885, 1890 stb.). E harcokban jelentős szerepet játszott a nyomdászszakszervezet: a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete. Ha a szervező munka és a sztrájkmozgalmak nem is voltak egyformán sikeresek, a nyomdászok mégis jelentős eredményeket küzdöttek ki. Sikerült csökkenteni a 11 – 12 órás vagy még ennél is hosszabb munkaidőt 8 – 9 órára és számottevő mértékben emelni a munkabért. 1901-ben létrehozták, majd 1910-ben továbbfejlesztették a kollektív szerződést, amely általános érvénnyel rendezte a nyomdászat munkafeltételeit és bérviszonyait, a munkaidőt, a fizetett szabadságot, a nyomdásztanulók alkalmazásának feltételeit, munkaidejét, szabadságát. Nagy érdeme a szakszervezeti mozgalomnak, hogy a nyomdászok szervezésével és mozgósításával, politikai és kulturális nevelésével sikerült a munkaviszonyokat jelentős mértékben megjavítani, és a nyomdászmunkásságot a forradalmi munkásmozgalom legöntudatosabb rétegévé nevelni.

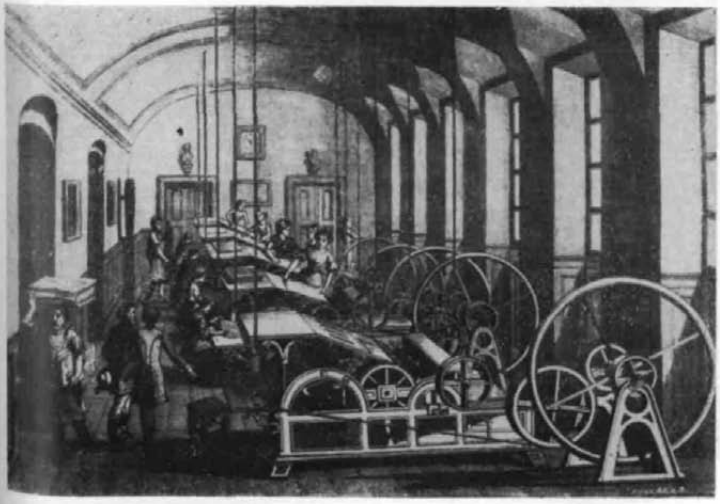
A kiadványok összetétele

A korszak könyvtermésének egészéről számszerű áttekintést csak a fennmaradt adatok összevetésével, értékelésével és kiegészítésével lehet adni. Annál is inkább, mert az első évekről nincsenek adataink, csak megközelítő becslésekre vagyunk utalva. A hetvenes évek közepétől viszont, részben egymással párhuzamosan, három adatsor is készült, éspedig a Magyar Könyvszemle bibliográfiája és statisztikája 15 év könyvterméséről (1876 – 1891),[21] Gerő Lajos könyvstatisztikája 10 év könyvkiadásáról (1889 – 1898)[22] és a Corvina bibliográfiája, valamint a könyvészeti közleményei alapján készült statisztikai feldolgozás.[23]

Az adatok e három csoportja számottevő mértékben eltér egymástól. A könyvtárosok szakfolyóirata: a Könyvszemle az Országos Széchényi Könyvtárba beérkező könyvtári kötelespéldányokból azokat közölte bibliográfiájában, amelyek a tudományos kutatás szempontjából dokumentumértékűeknek tekinthetők. Gerő Lajos,

A VASÁRNAPI ÚJSÁG ELŐÁLLÍTÁSA
SZEDŐTEREM ÉS NYOMDAI GÉPTEREM
(Zombori G. rajzai után, 1863)

A VASÁRNAPI ÚJSÁG SZERKESZTÉSE ÉS TERJESZTÉSE
SZÁLLÍTÁSI TEREM ÉS SZERKESZTŐSÉGI SZOBA
(Zombori G. rajzai után, 1863)

MAGYAR FOLYÓIRATOK AZ 1850–1860-AS ÉVEKBŐL

SZÉPIRODALMI

577

FIGYELŐ.

ÆSTHETIKAI KRITIKAI

ÉS

SZÉPIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTETTE

ARANY JÁNOS. HECKENAST GUSZTÁV.

KOSZORÚ.

SZÉPIRODALMI

S ÁTALÁNOS MŰVELTSÉGI TERJESZTŐ

HETILAP.

SZERKESZTETTE

ARANY JÁNOS.

HAZÁNK

S A KÜLFÖLD.

Első évi folyam. Mutatványlap. Decemb. hó 1844.

Rákóczi Ernőhöz

(Versben levélke.)

I.

A szabadságnak vigasztaló szava.

Zrínyi Miklós, a küzdő, csak szomorú végzete
Miatt lett költővé, nem ihlett hajlamától, mely
Ere fiatal, a szigetvári
Zrínyi mellé lantot
Nyomtat, mellyért a
Pápa kitiltotta le-
Vétet. Lipót csá-

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

KIADJÁK

A MAGYAR AKADEMIA TÖBB TAGJAI

FELELŐS SZERKESZTŐ

TOLDY FERENC.

ELSŐ FOLYAM. 1850—1.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

BUDAPESTI SZEMLE.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

CSENGERY ANTAL.

ELSŐ KÖTET.

PEST. 1837.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA EMLÉKKÖNYVÉNEK CÍMLAPJA ÉS EGYIK OLDALA (1865)

AZ AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK RÉSZLETE
(Egykorú metszet)

a Pallas kiadó igazgatója egy évtized könyvkiadási eredményeit a külföldiek tájékoztatására szánta. A könyvkereskedők szaklapja: a Corvina viszont elsősorban azoknak a kiadványoknak a bibliográfiáját közölte folyamatosan, amelyeket a kiadó és a kereskedelem forgalomba hozhatónak tartott. Ez a magyarázata annak, hogy Gerő Lajos és a Könyvszemle cím- és adatanyaga általában mindig bővebb, a Corvináé pedig szűkebb.

A három adatsor összevetése alapján a dualizmus korában az önálló kiadványok száma hozzávetőlegesen a következőképpen alakult:

Év	Művek száma		Corvina, ill. Elekes Dezső
	Könyvszemle	Gerő Lajos	
	adatai szerint		
1876	1716	–	–
1880	1975	–	976
1885	2169	–	1531
1890	2398	2517	1420
1892	–	2666	1435
1895	–	3795	1615
1898	–	5665	1658
1900	–	–	1718
1905	–	–	1672
1910	–	–	2059
1913	–	–	2111
1915	–	–	1091
1918	–	–	1623

A könyvek száma a kiegyezéstől az első világháború kitöréséig fokozatosan emelkedett: négy évtized alatt megkétszereződött. Számottevő visszaesés csak a háborús években következett be.

Meg kell jegyeznünk, hogy a kiadott művek száma a külföldhöz képest alacsony volt. A fejlett nagyhatalmak többszörösen túlhaladják, közvetlenül az első világháború előtt pedig a fejlett európai kis országok is elérik a magyarországi könyvkiadást mennyiségben, minőségben pedig még inkább, mint ahogy azt a következő néhány adat is tanúsítja:[24]

Ország	A kiadott művek száma	
	1896	1913
Franciaország	12 738	11 460
Anglia	6 573	12 379
Hollandia (1897)	2 880	3 872
Dánia	1 128	3 635

Sőt, a magyarországi könyvkiadás elmaradása e másfél évtized során még növekedett is. Amíg pl. Magyarországon csak mintegy harmadával nőtt a kiadott művek száma, addig Angliában ez a szám megkétszereződött, Dániában pedig egyenesen megháromszorozódott.

A kiadványok *összetételéről*, főként *tartalom* és *nyelv* szerinti megoszlásáról is jó áttekintést szerezhetünk a Gerő Lajos adatai alapján készült szemközti táblázatból:

A *tudományos, ismeretterjesztő és szakmai* művek száma a könyvkiadás többi csoportjához képest viszonylag magas. Az összes kiadványok mintegy kétharmada ide tartozik. A csoporton belül pedig a vallásos kiadványok száma volt a legmagasabb, átlagosan évenként 304. Ezt követte 200 körüli történelmi mű. Évente átlagban 150 – 200 mű került kiadásra a társadalomtudomány, a jog, az ipar, a kereskedelem s a művészetek, 100 – 150 a természettudományok, orvostudományok, a mező- és erdőgazdaság köréből. A többi területen 100 alatt volt a kiadott művek száma. Külön ki kell emelnünk a lexikonok, enciklopédiák és szótárak kiadását. Közülük a kortársak és az utókor véleménye szerint a Pallas Nagy Lexikona (1892 – 1906) és Czuczor—Fogarasi: A magyar nyelv szótára (1862 – 1874) emelkedett ki. Az alacsony számok a tudományos élet és az ismeretterjesztés alacsony színvonalára utalnak. Különösen a matematikai, a természettudományi, műszaki és mezőgazdasági könyvek száma látszik kevésnek még akkor is, ha éppen ezeken a területeken a könyvtermelés a korszak végéig megkétszereződött.

A *szépirodalmi* művek mennyisége a könyvkiadás egészében viszonylag alacsony volt, bár a művek száma is, aránya is fokozatosan emelkedett. A korszak elején, 1876-ban még csak 176 magyar nyelvű szépirodalmi művet vettek számba, ami a könyvkiadásnak mindössze 10%-át tette ki. A kilencvenes években átlagosan mintegy 400 mű (12%), 1913-ban pedig 419 mű (17%) jelent meg. A szépirodalmi művek száma tehát néhány évtized alatt csaknem háromszorosára, aránya pedig közel kétszeresére növekedett, s ez az

	Tíz év együtt 1889–1898	1889-ben	1898-ban
MŰVEK ÖSSZESEN	34 416	2376	5665
Ezek közül: 1. TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ és SZAKMAI MŰ			
Enciklopédia	55	3	4
Évkönyv, címtár	2352	209	276
Vegyes mű	1457	71	323
Filozófiai mű	171	6	20
Vallásos mű	3039	178	531
Társadalomtudományi, politikai, közgazdasági, statisztikai mű	1814	90	287
Jogi, közigazgatási mű	1544	149	217
Nyelvtudományi mű	714	72	89
Irodalomtudományi mű	922	48	183
Művészeti mű	1677	67	400
Történelmi, életrajzi mű	2132	159	323
Földrajzi mű, térkép	958	47	211
Hadászati mű	359	26	38
Matematikai mű	368	36	53
Természettudományi mű	1153	90	266
Orvostudományi mű	1139	56	357
Mező- és erdőgazdasági mű	1229	66	216
Ipari, kereskedelmi mű	1586	58	190
2. SZÉPIRODALOM	4186	299	633
3. IFJÚSÁGI KÖNYVEK	473	23	47
4. NEVELÉS, TANKÖNYV	7088	632	1001

irányzat később a háború alatt és a következő korszakban tovább erősödött.

A számszerű növekedés nem járt együtt a minőség fokozottabb érvényesülésével. A néhány kiemelkedő költő, író: Arany János, Vajda János, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Krúdy Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes munkái mellett egyre több olyan író művei jelentek meg, s egyre nagyobb példányszámban, akiket a könnyű tömegsiker és az anyagi érvényesülés elérése vezetett. Sőt, egyre tömegesebben kerültek ki a nyomdákból a ponyvák és más „népszerű" olvasmányok különféle rétegei: a betyárregények hosszú sora, az idegborzoló vadromantikus történetek kiapadhatatlan füzetei, s jelentkeztek a nagyvárosi ponyva első hírnökei: a különféle bűnügyi és detektívregények gyorsan szaporodó serege hazai és külföldi szerzők (pl. Tatár Péter és mások) jóvoltából.

Az irodalmi *műfajok* közül egyre nagyobb tért hódított a szépprózа, főként a regény. 1913-ban pl. a szépirodalmi kiadványok között 109 regény, 154 novellaskötet, 69 verseskötet és 87 színdarab jelent meg. Az arányok olykor ingadoznak, de továbbra is inkább a szépprózai művek, pontosabban a regények száma és aránya gyarapszik.

A szépirodalmi művek számottevő része, mintegy harmada *fordítás*. 1876-ban 75, 1880-ban 56, 1885-ben 58, 1890-ben 56, 1913-ban pedig már 106 más nyelvből fordított mű jelent meg. A fordított művek között a világirodalmi remekek éppen úgy megtalálhatók, mint közepes színvonalú munkák vagy selejtes fércművek. A fordított művek arányának növekedése ekkor még alig okoz gondot; nagyobb arányú beözönlése idején, a két világháború között azonban már válságtüneteket és éles vitákat idéz elő.

A *gyermek- és ifjúsági* könyvek csoportja meglehetősen szegényes volt. Magyar nyelven pl. 1876-ban mindössze 23, 1890-ben még mindig csak 27 mű jelent meg, ami a könyvkiadás egészében alig több 1%-nál. Csak a korszak vége felé emelkedett fel a számuk. 1913-ban pl. 65-re. Pedig a szorosan vett gyermek- és ifjúsági könyveken kívül a népszerű írások is itt kaptak helyet.

A *tankönyvek* a könyvkiadás egészében mintegy 20%-ot tettek ki. A számukat és arányukat pontosan azonban csak ritkán lehet megállapítani, mert többnyire ebbe a csoportba sorolták a pedagógiai műveket, sőt az iskolai értesítőket is. Az arányokra nézve némi tájékoztatást nyújt, hogy 1913-ban az e csoportba sorolt 294 műből 242 volt tankönyv: 147 középiskolai és 95 népiskolai, s 52 (17%) a más jellegű kiadvány. Mindenesetre az iskolázás bővülésé-

vel emelkedett a tankönyvek száma, annál is inkább, mert az állami, magán- és egyházi kiadók igyekeztek e biztos üzlet előnyeit kihasználni.

A kiadványok *nyelv* szerinti megoszlása eléggé pontosan megállapítható. A kiadványok túlnyomó többsége magyar nyelven jelent meg. A magyar nyelvű kiadványok aránya az első évtizedekben 82 – 83% körül ingadozott, később még valamivel emelkedett is. Nemzetiségi nyelveken pedig csak 17 – 18% készült. Ez nem felelt meg a nemzetiségi arányoknak. 1900-ban az ország népessége Horvátország nélkül nemzetiségi, ill. anyanyelvi hovatartozás szerint így oszlott meg: magyar volt 51,4, román 16,7, német 11,8, szlovák 11,9, szerb 2,6, kárpátukrán 2,5, horvát 1,1, egyéb 2,0%. Ugyanakkor az ország területén (ugyancsak Horvátország nélkül) készült kiadványok nyelv szerinti megoszlása a következő volt:

Művek	1876	1890		1898
	A MKSzle	A MKSzle	Gerő Lajos	Gerő Lajos
	adatai szerint			
Magyar nyelvű	1170	1965	2002	4633
Más nyelvű	243	443	515	1032
Ebből:				
Német	134	165	240	552
Román	12	42	45	142
Szlovák	34	53	52	128
Szerb	15	24	27	47
Horvát	12	122	91	12
Orosz	–	–	–	4
Latin	29	27	31	55
Görög	–	–	2	1
Olasz	2	–	1	14
Francia	5	8	8	56
Angol	–	–	1	5
Finn	–	2	–	–
Egyéb, ill. vegyes nyelvű	–	10	7	16

A Magyarországon kiadott idegen nyelvű könyvek között kevés az olyan, amely *külföldiek* tájékoztatására készült. A német nyelvűek között még csak akad több magyar irodalmi mű és néhány magyar tudományos munka fordítása. Egyéb világnyelven, így

angolul, franciául azonban csak egy-két könyv jelent meg, az is jobbára alkalmi kiadvány volt.

A külföldön készült, egészében vagy jelentős részében magyar tárgyú idegen nyelvű könyvek száma viszont fokozatosan növekszik. A Könyvszemle pl. 1876-ban 104, 1880-ban 128, 1885-ben 167 magyar vonatkozású külföldi könyv adatait közli.

Köztük az egyik legértékesebb csoport a *magyar szépirodalmi művek idegen nyelvű fordítása*. Ezek jegyzékét a korszak vége felé Gulyás Pál állította össze és adta közre.[25] A jegyzék, amely nem tekinthető teljesnek, összesen 770 önálló fordítást, ill. antológiát ismertet. A fordítások zöme a szabadságharc után készült. Ekkor terelődött rá a magyarságra és irodalmára a világ figyelme. Ugyanekkor az emigrációban élő magyarok közül sokan tapasztalták, milyen keveset tud a világ közvéleménye Magyarországról és népéről, s igyekeztek közreműködni a tájékoztatásukban.

A fordítások közül legrégibb a Szigeti veszedelem horvát átdolgozása (1660). Ezt követően 1790-től a szabadságharc végéig mindössze 32 fordítás jelent meg. A többi 737 1850 és 1915 között került kiadásra. A legtöbbször fordított szerző Jókai 238 és Petőfi 116 fordítással. Viszonylag sok fordítással szerepel: Vörösmarty (55), Arany (50), Mikszáth (45), Eötvös József (35), Kölcsey (28), Madách (21). Sőt, a klasszikusok mellett a Nyugat-nemzedék több íróját és költőjét is korán fordították.

A fordítások túlnyomó többsége, pontosan kétharmada egyetlen nyelven: németül készült. Ez újabb ténybeli bizonyíték e korszak egyoldalú tájékozódására és tájékoztatására. Az angol, francia és olasz fordítások száma együtt is csak 123. Feltűnő, hogy a nemzetiségek és a szomszéd népek nyelvére milyen keveset fordítottak (83). S még kevesebbet a távolabb élő népek nyelvére.

Végül záradékként megemlíthető az is, hogy ebben az időszakban a *külföldön* kiadott magyar könyvek száma is kezdett emelkedni. A magyar népesség zöme ekkor ugyan még az államhatáron belül élt, de a szabadságharc emigránsai, valamint a kivándorlók több helyen már próbát tettek magyar könyvek kiadásával, részben az ott élők szükségleteire, részben pedig az itthoniak tájékoztatására.[26]

Hírlapok és folyóiratok

Az írásbeli közlés nem egyszerre és nem is minden formájában alakult át tömegközlési rendszerré. A könyveket, különösen a tartalmában színvonalas, anyagában és kiállításában igényes, tehát többnyire drága műveket csak kevesen szerezhették meg. Annál inkább az olcsó füzetes kiadványokat, amelyeket csaknem min-

denki fillérekért megvásárolhatott, ha igénye volt rá. A nagyipari nyomdászat lehetővé tette az ilyen tömeges kiadványok létrehozását, nagy számban és roppant példányszámban. A társadalom legszélesebb köreihez azonban még ezeknél is sokkal nagyobb tömegben jutottak el az újságok, mégpedig előbb a politikai röplapok, később hetilapok és napilapok, majd a filléres hírközlő bulvárlapok és az olcsó képeslapok. Az olvasni megtanulók széles tömegeinek jelentős része akkor még az újságok információinál többet és jobbat nem is kívánt. Nem művelődni, hanem elsősorban gyorsan és több irányban is tájékozódni akart a bel- és külföldi eseményekről, politikáról, gazdaságról, irodalomról, művészetről, tudományról, divatról, szóval mindenről, viszonylag kevés szellemi erőfeszítés árán, rövid, színes, szórakoztató vagy legalábbis olvasmányos szövegek és változatos képek segítségével. A munkásság és a parasztság szegény tömegei azonban még az olcsó újságokat sem tudták megvásárolni.

Az időszaki lapok 1910-ben a következőképpen oszlottak meg:

	HÍRLAPOK			FOLYÓIRATOK		
	Összesen	Ebből Bp.-en	Vidéken	Összesen	Ebből Bp.-en	Vidéken
Magyar nyelvű	1143	518	625	460	295	165
Más nyelvű	202	64	138	77	26	51
Ebből:						
Német	126	47	79	24	16	8
Román	27	2	25	14	2	12
Szlovák	16	6	10	28	5	23
Szerb	15	2	13	3	–	3
Horvát	6	3	3	1	–	1
Orosz	2	1	1	–	–	–
Vend	–	–	–	1	–	1
Bunyevác	–	–	–	1	–	1
Olasz	5	–	5	2	–	2
Francia	1	1	–	1	1	–
Angol	1	1	–	–	–	–
Héber	2	–	2	1	1	–
Latin	1	1	–	1	1	–

Az önkényuralom első évében még mindössze 9 magyar nyelvű újságot adtak ki, s azok is a császári hatalom szigorú ellenőrzése

alatt állottak. A kiegyezés évében a magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok száma 80 körül mozgott, de a következő évben csaknem megkétszereződött, 140-re ugrott, s azután is fokozatosan tovább emelkedett. 1877 elején már összesen 414 hírlapot és folyóiratot adtak ki.[27] Közülük 268 magyar nyelvűt. Ebből 128 a fővárosban, 139 vidéken, 1 pedig külföldön jelent meg; nem magyar nyelven pedig 146, ebből 85 németül, 42 szlovák és más szláv nyelven, 13 románul, a többi olasz, francia és héber nyelven. A legnagyobb lapok és folyóiratok Budapesten készültek. Jelentős volt azonban a vidéki lapok száma és szerepe is. Ezek a helyi területi, nemzetiségi lakosság, ill. felekezet híveinek tájékoztatását végezték. A korszak vége felé, 1910-ben összesen már mintegy 1600 hírlapot és folyóiratot, vagyis hússzor annyit adtak ki magyar nyelven, mint a kiegyezéskor.[28]

A hírlapok száma tehát két és félszer annyi, mint a folyóiratoké. A folyóiratkiadás jóval nagyobb mértékben összpontosult a fővárosban, mint a hírlapoké. A hírlapoknak több mint felét, a folyóiratoknak azonban csak mintegy harmadát adták ki vidéken. A hazai nem magyar nyelvű időszaki lapok között továbbra is a német nyelvűek száma a legmagasabb. Más nyelveken már jóval kevesebb jelent meg.

A *magyar nyelven* kiadott hírlapok és folyóiratok *tartalom* és *kiadási* hely szerinti megoszlása is jellemző a korra. Nézzük meg az 1910. év adatait:

Tartalom szerint	Összesen	Ebből Bp.-en	Ebből Vidéken	Tartalom szerint	Összesen	Ebből Bp.-en	Ebből Vidéken
Politikai napilap	107	27	80	Irodalmi lap	12	6	6
Politikai hetilap	105	36	69	Humoros lap	34	23	11
Képeslap	10	10	–	Szaklap	367	286	81
Vallásos, tanügyi, ifjúsági lap	59	29	30	Vegyes lap	267	9	258
				Hivatalos lap	83	25	58
				Hirdetési lap	5	4	1
				Melléklap	62	53	9
				Alkalmi lap	32	10	22
				Együttesen	1143	518	625

A korábban indult fontosabb napilapok közül a dualizmus idején is tovább élt a Pesti Napló (1850 – 1939), A Hon (1863 – 1882), a Fővárosi Lapok (1864 – 1903). Új lapként indult a Magyar Állam

(1868 – 1908), az Ellenőr (1869 – 1882), az Egyetértés (1874 – 1913), a Népszava (1877 –), a Pesti Hírlap (1878 – 1944), a Budapesti Hírlap (1881 – 1939), a Kis Újság (1887 – 1932), a Budapesti Napló (1896 – 1918), az Újság (1903 – 1944), a Világ (1910 – 1926), Az Est (1910 – 1939).

A *folyóiratok* közül nevezetesebbek: Vasárnapi Újság (1854 – 1921), Magyarország és a Nagyvilág (1865 – 1884), Budapesti Szemle (1873 – 1944), Figyelő (1876 – 1889), Magyar Könyvszemle (1876 –), Corvina (1878 – 1951), A Hét (1890 – 1924), az Új Idők (1895 – 1947), Huszadik Század (1900 – 1919), Szocializmus (1903 – 1948), Nyugat (1908 – 1941) stb.

A hosszabb életű, nagyobb hatású hírlapok és folyóiratok mellett azonban sok volt a sikertelen próbálkozás. Sok újság néhány heti, havi, esetleg 1 – 2 évi fennállás után megszűnt. 1910-ben pl. 199 magyar nyelvű és 15 más nyelvű hírlap szűnt meg. Ugyanakkor valamivel több: 221 magyar és 21 más nyelvű hírlapot indítottak meg. Többet közülük eleve valamely alkalomra, pl. választás vagy nyaralás idejére létesítettek.

A régebbi típusú, komoly, tekintélyes politikai lapok vagy tudományos folyóiratok még kis példányszámban jelentek meg. A Pesti Napló példányszáma eleinte pl. kisebb volt, mint Kossuth Pesti Hírlapjáé a negyvenes években. A kevésbé igényes, eleve szélesebb közönségnek szánt „népszerű" újságok és folyóiratok viszont nemegyszer nagy példányszámot értek el. Különösen utcai terjesztéssel. Volt idő, amikor pl. a Pesti Hírlap több mint 100 000, Az Est több mint 400 000 példányban jelent meg. A Nyugat csak 2 – 3000, de az Új Idők 40 000 példányban is elkelt.

A dualizmus fél százada alatt a sajtó egészében véve még az akkori, viszonylag kedvezőtlen viszonyok között is óriási tudatformáló és mozgósító erővé fejlődött. A politika és közgazdaság mellett a hírek és hirdetések, az irodalom, a művészetek, a tudomány, a divat és a sport egyre nagyobb helyet kapott bennük. A sokrétű tartalom egyre nagyobb érdeklődést keltett, s tömeghatása a társadalom egyre szélesebb köreiben, egyre hatékonyabban érvényesült. Valójában ez a fél század volt a sajtó virágkora nálunk is, külföldön is, amikor későbbi nagy versenytársai: a rádió és a televízió még nem léptek színre, és a sajtó egyedüli közvélemény formáló tényezőnek számított világszerte és Magyarországon is.

Könyvművészet és bibliofília

A kapitalista könyvkiadás új, megváltozott gazdasági és jogi viszonyai, a kiadványkészítés új anyagai és új, fokozatosan nagyipari jellegűvé fejlődő technikája, valamint a kor sajátos művészi

törekvései alapvetően megváltoztatták a könyvművészet alakulását, de az új körülmények jelentős mértékben módosították a könyvgyűjtés célját, irányát és arányait is.

A megelőző korszakokban a kiadványokat általában kézműipari szinten, nagy gonddal, magas szakmai igénnyel és tudással állították elő. Az évszázadokon át tökéletesített technikát és kiforrott művészi megoldásokat alkalmazták. A könyveket általában kis példányszámban, főként a vagyonosabb gyűjtők és olvasók számára, többnyire jó minőségben készítették, és viszonylag jó áron adhatták el. A könyvek alkotói közül Bikfalvi Falka Sámuel újszerű törekvései, Riedl Károlynak és tanítványainak fametszetei, a nyomdaműhelyek közül az ország akkori legnagyobb és legjobb üzeme, az Egyetemi Nyomda, a Trattner—Károlyi- a Landerer – Heckenast-, a Kozma Vazul- és az Emich Gusztáv-féle nyomda, a könyvkötők közül a debreceni, pesti és kolozsvári mesterek váltak nevezetesebbé.

A gyűjtők a tehetősebb és műveltebb osztályokból, az egyháziak, a földbirtokosok és a polgárok vagyonos rétegei közül kerültek ki, akiknek nemcsak igényük volt a szép könyvre, a szép és jó könyvgyűjteményre, de megvolt az anyagi fedezetük is megvásárlásukra. Ezek a házi, családi gyűjtemények a katalógusok, könyvjegyzékek, hagyatéki leltárok tanúsága szerint többnyire enciklopédikus jellegűek voltak: a tudományos és szakmai, irodalmi és művészeti kiadványok – hazaiak és külföldiek – színe-javát foglalták egybe. A gyűjtők közül közismertek voltak a Rádayak, Telekiek, Széchényi Ferenc, Festetics György, Batthyány Ignác, Esterházy Károly, Klimó György, Szepesy Ignác, később Jankovich Miklós, Horvát István, Frank Ignác és sokan mások.

A dualizmus korának kiadói és nyomdái, különösen a nagyobbak és szakképzett vezetőkkel, munkásokkal dolgozók, tevékenységük egészében arra törekedtek, hogy nemcsak tartalmában, hanem anyagában, technikai és művészi kivitelében is általában jó minőségű kiadványokat, nemegyszer különleges vagy éppen díszkiadásokat készítsenek. A gyűjtők tábora is kibővült. A vezető szerepet az egyházfőktől és főnemesektől a főhivatalnokok, jól kereső szabadfoglalkozásúak és a vagyonos polgárság képviselői vették át fokozatosan.

A fáradozások mégsem bizonyultak elegendőknek, mert a kiadványkészítés minősége a kapitalizmus viszonyai között mindvégig rendkívül egyenetlen volt. A könyvek és más kiadványok kis része jó anyagok felhasználásával, gondos kivitelben készült, túlnyomó többsége azonban igénytelen, sőt rendkívül silány termék volt.[29]

A színvonal általános hanyatlásában nagy szerepet játszottak a kapitalista könyvkiadás sajátos *jogi és gazdasági* viszonyai. Mint már említettük, a könyvkiadást és a nyomdászatot az ipari termelés feudális szervezete: a céhrendszer megszüntetésekor (1872) szintén szabad iparrá nyilvánították. Ezáltal számos olyan vállalkozó került be a szakmába, aki szakképzetlen volt, tehát nem kötötték a kiadványkészítés szakmai hagyományai, beidegzett minőségi követelményei, és döntései egyedüli, jobb esetben egyik legfőbb meghatározójának az üzleti hasznot tekintette.

Hosszú ideig a kiadványkészítés fokozatosan kialakuló új, *nagyipari technikája* és számos *új anyaga* is többé-kevésbé akadályozta a minőségi javulást. Az új technikai megoldások és az új anyagok, különösen eleinte, csupán tömeggyártásra voltak alkalmasak. Csak évtizedek szívós erőfeszítéseivel lehetett megoldani, hogy magasabb minőségi követelményeket is kielégíthessenek. A kiadványkészítés színvonalának általános emelkedése azonban a kapitalizmus viszonyai között sem az új nagyipari, sem a továbbélő kézműipari technikával nem volt elérhető. Ezt csak a szocializmus új, kedvezőbb gazdasági viszonyai, technikai és művészi adottságai tették lehetővé.

Végül, de nem utolsósorban a *kor művészi ízlése* és *törekvései* sem kedveztek a könyvművészet fejlődésének. Ismeretes, hogy a XIX. század és a XX. század eleje számos új művészi irányt indított el: pl. a festészetben, szobrászatban, grafikában a romantikát, a realizmust, a naturalizmust, az impresszionizmust, az expresszionizmust stb. Ugyanakkor azonban más művészi ágakban, pl. az építészetben az eklekticizmus uralkodott. Felújították, újra fogalmazták az európai történeti stílusok: a román, a gót, a reneszánsz, a barokk formáit. Sőt kísérletet tettek térben és időben távolabbi stílusok, pl. az egyiptomi, asszír—babiloni, indiai, kínai, japán stb. építészet és iparművészet formáinak a meghonosítására. Végül az építőművészetben és a díszítőművészetben jelentős helyet kapott a szecesszió. Ezek az irányzatok természetszerűen a könyvművészetben is szükségképpen nyomot hagytak, s az illusztrációkban egymást váltogatták. A különböző könyvdíszekben: díszbetűk, kezdő és záródíszek, kötésdíszek, gyakran a történeti stílusok motívumai, s igen sokszor a szecesszió törekvései jutnak szerephez. Megesett, hogy egy-egy kiadványon belül a különböző művészeti stílusok elemei egymás mellett vagy egymással keveredve fordultak elő. A könyvtörténeti stíluselemek felelevenítését a könyvtörténeti kiállítások is elősegítették.[30]

A kiadványok minőségük szerint két élesen különböző csoportra oszlottak. Az egyikbe a kevés, könyvművészeti igénnyel

készült könyv, a másikba az igénytelen kivitelű kiadványok nagy tömege tartozott. De az ún. szép könyvek egy része is inkább díszes és drága, mintsem igazán művészi értékű volt. Többnyire olyan műveket adtak ki díszesebb kiadásban, amelyek tárgyuknál vagy a különleges alkalomnál fogva szélesebb közönség érdeklődésére és kivételes áldozatvállalására számíthattak. Ilyenek voltak pl. a nemzeti múlt, ill. a nemzeti kultúra jelentős alkotásai, pl. a Képes Krónika hasonmás kiadása, a Magyar Remekírók 55 kötete, vagy a millennium idején a Magyar Nemzet Története, a Képes Magyar Irodalomtörténet. Ilyen különleges esemény volt Petőfi, Arany, Vörösmarty, Eötvös összes műveinek színvonalas, szép kiadása, vagy Jókai műveinek 100 kötetes jubileumi díszkiadása, hasonlóképpen az Ember tragédiájának vagy Arany balladáinak Zichy-féle illusztrált díszkiadása. A nagy és drága könyvek vagy könyvsorozatok mellett meglehetősen kevés volt az egyszerű, de igényesen és gondosan megtervezett művészi és technikai szempontból jó minőségben megvalósított könyv, pedig a szerényebb gyűjtők inkább ezeket keresték és vásárolták volna.

A könyvek alkotói közül először a mesterszedő (akcidens) nyomdászok jutottak szerephez, akik az új betűtípusok, a különböző művészi stílusok díszítőelemeiből újszerű szedéstükröket állítottak elő. De ezek csak részeredményekre vezettek, egyre erősödött az igény, hogy az egész kiadványt korszerű technikai, művészi szemlélettel és követelmények alapján tervezzék meg. Az angol William Morris (1834 – 1896) Kelmscott Pressének (1891) példája, a német könyvművészet megújulásának eredményei (Insel Verlag, 1899; a Janus Presse, 1907; Paul Renner, 1878 – 1956), valamint a lipcsei nemzetközi könyvművészeti kiállítás (1914) nálunk is felkeltették az érdeklődést a könyvművészet elméleti és gyakorlati problémái iránt. Kner Imre gyakorlati kísérletezése és elméleti tevékenysége, Czakó Elemér és mások elméleti tanulmányai[31] külföldi példák és eredmények felhasználásával hozzájárultak a könyvművészet szerepének a tisztázásához. Ugyanakkor buzdításaival elősegítette, hogy a legtehetségesebb nyomdászok számára iparművészeti iskolát és nyomdászati tanműhelyt létesítsenek. Itt mintegy 30 kiváló tipográfus fejlesztette magasabb fokra a tudását, de az első világháború nehézségei megakasztották a biztató fejlődést. A Nyugat kiadó, a Kner és Tevan nyomda úttörő kezdeményezése nyomán a *kiadók* közül az Egyetemi Nyomda, az Athenaeum, a Franklin, a Révai, a Hungária a kiadványok minőségi és művészi követelményeire nagy gondot fordítottak.

Az *illusztrálók* között a legjelentősebb Zichy Mihály. Ismert illusztrálók és könyvdíszítők voltak: Goró Lajos, Hegedüs László,

Mühlbeck Károly, Neogrády László, Pataky László, Kozma Lajos, Divéky Adorján. A könyvkötés tervezői közül Horti Pál, Márkus Géza, Rinter Géza, Helbing Ferenc és Kner Erzsébet emelkedett ki.

A könyvtártulajdonosok közül több mint 1000 név szerint ismeretes.[32] Sok köztük inkább csak örökölte a családi gyűjteményt. De szép számmal vannak olyanok is, akik személyesen gyűjtötték könyvtárukat. Nagy értékű gyűjteményével Apponyi Sándor, Todoreszku Gyula, Ráth György a nemzeti kiadványkincset egészítette ki. A gyűjtemények jelentős része már szakkönyvtár, tulajdonosának munkaeszköze, pl. a történelem, jog, földrajz, irodalomtörténet, természettudományok köréből.

3. A bibliográfia nagy alkotásai és hiányai

A bibliográfia a megelőző másfél évszázad kísérletei után nagyarányúan, magas igénnyel és jó színvonalon bontakozott ki. Czvittinger Dávid, Sándor István, Jankovich Miklós és mások alapozó kezdeményezései után megteremtette a maga nagy alkotásait. Szabó Károly három kötetes munkája, csaknem két és fél század kiadványtermését tárja fel és rendszerezi 1473-tól 1711-ig (Régi Magyar Könyvtár, I–III. kötet, Bp. 1879–1898). Ezt folytatták Petrik Géza művei, amelyek több mint két évszázad kiadványtermését gyűjtötték és foglalták össze 1712-től 1920-ig (Magyarország bibliográphiája, 1712–1860, 1788–1829; Magyar Könyvészet, 1860–1875, ezután Kiszlingstein Sándor munkája az 1876–1885. évekről, majd újból Petrik művei az 1886–1900., az 1901–1910. és az 1911–1920. évekről). Harmadikként szorosan csatlakozott ezekhez Szinnyei József nagy életrajzi lexikona és bibliográfiája, amely csaknem 30 000 magyarországi író életrajzának és műveinek adatait tartalmazza a kezdetektől a megjelenéséig (Magyar írók élete és munkái, I–XIV. kötet, Bp. 1890–1914). E munkák minden korábbinál teljesebb áttekintést nyújtanak a magyarországi, ill. részben a külföldi magyar vonatkozású kiadványtermésről, s ha a további gyűjtő és feltáró munkák során nem is bizonyultak hiánytalanoknak, a maga nemében mindegyik alapvető jelentőségű.[33]

A három nagy életművet részben megalapozta, részben kiegészítette több más bibliográfiai munka, így Kertbeny Károly négy kötetre tervezett s a Magyarországra vonatkozó külföldi irodalom bibliográfiáját tartalmazó művének elkészült és megjelent első kötete (Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok, 1454–1600, Bp. 1880), Stripszky Hiador kiegészítő kötete (Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II.

kötetéhez, Bp. 1912). A Magyarországra vonatkozó külföldi irodalom egyik jelentős részét: a francia nyelvűt dolgozta fel Kont Ignác (Biblographie française de la Hongrie 1521 – 1910, Paris 1913). Előkészületben volt Apponyi Sándor nagy értékű gyűjtésének a katalógusa a magyar vonatkozású külföldi irodalomról a XVIII. század végéig, de ez csak a következő korszakban jelent meg.

A könyvek mellett a kiadványok másik, egyre nagyobb jelentőségűvé váló fajtájára: a *hírlapokra és folyóiratokra* is fokozatosan ráirányult a bibliográfusok figyelme. Petrik Géza az önálló kiadványok mellett a hírlapok és folyóiratok és a közleményeik adatait is felvette munkáiba. De külön sajtóbibliográfiák is készültek. Ilyennek vehető Szaládi Antal munkája (A magyar hírlapirodalom statisztikája, 1780 – 1880, Bp. 1884), ill. Kereszty István műve (A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése, 1705 – 1867. Bp. 1916).

A magyar bibliográfia alapvető eredményeinek létrejöttéhez ösztönzést nyújtott a nemzeti önérzet, amely a nemzeti múlt értékeinek minél teljesebb feltárására, valamint a hazai és külföldi közvélemény alapos, megbízható tájékoztatására sarkallta a kor kutatóit minden területen. Támogatta e törekvéseket a kor tudományos irányzata: a pozitivizmus is, amely a tények és adatok minél teljesebb összegyűjtését és közreadását tartotta a tudományos kutató munka legfontosabb feladatának. Elősegítették a gyorsan bővülő tudományos kutatás, elsősorban az úgynevezett nemzeti tudományok: a történelem, irodalomtörténet, művészettörténet, nyelvtudomány, föld- és néprajz növekvő tájékozódási szükségletei, bibliográfiai igényei is. Mégpedig e tudományok akkori irányzatainak és sajátos követelményeinek megfelelően, elsősorban a múlt dokumentumainak, kéziratos és nyomtatott forrásainak feltárására volt szükség. E három indítóok más, viszonylag kedvező körülményekkel, pl. a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, a könyvkiadás és kereskedelem segítségével együtt tette lehetővé, hogy a magyar bibliográfia nagy alkotásai és az ezeket kiegészítő művek néhány évtized alatt elkészüljenek, és ha kisebb-nagyobb késéssel is, de rendre megjelenjenek.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy a hazai bibliográfia nagy alkotásai kivétel nélkül rendkívüli áldozatos egyéni teljesítményként készültek el, s a közületi intézmények, szervek, pl. a Magyar Tudományos Akadémia, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, legfeljebb szellemi támogatást nyújtottak a mű tervének kialakításához és kéziratának elkészítéséhez, esetleg előzetes bírálásához. Anyagi segítséget csak egyes művek, pl. Szabó Károly, Kertbeny Károly munkájának a

megjelentetéséhez biztosítottak. Egyébként a kiadás is a szerző gondja volt.

A múlt kiadványtermését összefoglaló kiemelkedő bibliográfiák mellett azonban nem sikerült rendszeresen biztosítani az egykorú hazai kiadványtermés bibliográfiájának folyamatos, évenkénti elkészítését és kiadását. Az önálló kiadványok kurrens bibliográfiáját a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára külön e célra létesített folyóiratában: a Magyar Könyvszemlében, ha késéssel is, de megkezdte, azonban csak másfél évtizeden át (1876–1891) folytatta. Kedvezőbb volt a helyzet a hírlapok és folyóiratok kurrens bibliográfiájával. Szinnyei József ezt 1871–1894 között a Vasárnapi Újságban adta közre, 1897–1914 között pedig a Könyvszemle közölte.

Még kevésbé sikerült megoldani az egyes tudományágak szakbibliográfiájának,[34] valamint az egyes folyóiratcikkek repertóriumának az elkészítését. Ilyen szükségletek ugyan már viszonylag korán felmerültek, pl. a magyar irodalom általános mutatójának a terve Rómer Flóris indítványa alapján, vagy a történeti szakbibliográfia terve a korszak végén, de csak néhány kísérlet valósult meg belőlük. A legjelentékenyebb Szinnyei József munkája: a Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertóriuma, 1874–1885, amely egy évtized tudományos szempontból jelentős cikkeit igyekezett rendszerezni a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, de a 3. kötet megjelenése után a kiadás abbamaradt.

4. A könyvtárügy és a könyvtárak

A kiegyezés után a könyvtárak fejlődése is meggyorsult. György Aladár kitűnő összeállítása, amely az 1884–85. évi állapot szerint készült,[35] az országban összesen 2401 könyvtárt vett számba. Ebből 1867–1885 között 712 keletkezett, míg 1831–1867 között 664. A korábbi korszakokból még kevesebb könyvtár maradt fenn: az 1711–1830 közötti 120 évből 234, az 1711 előtti időkből pedig csak 63. Nem volt ismeretes 728 könyvtár alapításának az ideje. Ezek nagyobb része valószínűleg az újabb alapításúak közé tartozott. A fejlődés a korszak későbbi évtizedeiben is folytatódott: a Magyar Minerva 1912–13. évi V. kötete[36] már 7502, tehát háromszor több könyvtár adatait tartalmazza.

A könyvtárak számának növekedése azonban egymagában nem mutatja a fejlődés irányát. Az 1884–85-i országos összeírás 1001 magánkönyvtár és 77 kölcsönkönyvtár adatait is magában foglalja. A közkönyvtárak száma akkor a kölcsönkönyvtárakkal együtt mindössze 1400 volt. A Minerva csak a közkönyvtárak ada-

tait veszi számba, de azok közül a legkisebbekét is. A számszerű növekedés nagy részét az akkor létrehozott két új könyvtártípus: a 2026 népkönyvtár és a 3815 gazdasági könyvtár, tehát 5841 új típusú kiskönyvtár teszi ki. A nagyobb közkönyvtárak száma összesen 1661, vagyis csak 260-nal több, mint 3 évtizeddel korábban.

Ez a néhány összesítő adat már jelzi is a korszak könyvtári kultúrájának helyzetét és problémáit. Még pontosabb képet kaphatunk róla, ha az összefoglaló adatokon túl a dualizmus *könyvtárpolitikájának*, *könyvtárügyének* és főbb *könyvtártípusainak* a helyzetét külön-külön is szemügyre vesszük.

A korszak első felében az *állami felügyelet* még teljesen kialakulatlan, s később is csak részleges volt. A központi irányításra és ellenőrzésre leginkább illetékes szervnek: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak általában csak ajánlások megtételére nyílt lehetősége. Pl. Eötvös József is, Trefort Ágoston is felhívást adott ki népoktatási, népnevelési körök létesítésére, felügyeleti hatásköre azonban legfeljebb csak a közvetlenül rendelkezése alatt álló könyvtárak ügyében volt, de abban sem egységesen.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a könyvtárakat fenntartó szervek sem voltak járatosak a könyvtárügy korszerű kérdéseiben. Nem, vagy alig ismerték a külföldi könyvtárak törekvéseit és eredményeit. Így a könyvtárak működése teljesen a könyvtárostól függött.

Legelsőnek Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter igyekezett jogalapot teremteni 1874-ben a felügyeleti jogkör gyakorlására, az egyházak várható ellenállása miatt azonban nem törvénnyel, az országgyűlés útján, hanem királyi elhatározás formájában. Az elhatározásban foglaltakat azonban nem sikerült megvalósítani. Két évtized múlva a könyvtárak irányítását *társadalmi szervek* létrehozásával próbálták biztosítani. 1894-ben Országos Múzeumi és Könyvtárbizottságot szerveztek, és ennek keretében igyekeztek az együttműködést létrehozni. Ez a laza együttműködés nem hozta meg a remélt eredményt, ezért a következő években összekapcsolták a társadalmi, intézményi együttműködést és az állami, hivatali irányítást. Előbb 1897-ben megalakították a társadalmi szervet: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát, amelyben a közművelődési, irodalmi és művészeti egyesületek választott képviselői, továbbá az országos múzeumok és könyvtárak vezetői, minisztériumok és más érdekelt főhivatalok kiküldöttei vettek részt. Ezt követően, 1901-ben megszervezték a hivatalt: az Országos Főfelügyelőséget is.[37] Ettől kezdve megszűntéig (1924) a Főfelügyelőség és a Tanács együtt látta el az állami felügyelet feladatait.

Ez a felügyelet azonban nem terjedt ki az összes könyvtárra, csak azokra, amelyek azt önként elfogadták, amelyek államsegélyben, köteles példányban részesültek, amelyek állami gyűjteményekből letétet kaptak stb. Közvetlenül az első világháború előtt a Főfelügyelőség a népkönyvtárakon kívül mintegy 78 könyvtár felett gyakorolta a felügyeletet, tehát a túlnyomó többség nem tartozott a felügyelete alá.[38]

Ilyen körülmények között a könyvtárak *színvonala és teljesítőképessége* az eredmények ellenére is szükségképpen alacsony volt. Mennyiségileg ugyan gyarapodtak a könyvtárak, a minőség azonban nem, vagy csak kevéssé fejlődött. Állományuk többnyire igen vegyes és jórészt rendezetlen. A muzeális értékek mellett sok bennük a felhalmozódott értéktelen lom, kevés az új könyv és folyóirat. A legtöbb könyvtárban nincs olvasóterem, kevés ideig tart nyitva, s olyan időben, amikor a lakosság jelentős része munkája miatt nem látogathatja. Az előítéletek és a települési viszonyok miatt a társadalom széles rétegei, pl. a nők és a fiatalok, vagy a munkások, parasztok egyébként sem vehetik igénybe. A hiányosságok egyik előidézője, hogy a könyvtárosok képzetlenek, s a könyvtári gyakorlat elmélete sem áll olyan szinten, amilyenre szükség volna. A bajok másik forrása azonban az, hogy Magyarországon, a külföldhöz viszonyítva is, és az ország gazdasági színvonalához képest is az állam, a közületek és a magánosok egyaránt aránytalanul kevés anyagi támogatást biztosítanak a könyvtárak számára.

Külön gondot okozott a könyvtárak elhelyezkedése az ország *települési rendszerében*. A főváros és a nagyobb városok lakossága jóval előnyösebb helyzetben volt, mint a kisebb városoké vagy éppen a falvaké. Budapesten és 25 törvényhatósági jogú (megyékkel azonos jogállású) városban, ahol az ország népességének alig 10%-a lakott, volt a könyvtáraknak csaknem harmada és az állománynak több mint a fele. Ugyanakkor a 63 megye területén, ahol a lakosság mintegy 90%-a élt, a könyvtáraknak csak mintegy kétharmada, az összállománynak pedig nem egészen a fele volt található. Ez az aránytalan megoszlás azt hozta magával, hogy a nagyobb városokban 1000 lakosra 3397 mű (ezen belül Budapesten 5758 mű), a megyékben pedig mindössze 249 mű jutott. Sőt, a lakosság nagy részére, a falvak népére még annyi sem.

Tudományos és szakkönyvtárak

A könyvtárak e csoportjába soroltak 1884–85-ben 44 nyilvános közkönyvtárt 1,2 milliós állománnyal, 76 hatósági (hivatali) könyvtárt 180 000 művel, 45 egyetemi és főiskolai könyvtárt 432 000 művel és 313 egyházi könyvtárt 1,2 milliós állománnyal,

összesen 478 könyvtárt, vagyis a közkönyvtáraknak mintegy harmadát, kb. 3 millió művel. Jelentőségük tehát igen nagy volt, mert köztük találhatók az ország legnagyobb közkönyvtárai az összállomány 60%-ával. Állományuk nagy értékű muzeális-történeti részeivel és modern tudományos vagy gyakorlati jellegű dokumentumaival a hazai tudományos kutatást, a felsőfokú szakemberképzést, a termelő- és más gyakorlati munkát, pl. a közigazgatást, igazságszolgáltatást, közegészségügyet, pénzügyet stb. támogatták. A társadalom időszerű kutatási és gyakorlati szükségleteit elsősorban a nyilvános közkönyvtárak, az egyetemi és főiskolai, továbbá a hivatali könyvtárak szolgálták. Az egyházi könyvtárak a szorosan vett egyházi feladatokon túl, állományuk összetételének megfelelően, főként a történeti jellegű búvárkodásokat segítették.

A korszak későbbi évtizedeiben a tudományos és szakkönyvtárak, ha nem is minden csoportban egyformán, további számottevő fejlődést értek el. Tanúsítják ezt az alábbi adatok az állomány fejlődéséről, a látogatók számának és a forgalomnak emelkedéséről.[39]

Könyvtár	Év	Állomány (egység)	Látogatás	Használt könyv	Személyzet
Országos	1884	264 494	22 542	53 104	15
Széchényi	1900	675 000	19 805	47 464	28
Könyvtár	1912	2 500 000?	34 633	186 207?	33
Budapesti	1884	275 000	43 857	47 372	17
Egyetemi	1900	271 060	59 649	69 401	18
Könyvtár	1912	485 981	87 060	113 189	31
Akadémiai	1884	179 248	9 899	13 520	6
Könyvtár	1900	180 242	5 838	8 116	9
	1912	191 232	4 521	4 812	8
Műegyetemi	1884	40 302	11 440	18 403	4
Könyvtár	1900	60 442	14 535	37 456	6
	1912	90 395	14 641	31 555	12
Szegedi	1884	45 697	3 437	5 173	3
Somogyi	1900	58 061	10 815	11 554	4
Könyvtár	1912	79 547	14 329	16 915	7

Az állomány megoszlásának arányait jól érzékeltetik a 10 000 kötetet meghaladó könyvtárak adatai:[40]

Tárgykör	Kötet	%
Bölcselet (teológia is)	814 582	22,0
Történelem	542 767	14,7
Államtudomány	284 444	7,7
Nyelvészet	352 397	9,5
Szépirodalom	404 550	10,9
Természettudományok	344 547	9,3
Enciklopédia	163 876	4,4
Tankönyv és ifjúsági irodalom	246 366	6,7
Vegyes	471 671	12,7
Hírlap	78 089	2,1
Együtt:	3 703 289	100,0

Az állomány összetétele egyszeriben megvilágítja, hogy a könyvtárak hatása, viszonylag jelentős állományuk ellenére is, miért érvényesülhetett szűk körben. Csaknem félezer könyvtárat mindössze 110 000 látogató keresett fel, és ott csak 231 000 művet, vagyis az állomány 7,1%-át használta. Ez a szám igen alacsony, különösen a fejlett országok könyvtári forgalmához viszonyítva, ahol a tudományos és szakkönyvtárak igénybevétele többszörösen felülmúlta a hazai használat mértékét.

Könyvtár és közművelődés

Nálunk a könyvtár viszonylag későn lett a társadalom szélesebb rétegeinek művelődési intézményévé. Akkor is a népességnek csak kis része vette igénybe, és egy-egy olvasó kevés művet használt. A közkönyvtárak művelő-nevelő hatása a társadalom életében tehát viszonylag csak szűk körben érvényesülhetett, és mélyebbé is csak a viszonylag kevés rendszeres olvasóban válhatott.

A fejlettebb külföldi országokban a közkönyvtár már évtizedekkel korábban, a polgárság hatalomra kerülésével a társadalom tömegművelődési intézményévé fejlődött. A könyvtárak új típusát: a *nyilvános*, ill. *közkönyvtárakat* (librairie publique) Franciaországban a polgári forradalom teremtette meg a városokban a korábbi, ill. egykorú, többé-kevésbé korlátozott nyilvánosságú könyvtárak

mellett, majd később a falvakban ún. népkönyvtárakat létesítettek. A XIX. század derekán a közművelődési könyvtárak fejlettebb változata (public library) jött létre az *angolszász* országokban. A század második felében Angliából és az Amerikai Egyesült Államokból átterjedt a világ más részeibe, többek között a skandináv, a Benelux államokba és Svájcba. Ezt vette alapul és fejlesztette tovább Lenin útmutatásai nyomán a Szovjetunió is a szocialista közművelődési könyvtári rendszer kialakításában. Ennek a meghonosítását szorgalmazták a dualizmus korának haladó magyar művelődés- és könyvtárpolitikusai: György Aladár és Szabó Ervin is.

Nyilván azért fordult a társadalmi és kulturális haladás híveinek figyelme, itthon és külföldön egyaránt, az angol—amerikai közművelődési könyvtárak felé, mert ezek célkitűzéseikben és működésükben jóval demokratikusabbak voltak – a működési területükön élő lakosság egészének könyvtári szükségleteit egységesen, megkülönböztetés nélkül, az állományuk egészének hozzáférhetővé tételével igyekeztek kielégíteni –, s ugyanakkor szakmailag jóval fejlettebbek, szolgáltatásaikkal jóval eredményesebbek voltak, mint a francia—német változat városi, ill. népkönyvtárai.

A dualizmus korában a társadalom szélesebb köreinek művelődését szolgáló különböző könyvtárak: a városi közművelődési, továbbá kaszinói, egyesületi, polgári olvasóköri, ipartestületi, kereskedőegyleti, legény- és leányegyleti, továbbá a munkás szakegyleti, ill. szegényparaszti stb. könyvtárak nem minden előzmény nélkül jöttek létre. Néhányat közülük már a feudalizmus utolsó évtizedeiben, ill. az önkényuralom időszakában megalapítottak. Egyesek valamely magánkönyvtár közhasználatra való felajánlásával keletkeztek, pl. a Kulcsár-könyvtár (Komárom, 1827), a Csaplovics-könyvtár (Alsókubin, 1839); a Zala megyei közkönyvtárat Kisfaludy Sándor, Skublics Károly és mások adományából létesítették (1826–1831). Másutt a megyék vezető rétegei, ill. a városok vezetői és polgárai szerveztek megyei, városi, kaszinói, ill. más egyleti könyvtárt, pl. Kőszegen (1810), az Olvasó Társaság Somogy megyében (1828), Esztergomban (1842), Losoncon (1851), Békés megyében Gyulán (1865). A nagyobb fürdőhelyeken az üdülőközönség számára létesítettek könyvtárakat, pl. Tátrafüreden (1857), Herkulesfürdőn (1860) és Új-Tátrafüreden (1868). Az iskolák egy részében ifjúsági olvasóköröket és könyvtárakat hoztak létre. A nagyobb könyvkereskedések, sőt a munkásság szakegyletei is már akkor megalapították az első könyvtáraikat, pl. a nyomdászokét (1865). Ugyanakkor néhány falusi könyvtár is létrejött lelkes egyéni kezdeményezésből vagy pedig közös gondoskodásból.

Ezek közül több később is évtizedeken át működött, pl. Kiskéren (1850), Bánkúton (1864) stb.

A kiegyezés utáni szabadabb légkörben a népesség legkülönbözőbb rétegei nagy számban szervezték újjá vagy alapították meg igényeik és érdekeik szerint a különféle művelődési egyesületeket, egyleteket, társulatokat, társaságokat, társasköröket, kaszinókat, polgári köröket, olvasóköröket, gazdaköröket, népköröket, szakegyleteket. Úgyhogy az 1878. évi országos összeírás szerint[41] 964 különféle egyesület volt az országban 89 730 taggal, s ezek évi kiadásai együttesen 657 865 forintot tettek ki. Úgy látszik, nem volt valamennyinek könyvtára, mert 1884–85-ben összesen 328 egyesületi, társulati, köri könyvtárt írtak össze, s ezekben 396 617 kötet állomány volt található, amiből abban az évben 25 022 olvasó 131 825 kötetet olvasott. Tehát a tagoknak alig több mint negyede vált csak olvasóvá, és az állománynak mintegy harmadát vették kézbe. A világháború kezdetéig a könyvtárak száma 506-ra, állományuk pedig 779 675 kötetre emelkedett. Ami azt mutatja, hogy a fejlődés üteme több mint negyedszázadon át nem változott, az évi gyarapodás 14 000 kötet körül mozgott.

Az idő múlásával azonban kitűnt, hogy egyfelől a már létrejött könyvtárak magukra hagyatva nem fejlődnek kellő mértékben, és nem működnek elég hatékonyan, másfelől pedig a társadalom különböző osztályaiban, ill. rétegeiben más jellegű és mértékű az igény a könyvtári olvasmányokra, s erősen különböző a helyzetük a könyvtárak létrehozásához szükséges gazdasági erő és az olvasáshoz nélkülözhetetlen szabad idő tekintetében is. Ezért hamar szükségét érezték, hogy a társadalom kulturális tevékenységének felső irányítására országosan és törvényhatóságonként központi szervet létesítsenek. Előbb a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hívta fel a községek vezetőinek a figyelmét a népkönyvtárakra (1882). A közművelődési egyesületek is programjukba iktatták a népkönyvtárak létesítését, elsőnek az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE, 1885), amely pl. 1888-ban 13 *népkönyvtárat ajándékozott a falvaknak, majd* csatlakozott a Dunántúli, a Délmagyarországi és a Felsőmagyarországi Közművelődési Egyesület is. Az eredmény azonban mindaddig meglehetősen szerény volt, amíg a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége kézbe nem vette a népkönyvtárak szervezésének ügyét, és az állami költségkeret számottevő mértékben nem emelkedett.[42] Ez 1900-ban 4000, 1901-ben 19 000, 1912-ben pedig 52 200 koronát tett ki. A Tanács, ill. a Felügyelőség 12 év alatt 644 népkönyvtárat állított össze és küldött szét, 573 312

korona összköltséggel. Más forrásból is létesültek népkönyvtárak, így 1912-ben már összesen 2026 népkönyvtárt tartottak számon, amelyben 606 363 kötet volt. Az olvasók és a kölcsönzések száma évről évre emelkedett. 1910-ben 726 népkönyvtár 673 091 kötetet, 1911-ben pedig 872 népkönyvtár 725 210 kötetet kölcsönzött. A kölcsönzések zöme a fővárosra és a nagyobb vidéki városokra esett. A használt műveknek 55%-a szépirodalmi jellegű volt. Az olvasott írók közül 1909-ben az élen Jókai állt. Utána Mikszáth Kálmán, Benedek Elek, Verne, Gárdonyi Géza, majd Beniczkyné Bajza Lenke, Vas Gereben, Rákosi Jenő és Viktor, ill. Herczeg Ferenc következett. Az ismeretterjesztő olvasmányokból legfeljebb néhány népszerű történeti mű emelkedett ki.

A Közoktatásügyi Minisztérium népkönyvtárain kívül nagyszámú *gazdasági népkönyvtárat* telepített szét az országban a Földművelésügyi Minisztérium 1904-től. A számuk 1912-ben 3815 volt, s az állományuk 447 708 kötetből állott. Kezdetben csak gazdasági szakmunkák kaptak bennük helyet, később könyvtáranként 30–40 szépirodalmi kötettel is kiegészítették egy részüket.

A népkönyvtárakkal kapcsolatos tapasztalatok felhasználásával szervezte meg a Honvédelmi Minisztérium a *legénységi könyvtárakat*. 1907–1909 során 94 gyalogsági és 20 lovassági alakulat kapott könyvtárat, ugyanakkor a tiszti olvasóköröket is fejlesztették.

A *városi* közművelődési könyvtárak túlnyomó többsége a XIX. század két utolsó és a XX. század első évtizedében létesült. A kiegyezés előtt mindössze 5 városi könyvtár volt, a korszak vége felé 55 működött. A legkisebbek állománya 1912-ben csak néhány száz kötetből állott, a nagyobbaké (pl. Kassán, Komáromban) 30–50 000 között mozgott. Sőt, a két legnagyobb közül a szegedié felül volt 80 000-en, a budapestié pedig 120 000 körül járt. A közművelődési könyvtárak fejlődése szempontjából a legjelentősebb a Fővárosi Nyilvános Könyvtár volt. Itt Szabó Ervin és munkatársai az angol public library mintájára, ha szerény formában is, de lényegében megvalósították az új közművelődési könyvtártípust, amely egyetlen intézményi keretben egyesítette az általános tudományos és népművelési funkciókat, sőt összekapcsolt ezekkel bizonyos szakkönyvtári feladatokat, így a szociológiai, az urbanisztikai szakirodalom gyűjtését és nagyszabású helytörténeti gyűjtemény létesítését. Ezzel a fővárosi új közművelődési könyvtár nemcsak a saját fejlesztési problémáit oldotta meg, hanem egyben példát mutatott a vidéki közművelődési könyvtárak korszerű továbbfejlesztéséhez is.

A városi lakosság olvasmányokkal való ellátását szolgálták

a *kölcsönkönyvtárak* is,[43] amelyeket könyvkereskedők és más magánszemélyek tartottak fenn. Ezek száma, állománya és forgalma a korábbi időszakokhoz képest erősen megnövekedett. 1884–85-ben az országban 77 kölcsönkönyvtárat vettek számba. A 77 kölcsönkönyvtárban 112 404 mű volt 419 967 kötetben. Az állomány túlnyomó többségét szépirodalom (86,7%), főként regények alkották. A művek 60%-a német, 22,5%-a magyar, 13%-a francia, 2,7%-a angol nyelvű volt. Az olvasók száma 5189, az olvasott műveké pedig 75 843 volt. A kölcsönkönyvtárak jelentőségét mutatja, hogy az összes közkönyvtári olvasmányok 12%-a a kölcsönkönyvtárakból került az olvasók kezébe.

Közép- és népiskolai könyvtárak

A népiskola, majd a középiskola gyökeres reformja ráterelte a figyelmet az iskolai könyvtárakra is. A buzdító felhívásokon túl a Közoktatásügyi Minisztérium rendelkezése (1877) legalább a községi iskolák könyvtárai számára, ha szerény keretek között is, megteremtette az anyagi alapot azzal, hogy az elemi iskolai tanulóktól 25, a felső népiskolásoktól pedig 50 krajcár felvételi díjat szedett az iskola könyvtára javára.[44] Ez egyben ösztönzést adott az egyházi iskoláknak is.

A népiskolai könyvtárak fejlődését tanúsítja, hogy amíg 1869-ben mindössze 870 iskolában volt könyvtár, addig az 1907–1908. tanévi összeírás során 4873 iskolai ifjúsági könyvtárat találtak 662 303 kötet állománnyal, amit 276 199 tanuló és 64 392 más olvasó (tanító, iskolaegyesületi tag stb.) használt. Ugyanekkor 3687 tanítói könyvtárat írtak össze 488 595 kötettel és 23 776 használóval. Az állami és községi népiskolák csaknem mindegyikében volt könyvtár. A felekezeti népiskolák jóval rosszabbul álltak.

A *polgári iskolák és felsőbb népiskolák* könyvtárai az új iskolatípussal együtt fejlődtek. Mintegy 86,8 százalékukban volt ifjúsági könyvtár, 207 000 kötetnyi állománnyal, és 80 százalékukban tanári könyvtárt is létesítettek, 212 000 kötet állománnyal. Egy-egy iskolában átlagban a tanári könyvtárra 607, az ifjúsági könyvtárra 552 kötet jutott.

A *középiskolák* kedvezőbb helyzetben voltak. 1884–85-ben 263 középiskolai ifjúsági és tanári könyvtárt vettek számba, amelyekben az állomány együttesen 986 713 kötetet tett ki, s amiből 21 102 olvasó 122 718 kötetet vett kölcsön. A Magyar Minerva 1912–13. évi adatai szerint összesen 327 középiskolában volt könyvtár, együttesen 2 486 916 kötettel.

Minthogy csaknem valamennyi középiskolának külön tanári

és ifjúsági könyvtára volt, a középiskolai könyvtárak száma ekkor már 600 körül járt, s az összállomány közel két és fél millió kötetet tett ki. Sőt ennél valamivel több lehetett, mert néhány nagy múltú középiskola könyvtárát több mint 200 000 kötettel az állomány történeti értékei miatt a tudományos könyvtárak közé sorolták.

Magánkönyvtárak

A házi, családi könyvtárak mindenkor nagy szerepet töltöttek be az olvasási kultúra alakulásában, hiszen az olvasók legfejlettebb rétegei rendszerint ide gyűjtik és innen veszik kézbe a legkönnyebben és leggyakrabban az olvasmányaikat. Az 1884–85. évi országos összeírás – mint már említettük – összesen 1001 magánkönyvtár adatait dolgozza fel.[45] Elsősorban a régi, nagy értékű családi könyvtárakat, de szép számban szerepelnek benne az újabb keletű s kisebb gyűjtemények is. Valószínű, hogy ezek száma még több is lett volna, ha induláskor nem állapítják meg indokolatlanul túl magasan, legalább 1000 kötetben a felvétel feltételét.

Az 1001 magánkönyvtár közül 1830 előtti időből való 51, 1830 és 1867 között jött létre 299, a többi 1867 után keletkezett, ill. nem tüntették fel a keletkezés időpontját.

A magánkönyvtárak állományának összetétele bizonyos mértékig különbözött a közkönyvtárakétól. Szembetűnő, hogy jóval kevesebb bennük a filozófia, pontosabban a teológia részesedése (22%-kal szemben csak 12,4%), valamint a tankönyv és ifjúsági irodalom (6,7%-kal szemben csak 3,3). Ezzel szemben jóval nagyobb a szépirodalom (10,9%-kal szemben 19,1%) és az államtudomány részesedése. Valamivel magasabb a történelem, a nyelvészet és a természettudomány aránya is. A magánkönyvtárak állománya tehát közelebb áll a társadalom akkori szükségleteihez, mint a közkönyvtáraké.

A magánkönyvtárak tulajdonosai és gyűjtőinek mintegy harmada a volt feudális osztályok tagjai: földbirtokos (182), főpap (85), főtisztviselő (69), összesen 336. Közel kétharmada különféle polgári rétegekhez, értelmiségi foglalkozásúak vagy gazdasági vezetők közé tartozott, pl. tanár (187), ügyvéd, bíró (97), orvos (68), tisztviselő (51), bankár, gyáros (29), író, újságíró (25), könyvtáros, muzeológus (14), mérnök (14) stb., összesen 639. A társadalom szerényebb helyzetben élő és dolgozó tagjai, pl, tanítók, kistisztviselők, munkások, parasztok, alig szerepelnek a gyűjtők között.

5. *A szocialista olvasási, könyv- és könyvtári kultúra kezdetei*

Az osztálytársadalom viszonyai között a társadalom minden osztálya, illetőleg rétege, így a munkásság és parasztság is, arra törekedett, hogy saját politikai, gazdasági és kulturális szervezeteket alakítson ki magának, amelyek keretében politikai és gazdasági érdekeit megvédheti s kulturális szükségleteit, ezen belül sajátos olvasási szükségleteit kielégítheti. A szakegyletek, szakszervezetek, földmunkásszervezetek, olvasókörök, munkás- és parasztpártok egyebek mellett szervezték és támogatták a szóbeli ismeretterjesztést, a műkedvelő mozgalmakat: az énekkarok, szavalókórusok, színjátszó csoportok működését és az olvasást is. A munkás- és parasztmozgalmak már a kezdeti időszaktól nagy gondot fordítottak az írás-olvasás ismeretére és a szükséges *kiadványok* és *könyvtárak létrehozására*. A saját kiadványok tartalmát, a könyvtárak állományának összetételét alapvetően a forradalmi mozgalmak célkitűzései szabták meg. Így az írásbeli közlés és olvasás szorosan együttfejlődött a mozgalommal. A sok évtizedes mozgalmi gyakorlat során tartalomban és formában olyan *új megoldások alakultak ki, amelyek különböztek az írásbeliség* polgári, kapitalista rendszerétől. Ezek voltak azok az új elemek, amelyek később a szocialista kulturális forradalom folyamán az írásbeli közlés új szocialista rendszerébe beépültek, a szocialista olvasási, könyv- és könyvtárkultúra gyors kibontakozását elősegítették.

A munkás- és parasztmozgalmak *kiadványai*, elsősorban a mozgalom céljait, az ipari munkásság, ill. a földmunkásság politikai, világnézeti tudatosulását, osztállyá szerveződését szolgálták. Így a saját újságok, folyóiratok állásfoglalásai a bel- és külföldi eseményekről, a külföldi baloldali és marxista írások magyar fordításai folyamatos útbaigazításokat nyújtottak a munkásság érdeklődő seregeinek. Ezek mellett jelentős szerepet kaptak a társadalomtudományok, a műszaki és természettudományok legújabb eredményei, a magyar és külföldi szépirodalom sok becses alkotása. A munkásmozgalmi kiadványokról készült két bibliográfia[46] jó áttekintést nyújt azokról az eredményekről, amelyeket száz esztendő alatt a mozgalom bátor úttörői: szerzők, fordítók, kiadók, nyomdászok, terjesztők e téren elértek.

Az *újságok* és *folyóiratok* puszta címanyaga tanúsítja a mozgalom szerveinek százados, szívós erőfeszítését, amit a dolgozók tájékoztatása és nevelése érdekében kifejtettek. Táncsics Mihály két lapja: a Munkások Újsága és az Arany Trombita, a magyarul és németül megjelenő Általános Munkásújság, a Munkás Heti

Krónika s utódja, a Népszava, amely századunk elején már 26–28 000 példányban jelent meg, a Nőmunkás, amely 1905-től került kiadásra, az Ifjúmunkás, továbbá az egyes szakszervezetek lapjai (a század elején 24, köztük pl. a Typographia, a nyomdászok lapja) és a szociáldemokrata párt elméleti folyóirata: a Szocializmus. A parasztság lapja közül a Világszabadságot, a Paraszt Újságot, a Szabad Szót, a Földművelőt és a Földművelők Szaklapját kell megemlítenünk.

A munkáskönyvtár mindig fontos kiegészítő része volt a mozgalmi szervezetnek: szakszervezetnek, pártszervezetnek. A szegényparasztság *olvasóköre* viszont maga volt a mozgalmi szervezeti keret. Az olvasókörben folyt az agrárszocialista földmunkásság politikai és társas élete, ez volt művelődésének egyik legfőbb, majdnem egyetlen intézménye. Mindkét könyvtártípus megegyezik azonban abban, hogy mindegyik igazi népi művelődési intézmény volt. A munkások, ill. szegényparasztok maguk létesítették, a saját mozgalmi és művelődési célkitűzéseik és igényeik támogatására, a saját anyagi erőfeszítéseik árán, legjobb tudásuk szerint.

A *munkásság első könyvtárai* a szakegyletek keretében alakultak meg, s a munkásság legszélesebb tömegeit ellátó közművelődési könyvtárakként működtek. A legelső munkáskönyvtárat a munkásmozgalomban élenjáró nyomdászok szervezték meg önképző egyletükben 1865-ben.[47] A másodikat a hazai munkásság legelső országos szerve: az Általános Munkásegylet létesítette.[48] 1906-ban 28 országos szakszervezet működik, mintegy 130 000 taggal. A legtöbbnek már az első világháború előtt volt könyvtára. 1904-ben 346 gyűjteményről vannak adatok. Ezek egyenként havonta átlagosan 80–100 kötetet kölcsönöztek. Szabó Ervin adatai szerint pl. 1907-ben a nyomdászok központi könyvtárában egymagában 6400 kötet volt.

Tömeghatásukban a szakszervezeti könyvtárak mellett a legjelentősebbek az *agrárszocialista olvasókörök* voltak.[49] A falvakban a parasztság erős rétegeződése miatt, különösen a nagyobb községekben, több kör is működött, pl. a gazdag, ill. középparasztok gazdakörei, Kossuth-körei, függetlenségi körei, a gazdálkodó ifjak körei. Ezek a polgárosuló, tőkés útra tért parasztság politikai vagy társaskörei voltak. A másik út felé, a munkásság szocialista társadalmi rendje felé csak a szegényparasztság földmívelőegyletei, földmunkásegyletei, agrárszocialista olvasókörei tekintettek. Ezek nagyobb számban a XIX. század utolsó évtizedeiben keletkeztek. A századfordulón már az agrárszocialista mozgalmak központjaivá váltak.

A könyvtárak állományában a fennmaradt katalógusok tanúsága szerint az olvasmányos regények (Jókai, Jósika, Dumas, Dickens, Cervantes, Zola, Tolsztoj stb.) mellett szép számmal szerepelnek az ún. felvilágosító könyvek (Táncsics munkái, Szokoly Viktor: A pápák bűnei, Csernisevszkij: Mit tegyünk?, Kossuth iratai, Darwin: Az emberi faj története, Engels, Kautsky egyes írásai). Rendszeresen járnak újságok és folyóiratok, pl. a Népszava, Világszabadság, Világ, Magyar Köztársaság. Csupa olyan könyv vagy folyóirat, amely a társadalmi és történelmi valóság megismerését, a politikai tudatosulást segítette.

Éppen az olvasmányok tudatosabb és igényesebb megválasztása emeli a munkás- és agrárszocialista könyvtárat a népkönyvtárak fölé, és avatja a munkásság és szegényparasztság nevelőjévé.

Szabó Ervin és munkatársai

Az ipari és mezőgazdasági munkásság nagy tömegei mellett *az értelmiségiek* különböző csoportjai is felismerték a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális elmaradottság súlyos hátrányait, és harcot indítottak ezek felszámolásáért. A politika területén a polgári radikálisok, a szociáldemokraták és a szakszervezetiek balszárnya, az irodalomban a Nyugat első nemzedéke, a zenében Bartók, Kodály és követői, a képzőművészetben a modern irányzatok hazai megalapítói és hívei, a tudományban a Társadalomtudományi Társaság, a Galilei Kör s a Huszadik Század történészei és szociológusai egyre tudatosabban foglaltak állást a múlttal szemben, és szálltak síkra az újért, különösen a századforduló után.

Ennek a „második reformnemzedéknek"[50] a munkássága, így Ady harcos forradalmi cikkei, Szende Pál radikális történeti tanulmányai, Pulszky Ágost, Pikler Gyula és Jászi Oszkár jogi és társadalomtudományi munkái megingatták, sőt nem egy esetben szétfoszlatták a dualizmuskori hivatalos történelmi, társadalmi illúziókat. A Népszava, a Világ, Az Újság, a Pesti Napló, a Nyugat és a Huszadik Század, valamint a haladó szellemű könyvek, röpiratok egész sora fokozatosan új közvéleményt formált ki.

Ez a polgári radikális, ill. részben marxista forradalmi front kisebb vagy nagyobb vitákban szükségképpen szembekerült a dualizmus uralkodó osztályaival és hivatalos védelmezőivel – országosan feltűnést keltő módon a pécsi szabadoktatási kongresszuson (1907), amelyet a közművelődés állami irányításának és ellenőrzésének a megerősítésére hívtak össze, de amely az egykorú megállapítás szerint „a világnézetek csatájává" vált. Itt a haladás hívei: Pikler Gyula, Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond és

különösképpen a fiatal Szabó Ervin határozottan szembefordultak a hivatalos művelődéspolitikával, amelyet pedig olyan országos tekintélyek képviseltek, mint Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc, Prohászka Ottokár, Rákosi Jenő. Nyilvánvalóvá vált, hogy az ország társadalma immár a kultúra területén is, s azon belül a könyv- és lapkiadás mellett a könyvtárügy területén is két táborra oszlott. Sőt az is bebizonyosodott, hogy a munkásság és parasztság, valamint a városi dolgozó rétegek érdekeinek felkészült és határozott védelmezője akadt Szabó Ervinben.

Szabó Ervin (1877–1918) ekkor már évek óta a Fővárosi Könyvtár szervezését végezte. Száznál több történelmi, szociológiai, politikai, közgazdasági, művelődéspolitikai és könyvtártudományi tanulmányt, cikket és könyvismertetést publikált. A fiatalabb nemzedék egyik legtehetségesebb, legfelkészültebb tagjának számított. Éppen ezért ekkor is, később is élesen bírálták, sőt támadták a hivatalos művelődés- és könyvtárpolitika hívei. Annál is inkább, mert jó érzékkel többnyire a művelődés- és a könyvtárügy eleven problémáit vetette fel.

Szabó Ervin munkatársai, Dienes László, Braun Róbert, Kőhalmi Béla, Pikler Blanka, Várady Irma, Szigeti Gabriella és mások segítségével teljesen új utat nyitott a hazai könyvtárügy fejlődésében. Könyvtárpolitikai terveiben és eredményeiben az volt a forradalmian új, hogy a dolgozó tömegek: munkások, parasztok és értelmiségiek művelődési szükségleteit és igényeit felismerte, ezeket következetesen képviselte, és szervesen összekapcsolta gazdasági-politikai érdekeikkel. Ezeknek a társadalmi érdekeknek a támogatására az egykorú kezdetleges népkönyvtárakkal szemben a hazai munkás- és parasztmozgalmak könyvtári hagyományaira s az akkori legjobb külföldi (angolszász) megoldásokra támaszkodott. Egyik legfőbb alkotása a Fővárosi Nyilvános Könyvtár, amelyben megteremtette a legkorszerűbb könyvtártípus: a nyilvános könyvtár itthoni változatát. Ebben a központi könyvtárat a korszerű szociológiai, várospolitikai kutatás jól használható munkaeszközévé tette. Ugyanakkor a kerületi közművelődési fiókok létrehozásával megkezdte egy új tömeghatású könyvtári rendszer kialakítását, amely messze felülmúlta az állami népkönyvtárak színvonalát. Egyben példát adott vidéki városaink és nagyobb községeink könyvtárai számára is.

Elméleti kutatásaival, elvi állásfoglalásával, tanácsaival, gyakorlati példáival további jelentős segítséget adott az ország többi könyvtárának is, pl. a tájékoztatás területén az időszerű bibliográfiák készítésével, az akkor újszerű tizedes osztályozás bevezetésével, a fiókkönyvtári címjegyzék összeállításával stb. Munkássá-

gának egyik legfőbb eredménye, hogy munkatársai közül kerültek ki a Tanácsköztársaság könyvtárügyének vezetői, leglelkesebb segítői: az első szocialista forradalom könyv- és lapkiadásának és könyvtári politikájának elvi megalapozói és a gyakorlati megvalósítás megindítói.

Szabó Ervin kiemelkedő jelentőségét a kortársak és az utókor is felismerte és helyesen értékelte. A Magyar Tanácsköztársaság pl. összes műveinek kiadását határozta el, s egyik legfontosabb alkotását: a Fővárosi Nyilvános Könyvtárat róla nevezte el. A moszkvai Szocialista Akadémia pedig tagjául választotta, egyedül magyar kortársai közül. A történelem mérlegén – az értékelésével kapcsolatos viták után is – a magyar szocialista könyv- és könyvtári kultúra legnagyobb hatású alapozójának bizonyult.[51]

Javában állt a harc a haladás és a hagyomány hívei között, amikor kitört az *első világháború*, és súlyos válságba sodorta az országot és népét. A négyéves háborús hanyatlás természetszerűen alapvetően befolyásolta az olvasási, könyv- és könyvtári kultúrát is. Bizonyos mértékig kedvezően azzal, hogy a népesség jóval nagyobb része kezdett érdeklődésből vagy időtöltésből hírlapokat, képeslapokat, könyveket olvasni. De kedvezőtlenül azzal, hogy csökkent az olvasnivaló. Anyag- és munkaerőhiány miatt zsugorodott a könyvkiadás, sőt nehézségekkel küzdött a lapkiadás is. A közkönyvtárakat alig fejlesztették. Nem jöhetett be a külföldi könyvek, folyóiratok, lapok jelentős része. A hírlapok és képeslapok gyors, felszínes és a szigorú cenzúra miatt egyre hiányosabb tájékoztatásain kívül egyre nehezebbé vált mind az általános művelődési, mind a tudományos kutatási igények kielégítése.

A gazdasági, politikai és kulturális élet sok évtizedes ellentmondásait csak a társadalom viszonyainak új alapokon való újrarendezésével lehetett volna megoldani. Erre tettek sok reménnyel biztató kísérletet az 1918–19-es forradalmak az életviszonyok, ezen belül a könyv- és könyvtári kultúra alapvető viszonyainak gyökeres megváltoztatásával.

---

1. Magyarország története. Szerk.: Molnár Erik, Pamlényi Ervin és Székely György. Bp. 1964. II. kötet 77–279. l.
2. A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1. köt. Bp. 1966. 9–93. l.
3. *Keleti Károly:* Hazánk és népe. Pest, 1871. 57–76. l.
4. *György Aladár:* Olvasóközönségünk. Figyelő, 1875. V. évf. 505–507. l.
5. *Keleti Károly:* Id. m. 387–388. l.

6. *György Aladár:* Magyarország köz- és magánkönyvtárai. Bp. 1886. 602–603. l.
7. *Fraknói Vilmos:* Vázlatok Magyarország műveltségi állapotáról. 1877. 44. l.
8. *Keleti Károly:* Id. m. 365–366. l.
9. A magyar Szent-korona országainak 1910. évi népszámlálása. VI. rész Bp. 1920. 233–317. l.
10. *Kereszty István:* A hazai időszaki sajtó 1910-ben. Magyar Könyvszemle, 1911. II. melléklet 9–91. l.
11. Magyarország Egyletei és Társulásai 1878-ban. Szerk.: Vargha Gyula Bp. 1880. XVII. 571. l.
12. *Szabó Ervin:* Kávéházak és könyvtárak. Világ, 1910. április 10. Sz. E. Könyvtártudományi cikkei és tanulmányai Bp. 1959. 99–104. l.
13. *György Aladár:* Magyarország köz- és magánkönyvtárai. 462–563.l.
14. *Elek Artur:* A magyar író és kiadója. Nyugat, 1913. I. 43–52.l.
15. *Bánáti Ágnes – Sándor Dénes:* A százesztendős Athenaeum. Bp. 1968. 270 l. + 48 l. kép.
16. *Révai József – Schöpflin Aladár:* Egy magyar könyvkiadó regénye. Bp. 1938. 216 l.
17. *Révai Mór János:* Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai. 1–2. köt. Bp. 1920. 396, 458 l.
18. A Révai–Franklin-per Bp. 1912. 235 l.
19. *Iványi Béla – Gárdonyi Albert:* A királyi magyar Egyetemi Nyomda. Bp. 1927. 202 l.
20. *Novák László:* A nyomdászat története. 1868–1900. 136 l.
21. MKSzle 1878–1891. évf.
22. *Gerő, Louis:* La littérature hongroise en chiffres. Bp. 1900. 46 l.
23. *Elekes Dezső:* A magyar könyvtermelés statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle, 1930. 7. sz. 629–644. l.
24. *Elekes Dezső:* A könyvtermelés nemzetközi statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle, 1930. 6. sz. 550–565. l.
25. *Gulyás Pál:* Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle, 1913. 303–320., 1914. 54–67., 131–160., 240–255., 302–332., 1915. 27–46., 171–213., 1916. 19–76.,160–176. és 1917. 23–93., 151–200. l.
26. *Könnyű, Leslie:* A history of American hungarian literature. New York 1962. 124 l.
27. *Fraknói Vilmos:* Vázlatok Magyarország műveltségi állapotáról. Bp. 1877. 44. l.
28. *Kereszty István:* A hazai időszaki sajtó 1910-ben. MKSzle, 1911. II. melléklet. 9–91. l.
29. L. pl. Radnai Mihály és Kner Izidor írásait e kötetben, ill. *Kner Imre:* A magyar könyv jelenéről és jövőjéről. Könyvtári Szemle, 1916. 105–112. l.
30. *Csontosi János:* A budapesti országos könyvkiállítás. Magyar Könyvszemle, 1882. 142–174, és 357–370. l. (A megelőző külföldi és magyarországi könyvkiállításokról is tájékoztatást ad.)
31. *Czakó Elemér:* A könyvnyomtatás és könyvdíszítés iparművészete. Magyar Könyvszemle, 1901. 126–149., 225–255. és 349–363. l.
32. *György Aladár:* id. m. 403–563. l.
33. *Kőhalmi Béla:* Bibliográfia. Bp. 1957. 3. kiad. 60 l. (Egyetemi jegyzet.) *Szentmihályi János:* Magyar nemzeti bibliográfia. Bp. 1961. 37 l.
34. A magyar történeti és irodalomtörténeti szakbibliográfia kérdéseiről tanulságos vita folyt a Könyvtári Szemle 1914. évfolyamában. Luki-

nich Imre tervezetéhez pl. Hóman Bálint, Szabó Ervin, ill. Király György szólt hozzá.

35. *György Aladár:* Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1886. 566–567. l.
36. Magyar Minerva. Magyarországi Múzeumok és Könyvtárak címkönyve. V. köt. 1912–1913. Bp. 1915. 1127 l.
37. *Gulyás Pál:* A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. Bp. 1913. 2. kiad. 27–28. l.
38. Magyar Minerva, V. köt. 1035–1098. l.
39. *György Aladár* nagy műve és a Magyar Minerva V. kötet; l. még: *Szabó András Endre:* Könyvtári adatok. 1884–1962. Bp. 1966. 230 l.
40. *Szabó András Endre:* id. m. 14. l.
41. Magyarország egyletei és társulásai 1878-ban. 1880. XVII. 571. l.
42. *Gulyás Pál:* A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. Bp. 1913. 2. kiad. 308 l. (1. kiad. 1909.)
43. *György Aladár:* id. m. 389–401. l.
44. *Szabó András Endre:* id. m. 58–62. l.
45. *György Aladár:* id. m. 403–563. l.
46. A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája. 1848–1948. I–IV. 1951–1959. – A magyar munkásmozgalmi bibliográfia, 1848–1948. I–II. 1949.
47. *Nyilas Márta:* A budapesti nyomdászkönyvtár. MKSzle. 1959. 162–179. l.
48. *Nemes Dezső:* Az Általános Munkásegylet története 1868–1873. Bp. 1952. 283 l.
49. *Kiss Jenő:* Az agrárszocialista olvasókörök történetéből. MKSzle. 1959. 180–193. l. – *Simon Péter:* A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmai. Bp. 1953. 275 l.
50. *Horváth Zoltán:* Magyar századforduló. A Második Reformnemzedék története (1896–1914). Bp. 1961. 648 l.
51. Szabó Ervin és munkatársai munkásságáról az alábbi források adnak tájékoztatást: Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete: Szabó Ervin, 1877–1918. Szabó Ervin válogatott írásai. Bp. 1958. 508 l. – Szabó Ervin Magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900–1918. (*Kőhalmi Béla:* Szabó Ervin, a könyvtáros c. tanulmányával.) Bp. 1955. 508 l. – *Kőhalmi Béla:* A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 259 l. – *Remete László:* A Fővárosi Szabó Ervin könyvtár története. Bp. 1966. 324 l., 26 t. – *Kovács Máté:* Szabó Ervin a magyar szocialista művelődéspolitikában és könyvtári kultúrában. Könyvtáros, 1968. 9. sz. 507–514. l. – *Soós Pál:* Szabó Ervin művelődéstörténeti és művelődéspolitikai törekvéseiről. Tanítóképző Intézetek Tudományos Közleményei, V. Debrecen, 1968. 231–245. l.

A) OLVASÁSI KULTÚRA ÉS TÁRSADALOM

Művelődéspolitika és olvasás

20

EÖTVÖS JÓZSEF[1] FELHÍVÁSA NÉPNEVELÉSI EGYLETEK ALAKÍTÁSÁRA

Budapest, 1867. július 3.
(Részlet)

Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter a mult év augusztus havában számos magán- és közhivatalt viselő hazafiakhoz egy felhívást küldött szét, melyben indítványozza, hogy az ország minden vármegyéjében, minden vidékén, sőt minden népesebb városában „népnevelési egylet" címmel alakítsanak a honpolgárok társulatokat a népiskolai oktatás gyámolítására.

Nagyobb fontosságú közügyeink között nincsen tán egy sem, melyre nézve a reformok szüksége oly általánosan elismertetnék, mint a közoktatás. És ha meggondoljuk, hogy századunkban, midőn a nyers erő nagy részben gépek által pótoltatik, s az emberi munkának becse minden téren a munkás értelmességétől s ügyességétől függ, az iparnak kifejlődése is az iparos osztályok műveltségétől feltételeztetik; ha meggondoljuk, hogy a jogegyenlőség elve, melyet utolsó törvényeink kimondottak, mindaddig puszta szó, sőt bizonyos körülmények között csak egy nagy veszély marad, mely az államot fenyegeti, még a nemzet azon osztályai, melyek politikai jogokkal ruháztattak fel, az azoknak gyakorlására megkívántató míveltséggel nem bírnak; ha tekintetbe vesszük jelen állapotainkat s azt, mily hosszú idő szükséges arra, még ezen ügyre fordított törekvéseinknek eredményét láthatjuk: igen természetesnek kell találnunk a türelmetlenséget, mellyel a népnevelés ügye minden alkalommal szóba jön.

Senki a buzgóságot, mellyel egyes lapok s egyesek ezen ügyet felkarolták, senki a követelést, hogy a kormány mindenekfelett arra fordítsa figyelmét, nem fogja rosszallani.

Mindezen sürgetésekben csak egy tévedést látok, s ez azon igen

elterjedt meggyőződés, hogy a kormány még azon esetben is, ha egész hatalmát és befolyását kizárólag erre fordítaná, a *közoktatás ügyében mindent* vagy akár csak legtöbbet tehetne.

Nem szándékszom azon kérdés bővebb tárgyalásába ereszkedni, mennyiben célszerű s helyes az, hogy alkotmányos országban az egész népoktatás kizárólag a kormány befolyásának engedtessék által. Annyit azonban ki kell mondanom, hogy nézetem szerint a nevelésnek szabadsága alkotmányos országban éppoly lényeges, mint a sajtószabadság, ugyanazon okból s ugyanazon feltételek alatt. E szabadság nélkül a polgárok szellemi kifejlődése erőszakosan egy bizonyos irányba szoríttatnék. És ha a kormánynak főfelügyelési jogát senki sem vonhatja is kétségbe, s ha annak legfőbb kötelességei közé számítható őrködni afelett, hogy az oktatás jótéteményeiben az ország minden polgárai részesüljenek, de a jog és kötelesség nem terjedhet annyira, hogy az egyeseknek s testületeknek szabadságát e téren korlátolja. Az állam nem mondhat le befolyásáról a közoktatásra, de e befolyást nem rendeletek, hanem azáltal gyakorolja a legsikeresebben, ha az oktatást egy bizonyos irányba vezetve, a siker által, melyet előmutathat, másokat is azon irány követésére kényszerít.

Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen – ez a *népnevelés*. Oly feladat ez, melyet csak a nép maga oldhat meg.

Az egyes ember, de még inkább egy nemzet nem élettelen anyag, melyet a leghatalmasabb művész is tetszése szerint faraghatna képzeletében előtte lebegő ideáljának megfelelővé; az emberi szellem úgy egyéni létében, mint társadalmi közösségében oly önálló hatalom, mely egyedül önmunkásságával fejtheti ki erőit és képességeit.

A népnek csak magának lehet önmagát művelnie. Egyedül ott fejlődhetik ki életrevaló, önálló, maradandó és az emberi polgáriasodásra valóban gyümölcsöző műveltség, hol a művelődés szükségének érzete a nemzet lelkületében felébredvén, a polgárok minden osztályainak vállvetett közreműködése által, magából az összes nép életéből képződik ki. És éppannyira az állami közhatalom csak segélyezni és gyámolítani képes az egyeseknek és testületeknek idevonatkozó törekvéseit, mint viszont a kormánynak minden legüdvösebb intézkedései is óhajtott siker nélkül maradnak, ha a társadalom közreműködése által nem támogattatik.

Annyival inkább áll ez pedig nálunk, hol a népnevelés jelenleg csaknem kizárólag hitfelekezetek kezében van, s onnét a közérzület sértése nélkül ki sem vétethetik; és ahol jelen financiális helyzetünkben semmi kilátásunk sem lehet arra, hogy a törvényhozás

a kormányt a népnevelés által szükségelt pénzösszegekkel oly bőven láthassa el, minőt ez ügynek tisztán állami kezelése igényelne.

Az itt kifejtett okok által indíttatva, szükségesnek tartanám a levelemhez mellékelt előleges tervrajz szerint való „népnevelési egyletek" alakítását. Ez nem ugyan hivatalos állásomnál fogva, hanem mint a népnevelés ügyével éveken át tüzetesen foglalkozó s azt mindenekfelett szívemen hordozó polgára hazámnak, nagyon tisztelt kegyed hazafiúi buzgalmához fordulok, s felkérem, szíveskedjék vidékén és megyéjében egy ilyen egylet minél előbbi megalakulását eszközölni.

E mellékelt tervrajzban a világért sem változhatatlan szabályokat akarok adni, melyeket egyedül el vagy el nem fogadni lehetne, hanem csupán tájékozást szándékozom abban nyújtani ez egyletek iránti nézeteim és javaslataim felől. Ez oka, hogy abban lehetőleg csak általános alapvonásokat igyekeztem kiemelni; szervezetét és szabályait úgyis mindegyik alakulandó egylet a helyi viszonyok szerint önmaga fogja részletesen megállapítani...

Meggyőződésem szerint a népnevelés mezején gyors és biztos haladásunk csak így eszközölhető, s talán nem csalódom, midőn azon reményemet fejezem ki, hogy miután e hazában gondolkodó ember nem lehet, ki a népnevelés ügyének fontosságát át nem látná — a nemzet jobbjai pártkülönbség nélkül ezen ügy előmozdítására velem kezet fognak.

A szövegközlés alapja: Néptanítók Lapja, 1868. február 6. 6—7. l.

---

1. *Eötvös József* (1813—1871) — író, államférfi. Részt vett a reformkor politikai küzdelmeiben. 1848-ban az első felelős magyar minisztérium vallás- és nevelésügyi minisztere. 1848 őszén elhagyta az országot, és csak 1853-ban jött vissza. Hazatérése után fontos szerepet játszott a közéletben; az MTA másodelnöke, majd elnöke lett, 1867-től 1871-ben bekövetkezett haláláig pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter. Intézkedéseivel éppúgy, mint írásaiban, a nemzet kulturális felemelkedéséért küzdött. Nevéhez fűződik az általános és kötelező népoktatásról szóló törvény megalkotása. Tevékeny részt vállalt az iskolán kívüli oktatás biztosítását szolgáló népoktatási körök megszervezésében is. Regényei a magyar kritikai realizmus kiemelkedő alkotásai.

21

KELETI KÁROLY[1] MÍVELTSÉGI ÁLLAPOTAINK

1871

(Részlet)

Bármely társadalmi kérdést pendítsünk meg hazánkban, melynek kielégítő megoldása nem akar sikerülni, a sok tapogatózás után osztogatott tanács utóvégre is abban összpontosul, hogy a nép műveltségi állapotán kell segíteni.

S ha komolyan megfontoljuk a megelőzött fejezetekben tapasztaltakat, csakugyan azt kell konstatálnunk, hogy őstermelésünk és iparunk, kereskedelmünk és üzleti életünk mind abban sínylik, hogy népünk műveltebbjeinek száma nem áll helyes arányban a milliókkal, melyek e számot kiadják, és hogy e milliók éppen nagyon is műveletlenek.

A népben a legelemibb műveltség azon foka, mely magasabbnak megszerzésére képesítene, az olvasni-írni tudás hiányzik; a középosztályban hiányzik nagyrészt a műveltség azon foka, mely a szükséges ismeretek megszerzése iránt fogékonyá s így fokozottabb keresetre képessé tehetné; a középen is kiváló osztályoknál végül szintén hiányzik vagy azon általános műveltség, melyet európainak nevezünk, s amely egyedül képes oly magaslatra emelni, hogy elfogultság nélkül tanulmányozhassuk saját nemzeti viszonyainkat, s iparkodjunk rajtuk javítani; vagy ha ez európai műveltség mai alakjában megvan, akkor hiányzik ismét a nemzeti nézőpont, a hazai ismeretek azon nélkülözhetetlen mennyisége, mely nélkül Európa civilizált polgárai nagy tömegében ellehetünk s mozoghatunk ugyan botrányos feltűnés nélkül, de európai műveltségű magyar ember számál an scha sort nem foglhatunk...

A szövegközlés alapja: Keleti Károly: Hazánk és népe. Pest 1871. 356. l.

1. *Keleti Károly* (1833–1892) – statisztikus, akadémikus, a Magyar Statisztikai Hivatal szervezője és vezetője. A fenti szemelvény fő művéből való. Az első hivatalos magyar népszámlálás (1870) adatait magas tudományos színvonalon dolgozta fel, és ebben az akkori hazai társadalom minden lényeges kérdésére – így a művelődés főbb problémáira is – kitért.

22

EÖTVÖS LORÁND[1]
ELNÖKI SZÉKFOGLALÓ BESZÉD A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖZÜLÉSÉN

1889. június 24.

(Részlet)

...Az Akadémia alapszabályaiban azt olvassuk, hogy célja a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése, történetének szelleme pedig ezt súgja: törekedjünk arra, hogy nemzetünk magyar, de nemcsak magyar, művelt is legyen, s mint ilyen, megállja helyét a számban nagyobb, hatalomban erősebb európai nemzetek között. Nagyot haladtunk az utolsó évtizedekben e célunk felé, bátran mondhatjuk, hogy vagyunk olyan jó magyarok, mint amilyen jó német a német, jó francia a francia és jó angol az angol; európai műveltség tekintetében is magasabban állunk ma, mint ötven éve, de azért ne feledjük egy pillanatig sem, hogy ez irányban az említett nagy nemzeteket még el nem értük. Azért éppen most, mikor nemzeti létünk jobban biztosítva látszik, mint bármikor volt, egész erőnket arra kell fordítanunk, hogy az előttünk haladókkal egy vonalba jussunk. Ezt téve, jobb hazafiak leszünk, mintha a történetünkben és köznépünk életében megőrzött ősi szokásokat túlmagasztalva, azoknak erőltetett feleleventése által törekednénk nemzeti létünket biztosítani, mert bizony, e szokások között van rossz szokás is elég, nem Európába, és nem a mai korba illő pedig még több...

Nem különböző tudományokon dolgoznak e nemzetek; egy az épület, melynek építésén mindannyian közreműködnek. De mivel ez az épület annyira terjedelmes, hogy elkészülni soha nem fog, és az idő múltával már-már befejezettnek látszó részei is lényeges átalakulásokra szorulnak: van ez egy épületen elég tér mindannyinak tevékenységére. Amit az egyik kezd, a másik folytatja, s végül az eredményt magáénak mondhatja mindaz, aki annak létesítésén közreműködött. Így a tudományt magáénak mondhatja a német, a francia, az angol, az olasz stb.; és magáénak fogja mondhatni a magyar is, ha Árpád fiaiból mindinkább a tudományok építőmesterei lettek.

Hogy ez így legyen, éspedig minél előbb így legyen, ez Akadémiánknak is magasztos feladata...

A tudomány művelése mellett Akadémiánknak nem kevésbé fontos feladata arról gondoskodni, hogy az irodalom legkülönbö-

zőbb ágait a magyar talajon is felvirágoztassa. Mondhatjuk, hogy Akadémiánk a magyar nemzet első kiadója;[2] mint ilyen, nem kél versenyre a magánkiadókkal, majdnem kivétel nélkül csak rossz kiadói üzletekbe bocsátkozik, s a kiadandó mű megítélésével nem azt kérdezi, kelendő lesz-e, hanem azt, jó-e és szükséges-e irodalmunkban? Félreismeri azért az Akadémia hivatását az, ki kiadói tevékenységét annak jövedelmezősége után ítéli meg. Regényeket, verseket, iskolai könyveket nem vesz fel kiadványai sorába, mivel azok kiadót úgyis találnak, de áldozatokat hoz olyan tudományos munkák kiadására, melyeknek megjelenése, támogatása nélkül, nálunk lehető nem volna.

A tudománnyal foglalkozó irodalomnak több faja van. Ilyenek: 1. az egyes tudós önálló búvárlatának eredményeit magukban foglaló értekezések és munkák; 2. egyes tudományszakoknak tudósok használatára írt kézikönyvei; 3. az iskolai könyvek; 4. a tudományt népszerűsítő munkák. A szoros értelemben vett iskolai könyveken kívül nálunk a többi majdnem kizárólag csak anyagi támogatással létesülhet.

Az Akadémia e tekintetben már eddig is megtette, amit tehetett. A tudományos értekezések tekintélyes gyűjteménye fekszik már előttünk, a művelt közönség kezébe már nem egy, tudományos jellege dacára is kedves olvasmányul szolgáló könyvet adtunk; leghátrább állunk a tudományos kézikönyvek dolgában. A tudományszakok legnagyobb részében elemi tankönyveknél magasabb fokú magyar könyvvel nemigen rendelkezünk, és érezhető baj az, hogy középiskolai tanáraink nagy része ugyanabból a könyvből tanul, amelyet tanít. Ezen hiány pótlása, nézetem szerint, a jelen pillanatban Akadémiánknak egyik fontos és elodázhatatlan teendője. Különösen fontos, éspedig éppen azon szakokban, melyek magyar hazánkra vonatkoznak, kell hogy Magyarország földrajzának, a magyar történetnek, a magyar nyelvtannak mai ismereteink magaslatán álló kézikönyvei legyenek. Amikor Akadémiánk negyven évvel ezelőtt magyar nyelvtanát kiadta, nem teljesítette végleg ez irányban elvállalt kötelességét. Az olyan rohamos haladásban s fejlődésben levő nemzetnek, mint mi vagyunk, nyelve és nyelvtudománya is rohamosan fejlődik, és ezért nem negyven, de tíz évnek sem szabadna elmúlni anélkül, hogy az Akadémia, mint a nyelvnek hivatott őre, annak rendszerére és szabályaira vonatkozó megállapodásait a művelt közönségnek, sőt az egész nemzetnek is hozzáférhetőkké ne tegye...

A szövegközlés alapja: Eötvös Loránd, a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. Sajtó alá rendezte: Környei Elek. Bp. 1964, Gondolat Kiadó. 193–197. l

1. *Eötvös Loránd* (1848–1919) – fizikus, egyetemi tanár, az MTA tagja, 1889–1905 között elnöke. 1894–95-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1895-ben létrehozta a bölcsészkari hallgatók számára az édesapjáról, Eötvös Józsefről elnevezett kollégiumot. A közoktatás, a nevelés hatékonyságának a fokozásában, a művelődési szint emelésében, a korszerű tudásképzésben és a nemzetközi kapcsolatok kiszélesítésében látta a korszerű tudomány fejlődését.
2. Már az alapszabályban kötelezték a Tudományos Akadémiát kiadványok megjelentetésére. A reformkorban kiadott, többnyire haladó törekvéseket tükröző művek után az akadémiai kiadványok mind konzervatívabb jellegűekké váltak. Az Akadémia különböző kiadóknál, nyomdáknál jelentette meg ezeket a műveket (Emich, Landerer és Heckenast stb.). Csak 1950-ben alakult meg önálló kiadója, az Akadémiai Kiadó.

Könyvet a népnek

23

DOLINAY GYULA[1]

KÖNYVET A NÉPNEK!

1879

E jelszóban összpontosul minden igaz népbarátnak legforróbb óhajtása.

Ha megtanítottuk a népet az olvasás szeretésére, ha életszükségletévé tudtuk tenni a könyveket, és ha képesek vagyunk őt jó, alkalmas olvasnivalókkal mindenkor ellátni: ezen intézkedéseink által oly kincsnek juttattuk birtokába, mellyel az élet minden körülményei közt meg fogja szerezni boldogulhatásának alapföltételeit.

Az olvasás semmi nem egyéb, mint mívelt, tanult emberekkel való társalgás. Ki tehát folytonosan olvas, azaz mívelt társaságban él, végre maga is míveltté, tanulttá lesz.

A könyvek a legjobb tanítómesterek, mivelhogy legfőbb bizalmunkat helyezzük beléjük, tudván, hogy változhatlanok, soha meg nem csalnak, igaz barátaink maradnak mindig. A könyvekben foglaltakat saját gondolataival veti egybe az olvasó, az olvasottak nyomán érleli, tisztázza a maga nézeteit, mintegy megemészti, önnön lényével azonosítja az olvasottakat. Így a könyvek tanácsai, oktatásai sokkal mélyebben hatolnak a lélekbe, mint a hallott beszédek vagy oktató tanítások. A könyv előtt nem pirulunk el tudatlanságunk vagy valamely dologban való hiányos ismereteink miatt, s az olvasott tapasztalatok értékesítését nincs okunk restellni.

Ekként a nép a kellő tervszerűséggel írott könyvekből könnyebben hasznára fordítja a saját életkörülményeire behatással levő üdvös utasításokat, mint például a tanítómesterek tanácsait. Egy jó könyvvel, feltéve mindig, hogy a népnek van érzéke az olvasás iránt, s tud és szeret olvasni, könnyebb fölkelteni a népben a háziipar, méh- vagy selyemtenyésztés iránti érdekeltséget, mint utasító rendeletek vagy magyarázó tanítások által. És olvasmányokkal, megrendítő példákkal, vesékig ható következtetésekkel könnyebb a szívekbe elplántálni az erkölcsöt, a hitet és szeretetet, mint törvények vagy szónoklatok által.

E kettő által ti., hogyha olvasni szerető, könyv iránt érdeklődő néppel van dolgunk, végtelenül meg van könnyítve a népnek *anyagi és erkölcsi* jólétben való gyarapítására közreműködhetni, hangosan szól amellett, hogy: könyvet a népnek! – azaz, hozzuk oly helyzetbe őt, hogy könyvek által taníthassuk, befolyást gyakorolhassunk szellemi életére, gondolkodására, érző-, ítélőtehetségeinek fejlesztésére.

De ha a rohamosan terjedő civilizáció, a percenként növekvő kenyérharc s a zablátlanul dühöngő erkölcsi romlottság nem tenné is égetően szükségessé, hogy legyen egy út, melyen az emberszeretet, az ország jóléteért buzgó hazafiság szólhasson a néphez, még több okok követelik az *olvasás általánosítását*, a nép szellemi szükségletének hasznos könyvek általi kielégítését.

Minden találmány, minden felfedezés között a legüdvösebb, az emberiségre legáldásosabb a könyvnyomtatás feltalálása. Azok a piciny betűk, melyek a sajtók alul milliárdnyi számban kerülnek napfényre, új világot varázsolnak az ember elé. Azok a piciny betűk megelevenítik a képzeletet, felszabadítják az érzést, a gondolkozást, világot gyújtanak a sötétségben, karon fogva vezetnek az igazság, a tökélyesbülés keresésében. Azok a piciny betűk töltik be teljességében Isten rendelését: legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei atyátok tökéletes az égben. A betűk tárják elibünk a nagy elmék, a fennköltt szellemek örökszép gondolatait, istenemberek vigasztaló, boldogító tanait. A könyvek intenek boldogságunkban, megvigasztalnak szenvedéseinkben; tanítanak, oktatnak és nemesítenek. Egy jó könyv többet ér száz ember üres beszédénél. Egy jó könyv holtig való, igaz, megvesztegethetlen barátunk, mely szüntelenül serkenthet a jóra, táplálhatja erőnket, vagy visszatarthat bűntől, hibás lépéstől. Ki érti a néma betűk beszédét, soha nincs egyedül. A kietlen magányban, a földi szenvedések, a nyomor és ínség között is vele vannak tántoríthatlan hű barátai, kedvelt könyvei, melyeknek társaságában elszáll a gond, megenyhül a fájdalom, s felújul a csüggedő erő.

És vajon jogunkban áll-e ettől a boldogságtól, az olvashatástól eltiltani a népet? Nem a legvastagabb önzés-e saját monopóliumunkul tekinteni az olvasást?

De ez képtelenség is a betűk roppant elterjedtségének korában, mikor nincs zugoly, hova a nyomtatvány el nem hatolhasson. S hogy ezen képtelenség mégis elkövettetik nálunk, annak szörnyű mértékben való visszahatását borzadva szemlélhetjük. A betűt, a nyomtatást szabaddá tette sajtótörvényünk. És hogy nem volt gondunk arra, hogy e szabaddá lett forrás éltető italt csörgedeztessen a néphez, ma már megfertőztetett piszkos folyamként száguldja annak nép táplálására szánt ágazata hazánk téreit. Csupán könnyelmű közönyösségünk miatt, óriásilag felburjánzott *a ponyvairodalom*.

Az okszerű neveléstan szabályozza azért a nép szellemi szükségletének olvasmányok általi kielégítését. Nem szabad engednünk, hogy a fékeveszett gazság szólhasson a betűk által népünkhöz, mert ekkor inkább kellene óhajtani, hogy ne legyen szabad az írás, a könyvnyomtatás. A ponyvairodalom oly métely, oly undok fekély a nép testén, hogy azt már-már *erőszakkal* kellene letépni. A neveléstudomány szemüvegén nézve a kérdést, kimondhatjuk, hogy mindaz, mi bűn, mindaz, mi erkölcstelenség, haza, törvény, vallás, embertárs iránti közöny, vétség található népünk között, a ponyvairodalom terjesztette el. És szerencsének kell mondanunk, hogy a nép nagyobb része, mint minden olvasmány, úgy a ponyva termékei iránt is közönyös, s ilyképpen talán még nincsen erkölcse megvesztegetve, ami különben csakis feltevés, mert a ponyvairodalmi métely nemcsak azokat rontja meg, akik beszívják, hanem azokat is, kik az ily megmételyezettekkel érülköznek.

Irodalmi szempontból is a legfőbb kívánnivaló, hogy a nép olvassa a tisztességes sajtó termékeit.

Mindennapi példa nálunk, hogy 80 – 100 hold föld birtokosai irodalmi termékre egy fillért sem adnak, s hogy a százezer forintos gazdag megelégszik egy német divatlap járatásával családja részére, a maga szellemi szükségletének fedezéséül pedig állítja a kaszinót, melynek tagja, de melynek lapjait nem olvassa.

Nevelni kell tehát a magyar olvasóközönséget, így biztosíthatjuk irodalmunk virágzását, mely egyedüli élő bizonyítványa lehet életképes voltunknak.

Egybevetve népoktatási viszonyainkat a világot uraló korkívánalmakkal, ki fog tűnni, hogy népünknek haladásra, felvilágosodásra, a szellemi és anyagi erők egyesítésére a *jelenleginél sokkal nagyobb mértékben* van szüksége, mi végből *múlhatlanul szükséges az*

elemi népoktatást továbbképző s úgyszólván az egész életen át húzódó oktatással egybekapcsolni.

Ezen továbbképzésnek adott körülményeink közt egyetlen eszköze az *olvasás*, tehát arra kell képesíteni a népet, hogy *szeressen* olvasni, kedvvel s haszonnal foglalkozzék a könyvekkel, s *alkalmat kell nyújtani*, hogy mindenkor jó és hasznos könyveket olvashasson merőben ingyen vagy elenyésző csekély díjért.

Kivihető-é ez a létező viszonyok keretén belül?

Feleletünk: *igen.*

A szövegközlés alapja: Dolinay Gyula: Könyvet a népnek! (Az iskolai és népkönyvtárak kérdése.) Bp. 1879. (I. Általános elvek.) 12–16. l.

---

1. *Dolinay Gyula* (1850–1918) – újságíró, lapszerkesztő, ifjúsági író és pedagógus. 1878–79-ben az Iskolai és Népkönyvtár c. folyóirat szerkesztője. Korábban a Hasznos Mulattató és a Lányok Lapja szerkesztője. Legfontosabb munkája Könyvet a népnek! címen jelent meg. L. még a 74. szemelvény 1. jegyzetét.

24

KOSSUTH LAJOS LEVELE A NÉP OLVASMÁNYAIRÓL[1]

Collegno (al Baraccone), 1879. február 28.

Tisztelt Uram! - - - Brief (erhalten)

Igen nemes célt tűzött ön ki maga elé, midőn népies irányú hetilapjával az úgynevezett ponyvairodalom mételyének ellensúlyozására vállalkozott.

Örvendetes dolog, hogy a mostoha viszonyok dacára máris szép számú olvasót sikerült lapja körül csoportosítania; bár, amint ön írja, e csoportosulás mégsem oly terjedelmű, mint aminőt a cél üdvös voltánál s a vállalat megindítását kísért biztató jelenségeknél fogva várni lehetett volna.

Ön ennek okát abban keresi, hogy a ponyvairodalom mételye már annyira beette magát népünk lelkébe, miszerint megrongált ízlését nemesebb szellemi táplálékhoz átterelni nem könnyű feladat.

Nekem igen nehezemre esnék hinni, hogy e métely nagy elterjedését a magyar nép ízlésének romlottsága magyarázza. Én hajlandóbb vagyok hinni, hogy népünk nem azért kap annyira a ponyvairodalom kárhozatos termékein, mert ízlése romlott, hanem mert azokhoz pár krajcár árán és igen könnyűszerrel hozzáfér.

És e hozzáférési könnyűség az a „vibrió" [baktérium], amely „járványt" okoz.

Magában abban, hogy a nép veszi amaz undokságokat, melyeket ön programjában oly méltán megostoroz, én annak jelét látom, hogy a nép vágyik valami szellemi táplálkozás után. Ez ösztön ingerénél fogva ahhoz kap, amit talál, ami könnyűszerrel, megerőltetés, áldozat nélkül keze ügyébe esik.

Én nem kételkedem afelől, hogy amely körbe az ön Mulattató Újsága eljut, onnan a ponyvairodalom kikopik, s csak szerencsét kívánhatok önnek azon nemes elhatározáshoz, hogy az akadályokkal el van tökélve megküzdeni.

Afelől sincs kétségem, hogy a Mulattató Újság ízlésnemesítő hatásának köre mindinkább és inkább tágulni fog, különösen ha a lelkészkar, a néptanítók, jegyzők, községi bírák s földbirtokosok szívükre veszik az ön felszólítását, s oly tevékenyen érdeklődni fognak a vállalat terjesztése körül, mint azt a nép értelmi emelkedésének nagy érdeke meg is kívánja, meg is érdemli.

Ez az érdeklődés olyan, mint a harmat a természetben. Zajtalanul, észrevétlenül, tömérdek áldást hagy maga után. Ez a harmatszerep nagyon szép szerep a népies társadalom mezején.

Hanem azt ne várja ön, hogy egyedül hírlappal – forintos hírlappal – a ponyvairodalmat – a krajcárost – a nép köréből egészen kiűzheti.

Szerintem a dolog nyitja abban van, hogy bemegyen a falusi nép az országos meg hetivásárra. Elad valamit. Ellátja szükségeit; s még érez maga körül pár forintot vagy egy kis aprópénzt. – Ott látja maga előtt a ponyván a 3 – 4 krajcáros füzetkéket. Felébred lelkében a szellemi táplálék ingere. – Nem arról van szó, hogy forintokat adjon ki, mire nehezen adná reá magát; – 3 – 4 krajcárról van szó, és nem kell hivatalt keresnie, hogy előfizethessen; nem kell útjából kitérnie; lehajlik a ponyvára, felkap egy füzetkét, melynek címén vagy durva fametszetén megakad, levágja a 3 – 4 krajcárt, s viszi a mételyt haza. – Olvasmány után vágyott; nála nem az a kérdés elsősorban, hogy minő olvasmányt kapott, hanem hogy mennyibe kerül. 3 – 4 krajcár! ez csábít; ez dönt. Nem mert ízlése rossz, hanem mert olcsó a portéka.

Ezzel a 3 – 4 krajcáros árral, ezzel a hozzáférhetési könnyűség csábjával hírlapnak bajos dolog megküzdeni. Ahhoz már forintok kellenek, legalább forint kell. S ami fődolog: egyszerre kell. Vannak, akiktől ez az „egyszerre" is kitelik, s azért a hírlapnak meg is lesz a maga közönsége, de azoktól, akik csak pár tucat tojást, pár font vajat, pár csibét stb. visznek eladni a hetivásárra, ez nem telik; pedig ezek képezik a ponyvairodalom nagyközönségét; nem azok,

akik „körül delelés közben simára hízott saját igásjószágaik kérődzenek".

Aztán a hírlapra előfizetés végett nem lehet csak úgy lehajolni a ponyvára, ahhoz utánjárás kell, s a lejárat észben tartása kell, miről még magamforma emberen is megesik a megfeledkezés. – Mindez megannyi nehézség.

Miért írom mindezeket? Azért, mert kifejezést akarok adni azon nézetemnek, hogy az újság nagyon jó, nagyon szükséges; de magában mégsem elég a kárhozatos ponyvairodalom legyőzésére. – Szeget szeggel. A hasonszenvi gyógymód e járványos betegségnél is a legsikeresebb. A ponyvairodalom nem azért kárhozatos, mert ponyvairodalom, hanem mert rossz. Hogy a siker teljes legyen, a rossz ponyvairodalmat jó ponyvairodalommal is meg kellene támadni, nemcsak újságra szorítkozni.

Mondja ön talán, hogy a Mulattató Újság egyes számonként is kapható, és ez pótolja azt, mit én mondok. Nem gondolom, hogy pótolhatná. Nem az árkülönbség miatt mondom ezt; bár ez is valami, de elvégre is csekélység; hanem mondom azért, mert az újság egyes számainak elárusításával megbízott ügyvivőségek nem viszik azokat a hetivásárokra, a falusi nép keze ügyébe, s önök nem is nyomathatnak bizonytalan fejében annyi példányt, hogy velök a hetivásárokat eláraszthatnák, miként a ponyvairodalom elárasztja. Aztán az újság eszméje időhöz kapcsolás eszméjével jár; újságszám nem marad mindenkorra újság, mint az álmoskönyv, melyben az áll, hogy nyomatott „ebben az esztendőben". Újság januári számát nem veszik az emberek márciusban. Elavult óságnak nézik, és végre az is akadály, hogy az újság nem minden egyes száma bevégzett egész, mint a ponyvairodalom minden egyes füzete az. Többször egy-egy tárgy több számon húzódik keresztül. Amit nézetem szerint az egyes számok elárusítása tekintetéből a lehetségig kerülni is kellene.

Hát én azt mondom: az ön újsága nagyon üdvös vállalat, sok jót tehet, de épp azért, mert újság, a ponyvairodalom mételyét nem fogja kiirtani. Szeget szeggel. A jó máslásnak megvan a maga közönsége, mely megadja érte a forintot. De biz a 4 krajcáros rossz bort forintos máslással nem, hanem csak 4 krajcáros jó borral lehet a vásárról kiszorítani.

Bocsánatot kérek e megjegyzésekért. Nem tanácsot akartam adni. Ez itt nem volna helyén. Mert a dolog végre is üzlet dolga; a kiadók kalkulusára tartozik. De miután tény, hogy a rossz ponyvairodalomra bőven akadnak kiadók, mert nyereséges üzletnek tapasztalják, nem azért mert rossz, hanem mert ponyván árultatik a vásáron: hát én valóban csodálkozom, hogy nem akad kiadó, kinek

a jó irányhoz annyi bizalma lenne, mint a rosszhoz sokaknak van, s némelyik meg is gazdagszik vele.

A szövegközlés alapja: Kossuth Lajos Bodon Józsefnek. Kossuth Lajos iratai. 9. köt. Bp. 1902. 306–309. l.

1. Kossuth Bodonhoz írott levelének – amely a Vasárnapi Újságban (1880. 12. sz.) jelent meg – igen nagy volt a korabeli hatása. Révai Mór János például szintén neki küldte el a „Jó könyvek" első füzetét, mint a ponyva elleni küzdelem eszközét. – *Bodon József* (1845–1908) – ügyvéd, író. 1878. szept. 15-től 1879. febr. 2-ig szerkesztette a Mulattató Újság c. képes néplapot.

25

TREFORT ÁGOSTON
A MAGYAR IRODALMI MŰVEKRŐL[1]
NYÍLT LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ

Buda–Pest, 1887. március 31.

Tisztelt Szerkesztő Úr![2] Néhány észmét vetek papírra, amelyeket nem lehet eléggé szívökre kötni íróknak és olvasóknak egyaránt. Kérem közlésöket, talán így odavetve is, gondolkodásra ébresztik az olvasót.

Ha a tudásnak általában értéke van, úgy az iskolának is értékének kell lennie. Az iskola pedig a tanító és a tankönyv.

A rossz tankönyv igazi veszedelem; e bajt valami módon orvosolni kell. Épp azért csak jóakaratból kifolyó tanács, hogy a kiadók a tankönyvek kiadásánál óvatosak legyenek, vagy e spekulációval egy időre hagyjanak föl, míg a kérdés el nem döntetik. De a kiadók állítólag azt mondják, hogy csak a tankönyveken lehet nyerni, mert csak azokat veszik. A magyar könyvnek kevés a vevője.

Megengedve, hogy az így van, nyomozzuk az okokat, miért oly kevés a vevője a magyar könyvnek.

Az első ok az, hogy a magyar írók legnagyobbrészt nem tudják vagy nem akarják elsajátítani a franciáktól a könyvesinálás mesterségét – l'art de faire un livre –, s igen sok esetben a nyersanyagot tárják az olvasó elé. Ily könyvek élvezhetetlenek, főleg azok előtt, kik jobb irodalmi étkezéshez vannak szokva.

E bajban szenvednek főleg a magyar történetírók, kik az anyagot általában földolgozni vagy nem tudják, vagy nem akarják.

A második ok, mert a magyar könyvek nem hirdettetnek elégségesen, nem bíráltatnak, nem ismertetnek. Párt- és személyérdekek döntenek a magyar könyvek sorsa fölött.

A harmadik ok: a romlott fantázia, melynek a hazai készít-

mény nem tetszik. Említettem már más alkalommal, hogy a hazai ipar és a hazai irodalom s művészet közt szoros benső összeköttetés létezik; kinek a magyarországi lámpa vagy edény, kalap nem tetszik, annak a magyar könyv sem fog tetszeni. De a magyar írók ez igazságot nem akarják érteni.

A negyedik ok szegénységünk, nem tudunk sok könyvet vásárolni. Valóban, szegénységünk minden kulturális előhaladásnak útját állja. Azonban e téren is csak lamentálni tudunk, de cselekedni nem. Nem akarjuk megérteni, hogy nyersanyagok kivitelével boldogulni nem fogunk. Nincs érzékünk az ipar iránt, és nem tudunk erős, tekintélyes polgári osztályt teremteni, mert mindenki, ki vagyonra tett szert, professzióját elhagyja, polgári foglalatosságát szégyenli, nemességet keres, s birtokot szerez, hogy tekintélyes polgárból törpe nemeske legyen, s ahelyett, hogy egypár nemzedéken át folytatván polgári hivatását, nagy házak keletkezzenek, ilyen új családok a második, harmadik nemzedéken címes proletárokká válnak.

Végre nincs vevője a magyar könyvnek, mert általában nem szeretünk olvasni; jobban szeretünk kártyázni, s valóban szomorító látvány, ha fiatal emberek már déli órákban kártyáznak.

Javítsuk meg szokásainkat, s lesz vagyon, s lesz a magyar könyvnek is vevője.

A szövegközlés alapja: Budapesti Szemle, 1887. 305–306. l.

---

1. *Trefort Ágoston* (1817–1888) – liberális politikus, 1872–1888 között közoktatásügyi miniszter; 1879-ben a népiskolai törvény módosításával bevezette a magyar nyelv kötelező oktatását. 1883-ban kiadott középiskolai törvénye a középiskolai oktatás 1944-ig fennálló rendszerét alapozta meg. L. még a 73. szemelvény 1. jegyzetét.
2. Gyulai Pálhoz szólt a levél.

26

GYÖRGY ALADÁR[1]

OLVASÓKÖZÖNSÉGÜNK

1875. október 24.

(Részlet)

Egyik legjelentékenyebb napilapunk nemrég érdekes statisztikai kimutatást közölt előfizetőinek társadalmi állásáról. Ezen kimutatás után láttuk, hogy az olvasóegyletek, kávéházak stb. kivételével, melyek az előfizetőknek közel egyharmadát teszik, minden egyes társadalmi osztály viszonyszáma oly csekély, miszerint csak-

nem jogosítva vagyunk elmondani, hogy a magyar irodalom jelenleg főképp társulati úton ápoltatik.

Ezen jelentéktelennek látszó körülmény fontos lett azáltal, ha a hazánkban létező 166 város s 711 mezőváros számát (mert hiszen falukon az egyesülés még csak kivételes) szembeállítjuk az évenként megjelenő mintegy kétezer kötet könyvvel s 250 lappal, folyóirattal. Ezen összeállítás megdöbbentően tanúsítja azt, hogy a jelen viszonyok további fennállása esetében irodalmunk felvirágzására számítanunk alig lehetséges. S valóban, Magyarország közel 14 millió lakosa, melyből 8 millió ért magyarul, sokkal csekélyebb irodalmat tud felmutatni, mint Hollandia, melynek lakossága negyedfélmillió, vagy Svédország az ő 4 1/4 millió népével. Hírlapjaink előfizetői száma nem éri el az 5000-et, míg a német lapok közül több túlhaladja; vannak s igen nagy számmal tudományos folyóiratok, melyeknek bevétele a nyomtatási költséget sem fedezi. A negyvenes években – midőn olvasókörök s más testületek még sokkal csekélyebb számmal léteztek – már 60 000-re tették az olvasó- s előfizetőközönség számát, míg most, dacára a nagy szellemi haladásnak, statisztikusaink alig mernek százezer magyarról beszélni, ki hírlapokat is járat, s a naptárakon s iskolai könyveken kívül más műveket is vásárol.

Felesleges bizonyítanunk, hogy e kedvezőtlen arány jelentékenyen megváltozhat, sőt kell hogy megváltozzék. E lap hasábjain több ízben szóltunk is már a népkönyvtárakról s a népszerű tudományos előadásokról, melyek azon bajon elsősorban vannak hivatva segíteni – fájdalom! csaknem eredmény nélkül. Mindkét intézmény szükségességét sokkal gyakrabban hangsúlyozzák nálunk, mint amennyi a kísérletek száma, hogy azokat gyakorlatilag is életbe léptessék. Részben ugyanezen okból fölszólaltunk a valódi népies irodalom érdekében, mely nálunk dacára a százával megjelenő népies iratoknak, nagyon is parlagon hever, s egyes kevésbé sikerült törekvések dacára még mindig csak a középosztályra, az úgynevezett polgárságra szorítkozik. Felszólaltunk a vidéki múzeumok érdekében, melyek közvetve szintén az olvasóközönség számának szaporítását eszközlik. Mindhiába! A valódi buzgalom e tekintetben igen csekély, s vajmi kevés azoknak száma, kik az olvasás hasznát s gyönyörét az avatatlanoknak is igyekeznének megszerezni. Bucsánszky[2] s társai kiadványai ma is a legnagyobb közönséggel dicsekedhetnek, ha az iskolai könyvjutalmak divatba nem jöttek volna, ha minden keletkező vidéki lap nem nyerne meg egy-egy embert az irodalomnak, a magánosok irodalompártolásáról még szomorúbban kellene nyilatkoznunk...

A valódi baj a terjesztés módjában áll. Tudvalevő dolog, hogy

a legesekélyebb, de éppen legbosszantóbb bajjal kezdjük, miszerint a fővárosban a magyar lapok sokkal rendetlenebbül s később hordatnak szét, mint a németek, s hogy a magyar művek egy nagy része nem jelenik meg a kellő időben, s könyvkereskedőink jó nagy része nem ügyes üzletember. Az is ismeretes, hogy a tankönyvek en kívül, s ezeknél sem minden esetben, egyetlen műből sem küldenek mutatványíveket azokhoz, kiket az közelebbről érdekel, vagy ahol tömeges megrendelésre lehet számítani. Prospektusok csak a kivételek közé tartoznak. A művekre nézve már el is lehet mondanunk, hogy az előfizetési korszak végső napjait éli: de jött-e helyére egy más terjesztési mód? A lapok ajánlgatása ér valamit, de a pár száz előfizetővel nyomorgó Budapesti Szemle[3] példája – különösen az ötödfélezer taggal bíró természettudományi társulat közlönyével[4] szemben – eléggé tanúsítja, hogy keveset. Még nagyobb a baj a lapokra nézve, hol az előfizetési korszak még teljes épségében áll fenn, s hol éppen azért gyakran megtörténik, hogy a mutatványszámok kiállítása s a hirdetések az első évnegyed egész jövedelmét igénybe veszik. A szépirodalmi s más lapok mellékletei, könyvilletményei s olykor az irodalom valódi szégyenére fennálló teljesen üzleti fogásai eléggé tanúsítják, mily nagy kínnal kell a kiadóknak átvergődniök a kezdeten s a konkurrencia között még akkor is, ha a lap szellemi része valóban megérdemelné a pártolást.

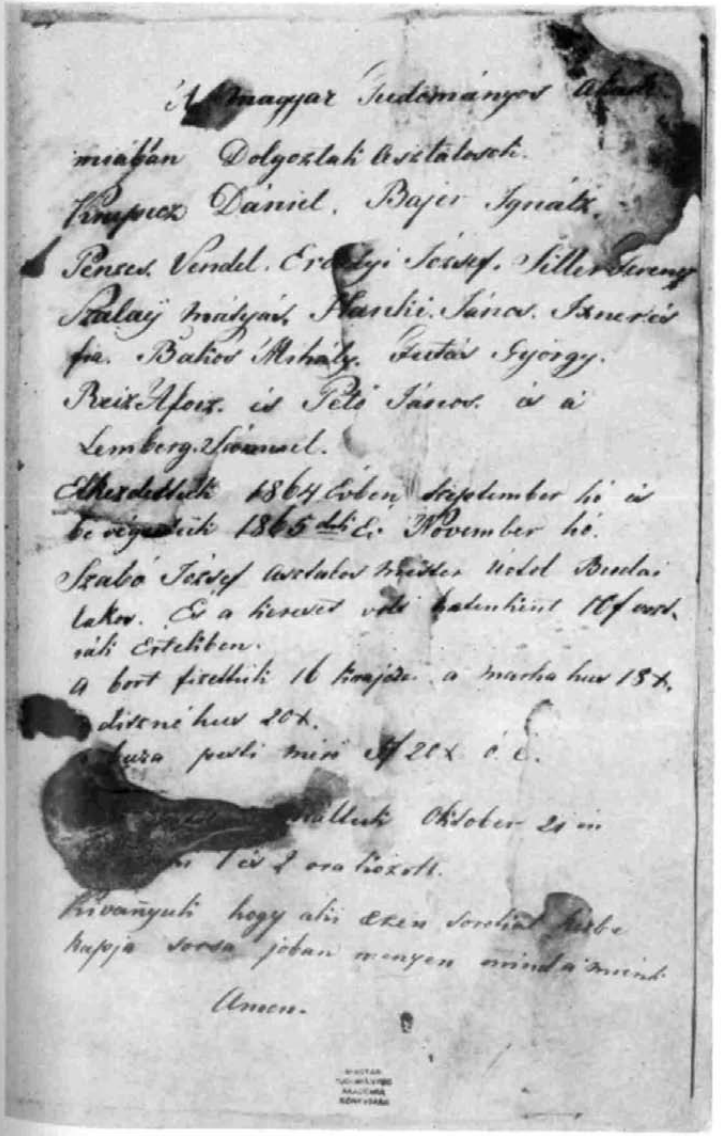
Kétségtelennek látszik azonban előttünk, miszerint e bajnak a jelen rendszer fenntartása mellett tovább is meg kell maradnia. Az előfizetési felhívás az olvasóközönség testületi részén túl mindenkor nagy nehézséggel fog elhatolni az óhajtott helyre, s még nehezebben képes oly téren is apostolt szerezni, hol az irodalom még nem vert gyökeret. Az előfizetőgyűjtők hajdani világában is nem a nyomtatott, hanem az élőszó tudott valódi sikert felmutatni. A kiadóknak el kell fogadni a kolportázs-rendszert[5] úgy a könyvekre, mint a hírlapokra nézve, ha azt akarják, hogy zöldágra jussanak, s évről évre szaporítsák az irodalompártolók számát. Bucsánszkyék hatása csaknem kizárólag innen ered. Az ő ágenseik ellepik a vásárokat, ünnepélyeket, csaknem minden egyes egyént felkeresnek, a többieknél ellenben nem elég az, hogy az irodalmi viszonyokkal teljesen ismeretlen embernek bizalmát mintegy előlegezni kell az előfizetők által, mely bizalom előlegezés különösen a gyanakvó földmívelőknél általában sohasem honosítható meg, hanem ezen előfizetésnél is megkövetelik, hogy az illető pénzét egyenesen a kiadó lakására küldje, melynek kikeresése rég elhányt lapok s előfizetési felhívásokból gyakran sok időt s nagy fáradságot igényelnek.

A franciák s angoloknál különösen a nagyobb városokban már teljesen gyökeret vert a kolportázs-rendszer. A Daily Telegraph s Standard százezernél több példányban elfogyó lapokra alig akad más előfizető, mint ami külföldről jő. De emellett a legutolsó trafik s szatócs is árulja azokat, a csizmatisztító gyermekek mellékkeresetet űznek vele, s a hordárok élő hirdetőként járnak fel s alá a városban, minden újonnan megjelent szám tartalomjegyzékét hirdetve. Nálunk a fővárosi szivar-szatócsok s nehány vidéki vasúti őr részesül legfellebb a napilapoknál ily jogokban, azonban ezek is rendesen oly feltételek alatt, melyek őket előbb-utóbb elkeserítik. A Corvina-társulat[6] bukásának ügynökei ezen korlátoltsága volt egyik oka. Azon elvet, hogy a lapot példányszámra árultassák vidéken, még a valóban népies irányú Képes Néplap[7] sem merte elfogadni, annyival kevésbé azt, hogy utazó ügynököket alkalmazzon. A hirdetésekben már kissé előbb vagyunk, bár a képes hirdetések nálunk még mindig a kivételek közé tartoznak.

Azonban ne folytassuk tovább. Látható ennyiből is, hogy mind az írók, mind a közönség, mind végre a kiadók részéről sok a baj. Igaztalan eljárás volna, ha egyiket vagy másikat kizárólag tennénk felelőssé ezen hiányok miatt. Az emelkedés kölcsönös leend. Kétségtelenül vannak egyes eszközök, pl. a népkönyvtárak s népszerű tudományos előadások rendezése, melyek létrejötte a legfőbb tényezőül tekinthetők, azonban olvasóközönségük számának tetemes szaporodása még a szaktanodák felvirágzása esetében is csak akkor reményelhető, ha az elősorolt teendők mindegyike felkaroltatik ...

A szövegközlés alapja: Figyelő, 1875. október 24. 505–507. l.

1. *György Aladár* – l. a 49. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Bucsánszky Alajos* (1802–1883) – könyvkiadó és nyomdász. Elsősorban ponyvairodalmi termékeket adott ki.
3. *Budapesti Szemle* (1857–1944) – szépirodalmi és kritikai folyóirat. Csengery Antal, Gyulai Pál, Vojnovich Géza stb. szerkesztésében a konzervatív, akadémikus irodalom irányítója.
4. *Természettudományi Közlöny* – 1869-től jelent meg. 1968-tól Természet világa címen kerül kiadásra.
5. *kolportázs rendszer* – utcai árusítás, illetve ügynöki hálózaton alapuló, részletfizetéses terjesztési mód; füzetenként megjelenő kiadványok terjesztését is jelentheti.
6. *Corvina-társulat* – olcsó könyvek terjesztésére alakult közhasznú társulat, amelyet a kiegyezés után az ország műveltebb körei részvények kibocsátásával azért alapítottak, hogy a népnek való olvasmányokat adjanak ki. Kiadványaik nem keltek eléggé, és a társulat hamarosan megszűnt. (Dolinay Könyvet a népnek! című munkájában számolt be róla.)

AZ AKADÉMIA PALOTÁJÁNAK ÉPÍTÉSÉN DOLGOZÓ MUNKÁSOK LEVELE AZ UTÓKORHOZ

AZ AKADÉMIA PALOTÁJA
(Egykorú metszet, 1865)

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉPÜLETE
(Elekes Lajos egykorú metszete, 1875)

TOLDY FERENC

SZILÁGYI SÁNDOR

KUBINYI ÁGOSTON

AZ EMICH-NYOMDA 1862-BEN

RÁTH MÓR

KNER IMRE

A XIX. SZ. MÁSODIK FELÉNEK MUNKÁSSAJTÓJÁBÓL ▸

NÉPSZAVA
határozott szabadelvű politikai ujság.
Első szám.
Előszó az olvaschoz.
TESTVÉRISÉG.
A magyarországi munkások közlönye.
Törekvésink.
ARANY TROMBITA.
MUNKÁSOK UJSÁGA
Általános Munkás-Ujság.
Munkás-Heti-Krónika.
NÉPSZAVA
(Folkstimme)
Engels Frigyes.
NÉPSZAVA
NÉPSZABADSÁG

BÉCSI MAGYAR UJSÁG.
MAGYAR HIRLAP.
MAGYAR SAJTÓ.
BUDAPESTI NAPLÓ
PESTI NAPLÓ.
PESTI HIRLAP
POLITIKAI NAPILAP
MAGYARORSZÁG
ÉS A NAGY VILÁG.
BUDAPESTI HIRLAP
POLITIKAI NAPILAP

ÉLCLAPOK

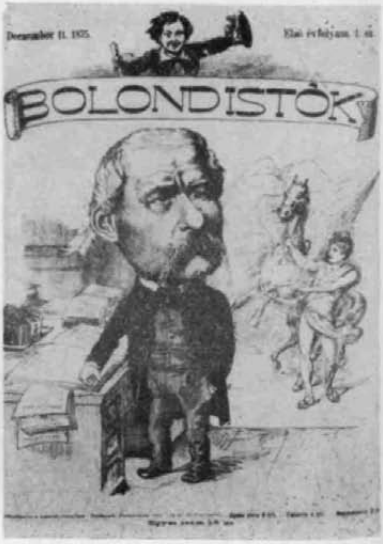
◀ A XIX. SZ. MÁSODIK FELÉNEK POLGÁRI SAJTÓJÁBÓL

1. sz.
ÜSTÖKÖS
AZ ÜSTÖKÖS.
Humoristico-belletristicus hetilap.
PROLOG.

LUDASMATYI
a magyar nép mulattató képes újsága.
Egy honvéd szózata.

ÉLCLAPOK

MATYÁS DEÁK.

BOLONDISTÓK

7. *Képes Néplap* – Heckenast Gusztáv, majd utóda a Franklin-Társulat gondozásában 1873. január 1-től december 31-ig jelent meg. Nagy Miklós szerkesztette.

27

GULYÁS PÁL

KIK A LEGNÉPSZERŰBB ÍRÓK?

1911

Kik a legnépszerűbb írók? A múzeumok és könyvtárak tanácsa legutóbb kérdőíveket küldött szét a felügyelete alá tartozó ötszázötvenkét könyvtár vezetőihez, hogy *mely szerzőket olvas legszívesebben az ország olvasóközönsége*. A könyvtárak közül kétszázhatvanhárom csupán általánosságban mozgó választ adott, csak a legkedveltebb írókat sorolta föl, míg száznyolcvanöt könyvtár minden név mellé odajegyezte a kölcsönzések számát. A beérkezett adatok alapján *Gulyás* Pál dr. tanár most állította össze a statisztikát, melynek érdekes adatai közül a főbbeket itt közöljük:

Kétszázhatvanhárom könyvtár közül kétszázharminckettő *Jókai* Mórt vallja legkedveltebb írójának, míg *Mikszáth* Kálmán százegyvenöt szavazattal a második lett. A harmadik *Benedek* Elek, akire százharmincnégy szó esett, utána *Verne* Gyula következik, akire száznégy könyvtár szavazott. Száznál kevesebb szavazatot kapott *Gárdonyi* Géza (nyolcvannégy), *Gaál* Mózes[2] (hetvenhét), *Vas* Gereben[3] (hatvanhat), *Rákosi* Viktor és Jenő (ötven), *Herczeg* Ferenc (harminckilenc), *Eötvös* József és Károly (harmincöt) és *Jósika* (harminckettő). Örvendetes jelenség *Marlitt*[4], *May* Károly[5] és *Ohnet*[6] háttérbe szorulása, ami ezeknek az íróknak fokozatos kiküszöbölésében leli magyarázatát. Annál elszomorítóbb jelenség, hogy költőinket alig olvassák. *Arany* tizenkilenc, *Petőfi* tizenhat, *Tompa* pedig csak öt könyvtár kimutatásában szerepel. A kérdésnek egy más oldalát világítja meg az a száznyolcvanöt könyvtár, amely az egyes írókra vonatkozó kikölcsönzések számát feltüntette a kérdőíveken. A legolvasottabb író ebben a csoportban is Jókai, akinek műveiből abban a százhatvanegy könyvtárban, amely őt a közönség kedveltjének említi, 19 937 kötetet olvastak. Vannak olyan könyvtárak, ahol a szépirodalmi olvasmányok forgalmának több mint a fele írható Jókai javára. Mikszáth 111 könyvtárban szerepel, de a kölcsönzések végső összege csupán 6176 kötetre rúg. Benedek Elek csak 91 könyvtár jegyzékében szerepel, de az olvasott kötetek számát tekintve túltesz Mikszáthon, s így voltaképpen Jókai után ő következik. Az ő

művei 8662 kötettel szerepelnek e 91 könyvtár forgalmában. Az ismeretterjesztő olvasmányokat illetőleg a kérdőívek igen szűkszavúak. Az a néhány adat, amely ebbe a körbe vág, azt a feltevést igazolja, hogy elsősorban a hazai történelem (s ebből is főképp két korszak: a kuruckor és a szabadságharc), azután meg az útleírások érdeklik a mi népünket. Sajnos, hogy egyes színmagyar vidéken a helyes gazdálkodásra vonatkozó könyvek legtöbbjét egyetlenegyszer sem vették igénybe.

A szövegközlés alapja: Corvina, 1911. 138. l.

1. *Gulyás Pál* (1881–1963) – irodalomtörténész, bibliográfus, egyetemi magántanár. 1908-tól az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosa, majd főkönyvtárosa, 1934-ben rövid ideig igazgatója. 1916-tól a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának előadója volt. 1912-től 1924-ig a Magyar Könyvszemle szerkesztője. Állami könyvtárak létrehozásán fáradozott. Könyvtári szakirodalmi tevékenysége főleg a könyvtártan és a bibliográfia területén jelentős, de számos könyv- és könyvtártörténeti írása is megjelent. Munkái közül kiemelkedik a Bibliográfia kézikönyve és Szinnyei József Magyar írók élete és munkái c. bibliográfiájának 6 kötetes folytatása. – A hivatalos művelődéspolitika álláspontjáról mindvégig élesen támadta Szabó Ervin könyvtárpolitikai törekvéseit; több ízben intézett támadást a Fővárosi Könyvtár ellen. 1921-ben kiadott Kommunista könyvtárpolitika c. művében a Tanácsköztársaság könyvtári vonatkozású tevékenységét támadta és rágalmazta.
2. *Gaál Mózes* (1894–1929) – ifjúsági író és pedagógus.
3. *Vas Gereben* (1823–1868) – korában Jókai mellett a legolvasottabb regényíró, a Nemzet napszámosai stb. szerzője.
4. *Marlitt, Eugénie* (1825–1887) – népszerű német regényíró, elsősorban a kispolgári rétegek kedveltje.
5. *May, Karl* (1842–1912) – német ifjúsági és kalandregény író.
6. *Ohnet, Georges* (1848–1918) – a kispolgári rétegek népszerű francia regényírója, a Vasgyáros szerzője.

28

POGÁNY JÓZSEF[1]

KÖNYVDEMOKRATIZÁLÁS

1910

A magyar irodalom a legújabb időkig díszművekből állott. Nemcsak tartalmi, a gondolati részre igaz ez, mely szalonok vagy várkastélyok, háborúk vagy állami akciók, nemesi kúriák vagy hadisátrak irodalma volt, hanem igaz a könyvbeli részre is, az irodalomnak könyvekben való külső megjelenésére is. Nagy díszmunkákban jelent meg a magyar irodalom. Százkötetes össze-

gyűjtött munkák, roppant fóliánsok bőrbe, selyembe kötve, ezüstös veretekkel, drága rajzokkal, pompázó papiroson.

Voltak ugyan szerény egyes kötetek is, de azok csak alig-alig száz példányokban ha fogytak. A könyvkiadók igazi üzleti vállalkozása mégiscsak a díszműkiadás volt: a száz-, a kétszáz-, a háromszázkoronás „összes művek" és minden „műveltséget" összefoglaló gyűjtemények, a magyar „klasszikusok" egy halomba hordása, a tömérdek kötetű magyar és világtörténelmek. Megvannak ezek ma is. Egész ügynökhad verejtékezik az eladásukkal még most is. Részletfizető jobbágyaikká tették a fél országot ezek a „hazafiúi" vagy „kegyeletes" célt szolgáló, „nemzeti ajándék" kedvéért megveendő, kultuszminiszteri „ajánlással" árusított díszművek.

Megvannak ezek ma is, de íme, már más is van mellettük. Ez: arisztokrata könyvek és könyvarisztokraták mellett kisarjadt egy másik irodalom és másfajta könyvek is. Ez a másik irodalom az új polgárság és az ifjú proletárság irodalma.

Ahogy gazdaságban és politikában egyre nagyobb számmal és egyre növekvőbb erővel követel tágasabb helyet, magasabb polcot magának a magyar polgárság és proletárság, akként foglal el egyre nagyobb helyet a szellemi életben is. A hatvanhét után egyre inkább bontakozó kapitalizmus lassan-lassan nálunk is fölszántotta az elméket. A táblabíró literatúra mellett már szárnyra kapott a polgári élettel, polgári szempontokkal foglalkozó irodalom is. Mikszáth, Herczeg mellett népszerű írókká lesznek Bródy és Kóbor[2] is. A régi Magyarország irodalmának vadásztörténetei és dzsentrikalandjai helyén megszólal az új Magyarország újszavú költészete, és hatalmas erővel pattan ki a proletárság irodalma, költészetben Csizmadiával[3], novellában Révész Bélával[4], drámában Garami Ernővel[5].

Új osztályok kerültek be a magyar közéletbe, és új irodalmat hoztak magukkal. A régi, arisztokrata érzésű és életű osztályokkal szemben demokrata érzésű és életmódú osztályok. És ez az új demokratikus irodalom egy csapásra átalakította az egész könyvpiacot. Új típusa jelenik meg a könyveknek: az olcsó könyv. Nem népies, nem népszerűsítő könyvek, nem miniszteri kiadványok parasztfogó olcsósága ez, hanem jó, becsületes, modern szépirodalmi és tudományos munkák olcsó kiadása. Nem roppant díszművek, csak apró füzetek, szürkék vagy tarkák, sokfajta a címük: Magyar könyvtár[6], Modern könyvtár[7], Nyugat könyvtár[8], Ébresztő[9], de egyben megegyeznek: abban, hogy olcsók, és nagy tömegekhez szólnak. Száz koronák helyett csak fillérek az áraik, de a néhány ezrek helyett a sok tízezrekhez fordulnak.

Vagy a könyvdemokratizálás másik formája: a füzetekké aprózás, ahogy a Népszava-könyvkereskedés[10] csinálta a Francia forradalommal és a Szent Skarabäusszal. A súlyos forintlábak helyett így könnyű fillérlépésekkel haladhat el a könyv a proletárságig is.

Új közönség támadt, és a könyvkereskedők és könyvírók ezt az új közönséget akarják kielégíteni. Ez az új közönség sokkalta alkalmasabb komoly kultúrcélokat szolgáló irodalom befogadására, mint a régi, és ebben van a legmélyebb oka a magyar irodalom legújabb nekilendülésének.

Hogy ez az új közönség megvan, és hatalmas erővel szól bele az irodalompolitikába, annak érdekes bizonyságát adja egy ankét, amit a Világ rendezett arról, hogy „Mit olvas Budapest és Magyarország?" Az egyik kiadótársaság vezetősége azt mondja: „Az olvasóközönségben általában észre lehet venni egy alulról fölfelé törekvő áramlatot: a gazdaságilag szegényebb néprétegek ma többet olvasnak, mint a jómódúak." Egy másik nagy kiadóvállalat irodalmi titkára: „Egy új elemmel bővült a magyar olvasóközönség a legújabb időben: a munkássággal. Ma már a munkásság is olvas, éspedig elsősorban ismeretterjesztő könyveket. Már átment a tudatába az, hogy az olvasás útján szerzett ismeretek előmozdítják boldogulását... Anyagi tehetősége persze megtiltja neki a drágább könyvek vásárlását, s ezért főleg az olyan olcsó könyvek találnak nála jó piacra, mint a Magyar könyvtár, de azért nagyobb terjedelmű és drágább könyvek is, ha neki való, jó publikuma a munkásember. A magyar munkásság kulturális haladásának roppant örvendetes jele ez, s a munkások érdekében fönnálló szervezetek és testületek legfontosabb feladatai közé kell hogy tartozzék ennek az olvasókedvnek az ápolása és fejlesztése."

Hogy mennyire erős éppen a szervezett munkásság befolyása ma már a könyvpiac alakulásaira, mutatja, hogy a szocialista propagandától távol eső vidéken 5 – 25 000 példányokban fogynak a Szent István Társulat[11] kiadványai, míg itt Budapesten, a munkásmozgalom fő- és székvárosában csak 300 – 400-ra megy a klerikális könyveket fogyasztók száma.

Még nemrégen is minden magyar kultúrtörekvés kiindulópontja a magyar értelmiség volt, éltek a régi márciusi tradíciók a magyar diákságban, és lángoló demonstrációk, tüzes felbuzdulások, kultúrtettek az ő mozgalmaikban csíráztak. Ők jártak színházba, de nemcsak a primadonna lovait fogták ki, hanem ők vásároltak könyvet is, ők jártak hangversenyre, ők tartottak fölolvasásokat, ők vitték el a vidék lemaradottságába a városi kultúrát.

Ma mindez megváltozott. A munkásság nemcsak az utcáról

szorította ki a diákságot, hanem a könyvtárakból is. Érdekes összevetni a könyvtárak vezetőinek a nyilatkozatait.

Az Egyetemi Könyvtár igazgatója írja: „Ki olvas az egyetemi könyvtárban? Az egyetemi hallgatók egy része. És mit olvas ez a közönség? Túlnyomólag azokat a tankönyveket, amelyekre a vizsgai készülés szempontjából szüksége van. Ez a magyarázata annak, hogy itt áll ez a hatalmas könyvtár sok százezernyi kötet anyagával, és a legtöbbet olvasott könyvek ebből a sok százezerből azok, amelyekből a hallgatóknak vizsgázniok kell ... A használat túlnyomó részben a humánus tudományokat keresi: a filológiát, irodalomtörténet és történetet." Ugyanazt kell megállapítania a Múzeumi Könyvtár vezetőségének is: „A múzeum olvasótermét leginkább ifjúság veszi igénybe, mely kilenctized részben a legközönségesebb tankönyveket és lexikont használja."

Íme, így áll a helyzet azokban a könyvtárakban, amelyeknek a közönsége a polgári osztály olvasásra legszomjasabb rétegéből, a diákságból kerül ki. A legközönségesebb tankönyvek kielégítik minden igényüket. Egyetlen céljuk van csak: le akarnak vizsgázni. Tudománnyal, kultúrával egyáltalán nem törődnek. Elvesztették az eleven, a mai élethez való kapcsolatukat, az érdeklődésük középpontjában a filológia és a hivatalos, lélektelen irodalomtörténetírás áll.

Milyen más a képe az olyan könyvtárnak, amelybe a munkásság is eljár, amelynek a közönsége a proletárságból és a proletárság törekvéseihez közel álló entellektüelekből kerül ki. A Fővárosi Könyvtár vezetősége így ír: „Az a hullám, amely a tudományos fejlődésben észlelhető, megnyilatkozik a mi közönségünkben is, amelyet mindinkább érdekelnek azok a nagy kérdések, amelyek a modern tudomány fejlődését mozgatják. Jog, irodalomtörténet, filológia háttérbe szorulnak, és a helyükbe lép az érdeklődés középpontjába a közgazdaság és a diadalmasan előrenyomuló társadalomtudomány... Mindennek megítélésénél természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy milyen közönség az, mely a Fővárosi Könyvtárt fölkeresi. Az erre vonatkozó adatok rendkívül érdekesek: fővárosi bizottsági tag egy év alatt három látogatta a könyvtárt, ellenben bérmunkás százhetvenkilenc."

Íme, ide nem tankönyvek bemagolása kedvéért jártak el, hanem tudománymegismerés és tudományfejlesztés volt az olvasás célja. A diákság csak azért járt el a maga nagy könyvtáraiba, hogy ne kellessen megvennie a tankönyveit, ahogy csak azért vizsgázik, hogy diplomát kaphasson. A munkásság hátat fordított a filológiai betűbolhászásnak, és a ma legnagyobb kérdéseire keres megoldást és feleletet a közgazdaság és a társadalomtudomány mun-

káiban. A kultúra útján a munkásság halad. Tudjuk, hogy még csak a munkásság legfelső rétege, hogy még százezrek élnek teljes kultúrálatlanságban. De a nagy munka mégis megkezdődött már. A nagy szociális forradalom első pozitív lépését látjuk az irodalom, a könyv demokratizálásában, ahogy a reformáció forradalmának is előfutárja a nyomtatás sokszorosításával demokratizált betű volt, ahogy a nagy francia forradalom előestéje az irodalom gyönyörű bontakozása volt, ahogy a negyvennyolcas magyar forradalmat megelőzte egy hatalmas irodalmi megújhodás. Az irodalom demokratizálását követni fogja a politikai élet népivé válása és végső, de meg nem állítható soron a társadalom szociális demokráciája.

A szövegközlés alapja: Pogány József: Kultúra, álkultúra. Bp. Magvető, 1962. 25–30. l.

1. *Pogány József* (1886–1938) – tanár, kommunista politikus és újságíró. Több szociáldemokrata, majd kommunista lap szerkesztője. A Tanácsköztársaság idején népbiztos. Bécsbe, majd a Szovjetunióba emigrált és ott is halt meg.
2. *Kóbor Tamás* (1867–1942) – író, publicista.
3. *Csizmadia Sándor* (1871–1929) – szociáldemokrata vezető, költő, újságíró.
4. *Révész Béla* (1876–1944) – szocialista író, újságíró, 1906-tól évtizedekig a Népszava munkatársa. 1919-ben az Írói Direktórium tagja.
5. *Garami Ernő* (1876–1935) – szociáldemokrata politikus és publicista. 1898-tól 1919-ig a Népszava főszerkesztője.
6. *Magyar könyvtár* – 1897-től külföldi és magyar művek egyaránt megjelentek a sorozatban. A Franklin-Társulat adta ki az 1930-as évekig. Radó Antal szerkesztette.
7. *Modern könyvtár* – az Athenaeum adta ki 1910–1922 között, szerkesztette Gömöri Jenő. A tudomány, a művészet és az irodalom legaktuálisabb problémáival foglalkozó művek sorozata volt, közel 500 kötete jelent meg.
8. *Nyugat könyvtár* – Fenyő Miksa és Hatvany Lajos szerkesztésében jelent meg 1911–12-ben. Főként a haladó polgári értelmiség irodalmi folyóirata, a Nyugat írói csoportjának műveit és az európai irodalom jelentős kortársainak írásait adta közre, a kor színvonalán álló modern külsőben.
9. *Ébresztő* – a Népszava-könyvkereskedés sorozata, amely 1905 és 1907 között jelent meg a „Magyar Munkás Könyvtár"-ral és a „Munkás-színpad"-dal együtt.
10. *Népszava-könyvkereskedés* – a szociáldemokrata párt könyvkiadó és terjesztő vállalata.
11. *Szent István Társulat* – l. a 9. szemelvény 9. jegyzetét.

B) KÖNYVKIADÁS, SAJTÓ, KÖNYVKERESKEDELEM

Szerzők és kiadók a tőkés viszonyok között

29

ELEK ARTÚR[1] A MAGYAR ÍRÓ ÉS KIADÓJA 1913

(Részlet)

I

Régi pernek megíratlan iratait szándékozom szellőztetni. Nesztelenül folyik a per évtizedek óta, nem a bíróság előtt, csak az írók köztudatában. Az anyaga megfogalmazatlan keserűség. Ezt a keserűséget kísérlem meg szavakba foglalni és egyben megmagyarázni annak alkalmából, hogy kéziratnak minősítve olyan könyv jelent meg a minap, amilyen még minálunk soha. (*A Révai—Franklin*-per.[2] A Révai irodalmi intézet kiadása.) Két hatalmas magyar könyvkiadó cég vad birkózásának jeleneteit rögzíti meg benne az ellenfelek egyike, hogy csúffá tegye és kipellengérezze velök ellenesét. Közben pőrére levetkőzteti az egész magyar könyvkiadói üzletet, kitakarja titkos rugóit, kerekeit, és megismerteti a világot azokkal a fogásokkal és praktikákkal, melyekkel a mi könyvkiadóink a magyar kultúrát „csinálják".

A nem mindennapi könyv két üzleti ellenfél párviadala. (Majd harmadfélszáz lap a terjedelme, és kiadója ingyen küldözgeti szét. Hány magyar író zörgethetett volna jóval értékesebb kéziratával hiába ugyanannál az áldozatra kész kiadónál!) Alapjában véve magánügy, bár valamikor kultúrtörténeti kútforrásnak fogják megbecsülni. Én csak egynémely adatát szándékozom felhasználni ott, ahol szükségét érzem; az ügynek magántermészetű részéhez hozzá nem szólok.

A magyar írói céh múltja félszázados is alig van. Addig csupán műkedvelő íróink voltak, olyanok, akik csak a napi foglalatosságuk

után megmaradt idejüket szánták az irodalomnak. Kazinczy persze kivétel; az írásnak mint céhbeli foglalkozásnak kora Petőfivel kezdődik.

A közönség olvasási kedvének fölébredése mindenesetre megelőzte ezt a kort. Erre vall az a sajátságos körülmény, hogy a tizenkilencedik század első magyarországi könyvkiadóinak gyér magyar kiadványai között túlnyomó számmal szerepelnek a fordított munkák. A magyar írók még akkor nem tudták kielégíteni az olvasóközönség szükségletét. Kevesen is voltak, szinte kevesebben, mint könyvkiadóink, kik a század elejétől fogva mindjobban szaporodnak. Az elsők Németországból származtak el hozzánk, Hartleben Konrád Adolf[3] Mainzból, Wigand Ottó[4] Göttingából. Még az utánok következő nemzedékek is jó ideig német földről jöttek. Wigand sógora és utóda, Heckenast[5] ugyan kassai volt, de Lampel Róbertnek[6] és Juranynak,[7] a Franklin első igazgatójának bölcsőjét szintén Németországban ringatták. Határszéli német lakosságú városainkban pedig azontúl is sokáig német volt a könyvkereskedés.

Hogy újabb irodalmunk e korszakában íróinknak kiadóikhoz való viszonya milyen volt, arra – hiteles adatok híján – legföllebb következtetni lehet. Hartleben adta ki Petőfi regényfordításait, meg a Hóhér kötelét, Nagy Ignác[8] ajánlására Jókai Hétköznapjait s az akkor még teljesen ismeretlen, huszonkét éves fiatalembernek ezért az első munkájáért 360 forintot fizetett! Ami Wigandot illeti, ő volt a kiadója az első magyar lexikonnak, az irodalomtörténeti nevezetességű Közhasznú Esmeretek Tárának, továbbá Kisfaludy Sándor munkáinak; Széchenyi István könyveit németre fordítva szintén ő adta ki. Ennek a kemény üzletembernek idealizmusára nézve jellemző, hogy miután az osztrák hatalom elől hazamenekült, és Lipcsében megalapította azóta világszerte ismert üzletét, a magyar írók munkáinak kiadását ott kinn is folytatta, és akárhányszor puszta kegyeletből meg a magyar ügy iránt való szeretetből bocsátotta közre írásaikat.

A szabadságharc után kezdődő korszakban Heckenast, Emich és Ráth Mór kerültek kiadóink élére. Róluk és hozzájuk való viszonyukról sokat tudnának mondani öregeink. Érdemes is lenne kifaggatni őket, és amennyire még lehetséges, összegyűjteni a kiadóikkal való érintkezés adatait. Ennek híján itt is csak következtetni lehet. Heckenast Gusztávnak rideg és kapzsi üzletember-híre maradt. Emich is kiváló üzleti érzékű kiadó volt, de az írókkal méltányosabban bánt. A három között Ráth Mór volt a gentleman-kiadó. Eötvös báró, Arany, Tompa, Vörösmarty, Gyulai, Toldy Ferenc műveit mind ő vitte a közönség közé. Ezek a férfiak barátságukra is méltatták a szokatlanul művelt és tájékozott kiadót. Ráth vi-

szont tisztességesen honorálta íróit, nemcsak az elismerteket és ünnepelteket, de az ismeretleneket is.

Még egy elmúlt kiadó nevét érdemes a feledésből kimenteni: Abafi-Aigner Lajosét, aki az egész magyar könyvkiadó iparnak egyetlen idealistája volt, az egyetlen, ki teljes önzetlenséggel, sőt önfeláldozóan szolgálta a kultúrát. Két gyűjteményes vállalatának, a Magyar Könyvesházának meg a Nemzeti Könyvtárnak nagyon sok tanulságot köszönhetnek az akkori nemzedékek. Ezt a derék férfit, aki maga is kutató volt, maga is írt, lassanként fölemésztették vállalkozásai. Még sokan emlékezünk Városház utcai üzletére, mely azután összezsugorodva a Haris bazár egyik udvarában vonult meg. Aigner Lajos volt *egyetlen* tönkrement jelentősebb könyvkiadónk.

Azóta sokszor hallottuk a könyvkiadói panaszt, hogy a magyar közönség könyvet nem olvas, könyvet nem vásárol, hogy a könyvkiadó üzlet nálunk tisztára nyomorúság: de bukott könyvkiadót azóta sem láttunk.

II

A kis kiadók azután eltűntek, elnyelték őket a nagyok. Megkezdődött a részvénytársaságok kora. Heckenast üzletéből lett a Franklin-Társulat, mely utóbb Lampel Róbert hajdani kiadói üzletét is magába szívta. Emich üzletéből lett az Athenaeum, a Révai Testvérek Haris bazári kiadó üzletéből lett a Révai Irodalmi Intézet.[9] A kisipar nagyiparrá nőtt, s a kiadók meg az írók egyre távolodtak egymástól. A nagy részvénytársaságok teljesen az üzlet álláspontjára helyezkedtek, és a kiméletlen pénzcsinálásra adták magukat. Kapóra jött nekik Jókai írói jubileuma és a vele összefüggő nemzeti díszkiadás ügye. Ez a száz kötetes hatalmas vállalkozás lett a megindítója annak az egyiptomi csapásnak, melynek részletüzlet a neve. Derűre-borúra megindultak a sok kötetes gyűjtemények. És azok a kiadók, akik évtizedeken át húzódoztak verseskötetek kiadásától, mivel, úgymond, verset nálunk senki sem olvas s még kevésbé vásárol, a közönség nyakába varrták az egész régi magyar irodalmat, azokat a mindig is jelentéktelen és rég beporosodott költőinket, kik iránt mai nap már csak a specialisták érdeklődnek.

Egyszerre kapósak lettek mindazok az íróink, kiknek munkássága sok kötetre rúgott. Egész jelentéktelen, majd azt mondanám, feledésnél egyebet meg sem érdemlő íróink jutottak ily módon ahhoz a kitüntetéshez, hogy gyűjteményes kiadásban került munkásságuk a közönség elé. S hogy a közönség elé kerüljön, vagyis hogy a terjedelmes gyűjtemények megvásároltassanak, arra volt gondjuk a kiadóknak. A mi szegény olvasóközönségünknek csodálatosan

imponál a nagy tömeg könyv, amit egyszerre kaphat meg, és csak apránként, hosszú évekre elosztva kell megfizetnie. És az ügynökök száskaserege, mely a kiadók vezényszavára elárasztotta a vidéket, értette módját a „könyvterjesztés"-nek. Hogy micsoda tatárjárás, hogy micsoda irodalmi rablógazdálkodás a könyvkiadóknak ez a részletüzlete, arról rövid nehány sorban alig lehet fogalmat adni. Ahhoz el kell olvasni a „Révai – Franklin-per" aktáit. Egy helyén azt olvasom, hogy a Franklin-Társulat tevékenysége „a magyar közönséget az utóbbi években egyenesen fanatikus ellenségévé tette a könyvnek". Hozzátehetném, hogy nem is csak a Franklin-Társulat, és talán nem is annyira a könyvnek, mint inkább a részletüzletnek, melynek mai gyakorlata ellen a törvényhozás is szükségesnek érezte a föllépést.

Míg a kiadók ilyformán pazarabbnál pazarabb gyűjteményeket, sokszor felesleges, akárhányszor haszontalan, nemegyszer értéktelen könyvsorozatokat „terjesztettek", az olyan írók előtt, kiknek nem voltak gyűjteményre menő könyveik, és náluk is inkább azok előtt, kiket még nem ismert a közönség, mert újonjöttek, mert fiatalok voltak, ridegen becsapták az ajtót. Még soha annyi könyvet Magyarországon nem vásároltak, mint az elmúlt tíz esztendő során. És még soha oly kevés igazán érdemes író könyvét a magyar kiadók közre nem bocsátották, mint az elmúlt tíz esztendőben, amely pedig egy új és rendkívül tehetséges nemzedék lábraállásának időszaka volt. Legirgalmatlanabbul költőinkkel bántak a kiadók. Ha egy-egy országos hírű emberünk versgyűjteményének kiadására nagy néha rá is szánták magukat, azt is sírva cselekedték, és mindenféle biztosítás fejében. A költemény nem üzleti portéka, a költemény csak kultúrai portéka, tehát nem kértek belőle. Holott azóta kiderült, hogy verset is olvas a magyar közönség, ha olyan, hogy fel tudja kavarni a lelkét, hogy meg tudja rázni, vagy meg tudja indítani. Egymás után bújtak elő az ismeretlenségből fiatal elbeszélő tehetségeink, de imádságra sem nyitottak ajtót nekik a kiadók. Sőt, mikor egy kiadónak az a szerencsés ötlete támadt, hogy élő és kevésbé ismert írók elbeszélő munkáiból indít meg részletüzleti alapon egy sorozatot, a többi nagy kiadó meg akarta fojtani az egész tervet. Pedig abban a sorozatban két olyan fiatal írónknak első kötete jelent meg, aki büszkesége újabb irodalmunknak, s aki másfél lusztrumon [ötéves időszakon] át hiába keresett tömeggé szaporodott alkotásainak kiadót. Jó Cholnoky Viktornak[10] még náluk is tovább kellett várnia első kötetére, holott ha előbb jut része az irodalmi sikerben, talán ki tud szabadulni az újságírásból, és egész erejével, egész nagy tehetségével az irodalomnak tudja szentelni magát.

Éveken át azzal utasítottak el minden kopogtatót a kiadók, hogy könyveik nem kelnek, mert nálunk aki olvas, az is kölcsönkért könyvet olvas. Éveken át sommázó adatokkal vették el az érdeklődők kedvét a tudakozódástól, értésére adták, hogy ennek vagy annak a kiváló és elismert írónak legújabb kötetéből mindössze száz vagy két-, vagy háromszáz példányon sikerült túladniok, a többi nyakukon maradt. Sokáig hallottuk ezt a nótát, sohasem hittünk benne. Végre a Nyugat kiadványai eldöntötték a kérdést. A Nyugat könyvkiadványainak sikere nyomán nyilvánvaló lett, hogy a közönség nagyon is vásárolja nemcsak a prózai újdonságokat, hanem az új verseskötetet is. Annyira vásárolja, hogy a Nyugat példájára hirteleniben a nagy könyvkiadóknak is kedve kerekedett az új, de immár nem ismeretlen írók felkarolására, s a modernek könyvei után kapkodott az egész kiadói tábor.

Ennél is beszédesebben tanúskodik a magyar olvasóközönség „fogyasztóképességéről" néhány szám, melyet a Révai – Franklin-per aktáiból írok ki. Mikor a Révai cég „Klasszikus Regénytár"-át megindítandó volt, a Franklin ellenvállalattal készült felelni reá. Hogy szándékát egy évvel későbbre halassza, vagyis hogy a Révai-vállalat a legválságosabb időszakra megszabaduljon a veszedelmes konkurrenciától, 1904-ben arra a megállapodásra lépett a két cég, hogy az egy évvel később megindítandó gyűjteményből a Révai cég 225 000 kötetet vásárol meg. Ilyen tömegét a köteteknek azután, hogy a maga hasonló gyűjteményének köteteit már felszívatta a közönséggel! Igaz, hogy a következő évben módosult ez a megállapodás. A Franklin végleg letett arról a szándékáról, hogy ő is külföldi regények sorozatát bocsássa ki. Ennek fejében Révaiék a „Magyar Regényírók" című gyűjteményből, mely a Franklin kiadása, 90 000 kötetet, a Magyar Nép Művészete című díszmunkából pedig 16 000 korona ára kötetet vállalt el. De még ez nem minden. Más kiadóink is ontják a hatalmas könyvsorozatokat. Az Athenaeum Irodalmi Hírmondójának 1912-i, ötödik számában a vállalat azzal dicsekszik, hogy a „Műveltség Könyvtára" című könyvsorozatból eddig 120 000 kötetet adott el (kötetének bolti ára 24 korona), „melyhez hasonló sikere Magyarországon soha semminemű könyvkiadványnak nem volt". Szédítő számok. De nem az írók képzeletében születtek, hanem ugyancsak gyakorlati érzékű kereskedők mutatják ki őket. Ilyennek kénytelenek elismerni nagy kiadóink annak a közönségnek befogadóképességét, melytől egyáltalán el akarják vitatni a vásárlás meg az olvasás szándékát.

Magától jelentkezik a kérdés, mi értelem volt hát abban a csaknem ellenséges indulatban, mellyel kiadóink majd két évtized óta minden értékesebb tehetségünk megjelenését fogadták? Egyszerű

a válasz: értelmetlenség. A magyar kiadó sokkal rosszabb ítéletű értékelője az irodalomnak, mint külföldi szaktársa; azonfelül kicsinyes és végül pedig rideg üzletember, a szónak már szinte nem is kalmári értelmében. Új írókra – a kultúra új értékeire – nincsen szüksége, mert ő már megalkudott a régiekkel; mert annál nyereségesebb az üzlet, mennél kevesebbféle árucikkel lehet a forgalmat lebonyolítani. A közönség, melynek ehhez az okoskodáshoz szintén szava volna, úgy látszik, kezes áldozata a „könyterjesztők"-nek. A Révai – Franklin-per keresetében Révaiék egyebek közt tisztességtelen konkurrenciával vádolják Franklinékat, mert már megjelent könyvekből összeállították az „Újabb Írók Könyvtára" című sorozatot, s vádjukat ily cinikus módon okolják meg: „... tudvalevő, hogy nálunk az irodalmi érzék és műveltség alacsony színvonala mellett a hasonfajú olcsóbb mű, tekintet nélkül tartalmára, mindig előnyben részesül s könnyebben terjeszthető". Tehát még le is becsülik azt a közönséget, melynek irodalmi érdeklődését és vásárlókedvét ők maguk bizonyították sokatmondó számaikkal. Ám ha igaz, hogy a magyar közönségnek a sok, de olcsó könyv a kedves, még ha selejtes is tartalma szerint, akkor látnivaló, hogy kiadóink éppen erre a gyöngéjére számítanak olvasóiknak, és valósággal az alantas ösztöneik kielégítésére törekszenek. Sajnos, nem tagadható, hogy kiadóink jól ismerik közönségüket, de éppen mivel igazuk van ebben, küzdeni lehet és küzdeni kell ez ellen az állapot ellen. S ha igazuk van, akkor éppen ez az, amiért írókra és éppen újabb meg újabb írókra, a kortárs-írókra, kik kontaktust tartanak a jelennek, kik a mából sarjadtak és a jelen élet jelenségeit, az idővel módosuló emberi lelket magyarázzák, a kor törekvései iránt lelkesítenek – amiért fiatal és új írókra szüksége van a kultúrának.

Az olyan közvetítő szervezet, mely ebben a munkában nem segítője, hanem akadályozója az íróknak, nem számít ott, ahol kultúráról van szó; az olyan közvetítő szervezet ellensége a kultúrának. Az üzlet üzletelvének kíméletlen érvényesítése ezen a területen antihumanitárius törekvés, amely ellen végre tiltakozniok kell elsősorban az íróknak. Tiltakozniok, sőt védekezniök, nemcsak a maguk, hanem a magyar közönség és az egész magyar művelődés nevében. Hogy milyen veszedelemmel fenyegetheti ezeket a kiadók elszabadult üzleti szelleme, arról megdöbbentő indiszkréciót szalajtanak ki vádló iratukban Révaiék. A Franklin-Társulat programja szerintök az, hogy tönkretegye a magyar könyvkiadói vállalatokat, és „romjaikon az egész irodalmi produkciót a maga kezében összpontosítva ... az irodalmi termelést a legszűkebb korlátok közé szorítva, mindenekelőtt eladhassa értéktelen férczműveit, azután pedig az írók honorálását és a terjesztést egyaránt kezében tartva,

az írókat és a közönséget egyenlő mértékben kizsákmányolhassa".

Fantasztikus szörnyűségnek tetszhetnék ez a terv, ha nem szakmabeli ember fogalmazná meg így. De bár le kell vonni belőle ezt a részt, ami benne az üzleti ellenfél elkeseredése és vádló indulata, a Révai – Franklin-pertől egész független jelenségek is arra vallanak, hogy ilyesféle fojtogató szándékok csakugyan készülődnek kiadóinkban. Ki nem vette észre például, hogy mióta a Nyugat folyóirat, meg a Nyugat könyvkiadó-társaság kettévált, és az utóbbi fölfüggesztette könyvei kiadását, az a nagy könyvkiadói tevékenység, melyet éppen a Nyugat indított meg, egyszerre megakadt.

De az új könyvek elmaradása csak egyik tünete a nagy könyvkiadók fojtogató akciójának. Másik és amazzal egyidejű szimptomája az írói honoráriumok leszorítása. A Nyugat könyvkiadói buzgólkodása ebben a tekintetben is nagyon hasznos volt; nem egy fiatal és felkapott írónkért valóságos árverezés támadt a nagy kiadók között. Hogy a Nyugat konkurrenciájának vége, igazi kalmári észjárással az írói tiszteletdíjak megnyirbálása lett első dolga a kiadóknak. Ez a kicsinyes és kapzsi észjárás a bizonysága annak, hogy a mi milliós részvénytársaságaink a mögöttük álló milliomos bankokkal együtt milyen mesquin [kicsinyes] intézmények. Az író a könyvkiadók érdekeit szolgáló tényezők között az egyetlen, amely védekezni nem tud, mert szervezet nem őrzi érdekeit, és mert tarifák körül nem bástyázzák. Hogy a papírgyárat, a nyomdászt vagy a könyvkötőt kopassza meg, hogy a könyvkereskedő százalékát szorítsa le, az eszébe sem jut a kiadónak. A részletüzlet oszlopait, az ügynök urakat meg éppen becézgeti, ha kell, ölre megy értük, és úgy megfizeti őket, mint ahogy az írót kivételesen sem. (A Révai – Franklin-per irataiban olvasom, hogy egy nagy kiadócégünk az előfizetett könyv bolti árának 26 százalékát engedte át jutalékul ügynökeinek. Az író jó, ha tíz százalékát megkapja.) Az író a prédájuk. Az író, aki nélkül könyvkiadás és részletüzlet és könyvügynök nem volna. Az író, ki amíg él, nem kelendő részletüzleti portéka, és akit ezért bátran el lehet hanyagolni. Aki, mire munkái az ügynökök kezére kerülnek, úgyis halott, tehát kevésbé alkalmatlan, kevésbé igényes üzletfél lesz.

III

Nem akarom elvetni a sulykot: a könyvkiadás, természeténél fogva, üzlet is. Kell hogy az legyen mai társadalmi berendezkedésünkben, mely a kultúra termeléséről, az íróról és művészről nem gondoskodik, és melyben az olvasás nem magától értetődő szükséglete az embereknek; melyben a könyvet az olvasókra többé-ke-

vésbé rá kell tukmálni. De ha van az üzleti tevékenységnek területe, melyen az üzleti ridegség jogtalanság, visszaélés, sőt bűn, akkor a könyvkiadás az.

A könyvtermelésnek, vagyis az irodalomnak iránya az idealizmus. Voltak korok, melyekben a könyv egyáltalán nem volt árucikk. Az első könyvek betűit maguk az íróik metszették, szedték ki, nyomtatták és árulták. Az írónép mindig a legszegényebb rend volt. Ma is az. És ha arra kerülne a sor, az igazi íróember ma is elfogadná a régi korok nyomorúságát, az örökös szegénységet. Mert az író, mint emberegyén lehet materialista, de a föld minden javánál becsesebb neki a művészete. Annyira így van ez, hogy a társadalom valósággal erre számítva rendezkedett be; az osztályból mindenütt kihagyta az írókat. Ha elfogadjuk is ezt az igazságtalanságot: akinek legkevésbé van joga ahhoz, hogy a nagy Zeusz méltánytalanságának hasznát vegye, az a könyvkiadó. A könyvkiadónak száz jogos módja van arra, hogy előnyét keresse, jogtalan csak az az egy, mely az író rovására megy.

Az embereket az idealizmus, az önzetlenség irányában nevelik a kiadók számára. A társadalom intézményesen, az állam egész apparátusával dolgozik a kiadók elébe. Az ember parány korától fogva hallja az iskolában a könyv dicséretét. Olvasni, olvasni, olvasni, mert az a műveltség, az a kultúra, az az élet megszépítése. Nincsen az a silány termésű, nincsen az a nyomorult közgazdasági helyzetű esztendő, melyben karácsony és újesztendő táján ezrivel ne vásárolnák az emberek az ifjúsági könyveket. Még az olyan apa is, ki maga soha könyvet a kezébe nem vesz, gyermekét ünnepre könyvvel lepi meg. Halálosan bizonyos jövedelme jut ebből a kiadónak még a legszűkebb esztendőben is. (Viszont meg kell adni, hogy a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom a leghitványabbak közé tartozik nemcsak tartalom dolgában, hanem a könyvek kiállítása tekintetében is. S az ilyen rossz papirosra nyomtatott, selejtesen megillusztrált, ízléstelen táblájú könyvek ára páratlanul drága. Minthogy itt valóságos, évről évre megújuló és állandó természetű szükségletről van szó, ezt a konjunktúrát alaposan ki kell aknázni. Rosszat és csúnyát adni, de drágán, mert úgyis megveszik!) Az újságok, bennük és rajtok kívül az írók, mind az olvasásnak, a könyvfogyasztásnak verik a dobot. Az állam ennél is többet tesz érdekében: tömegével vásárolja a könyvet mindenfajta könyvtára számára. Sőt könyvkiadási alkalmakat szerez a kiadóknak, könyvkiadási monopóliumokat ád nekik – a tankönyvekét. A tankönyvkereskedés a legvirágzóbb és a legbiztosabban jövedelmező üzletág. Tankönyvet minden iskolás fiú vásárolni köteles, árát pedig a könyvkiadó szinte kénye-kedve szerint szabja meg. Legalábbis mód-

jában van jó drágára szabnia. A művelődés nevében a könyvkiadó szekerét tolja számos egyéb intézményünk is. És mindez – az író idealizmusa, a társadalom önzetlensége – azért, hogy a kiadó kizsákmányolja ezt az idealizmust? Nem kötelessége lenne minden kiadónak ennyi szolgálat fejében némi áldozatkészség? Például az, hogy üzlete hatalmas fölöslegének bizonyos részét annak a kultúrának szolgálatára fordítsa, melynek mindenét köszöni? Hogy évenként, ha mégoly reménytelenül is, kiadja néhány új vagy ismeretlen, vagy meg nem értett író munkáját, még olyanokét is, kiken az ő kalmári szimata megérzi, hogy nem kap majd rajtok a közönség?

Ha megszorulnak, olyankor maguk a kiadók is jól tudják, hogy a könyvkiadás nem csupán üzlet. El kell olvasni prospektusaikat, melyekkel egy-egy új kiadásukat a közönség figyelmébe ajánlják: minden második mondatuk a kultúrára hivatkozik. Révaiék a bíróság előtt hangsúlyozzák, hogy a „könyvkereskedelem és a könyvkiadóság a mai modern fejlett forgalmi és műveltségi viszonyoknál fogva egy sajátszerű komplikált szervezet, melynek a pénzszerzésen kívül a kultúra termelése is feladata". A kultúra termelése? Az ugyan nem. A kultúrát az írók termelik, a könyvkiadók csak közvetítik. De mindenesetre a kultúrát szolgálják vele, ha becsületesen közvetítik. A becsületes közvetítésnek pedig az a módja, hogy a termelőket, az írókat segítsék munkájukban. Ebben a tekintetben óriási fontosságú feladatokat mulasztanak el a magyar kiadók. Az ő kötelességük volna, hogy kiszabadítsák az írókat az újságírás kazamatáiból. Nekik, akik oly hatalmas mennyiségű könyvet tudnak a közönséggel elfogyasztatni, módjuk is meglenne ahhoz, hogy kihúzzák az írókból a lélekzetet, melyet az újságírás fölapróz bennök, hogy világosabban: megteremtsék a magyar regényt, amely valamikor volt, nemegyszer újra megpróbált lenni, de végül még sincsen, mert íróinkat az újság igényeihez való alkalmazkodás elszoktatta az elmélkedéstől, a készülődéstől, a hosszabb gondolatmenetek végiggondolásától. Ami nélkül pedig igazi regényt írni nem lehet.

Mindez csupa olyan kötelessége volna a kiadónak, amik törvénykönyvekbe foglalva nincsenek, de amiknek teljesítésére esetleg rá kellene kényszeríteni őket. Ugyanaz a társadalom, amely oly magától értetődő önzetlenséggel szolgálja közvetve a könyvkiadókat, kötelességeire is nyomatékosan figyelmeztetheti őket. Ott van elsősorban az állam. Csak állami monopóliummá kellene tennie az iskolai könyvek kiadási jogát. Ha az állam kivenné a kiadók kezéből az oly busás kamatot hajtó tankönyvüzletet, és maga látná el könyvvel az iskolákat, tömérdek szennyet takarítana ki vele az egész magyar pedagógiából. Ismeretes, hogy a magyar iskolai köny-

vek ,nehánynak kivételével, csapnivalóan rosszak. A kiadóknak az az érdekük, hogy a szerzők személye mentől gyakrabban változzék, mert a tanuló ifjakat csupán így lehetséges vadonatúj könyvek vásárlására kényszeríteni. Így azután akárhány esetben a kitűnőnek bizonyult tankönyv helyett újabb keletűt, de értéktelent tukmálnak az iskolákra. A tankönyvkorrupció szörnyűségeivel hasábokat lehetne teleírni. Az állam gazdálkodása egyszeriben véget vethetne minden bajnak, és jóra fordíthatna minden rosszat: jobbá, olcsóbbá tehetné a tankönyvet, s még tisztes jövedelme is maradna rajta. Ezt a jövedelmet, amely különben a kiadóknak jutna, a kultúra céljaira, akár az irodalom támogatására is fordíthatná. Másik módja volna a kiadók megrendszabályozásának és az irodalom megvédelmezésének a szerzői jog kérdésének új rendezése. Egyszerűen örökössé kellene tenni a szerző jogát, mégpedig olyképpen, hogy a szokásos negyven vagy ötven esztendei védelmi időn túl a szerző joga az államra, az állam révén pedig kulturális alapítványokra vagy intézményekre szálljon. Egyszeriben vége lenne akkor annak a hazug jelszónak, melynek értelmében a mai nap érvényes szerzői törvényt meghozták, s amely azt mondja, hogy a szerzői jogtól felszabadult mű közkincsé válik. Holott valójában a kiadók prédájává lesz. Könnyű elképzelni például, hogy negyven-egynehány esztendő múltán, mikor Jókai műveit szerzői jog védeni nem fogja már, ahány kiadónk csak lesz, mind Jókaira veti majd magát. Jókai regényei a ponyvára kerülnek, nemcsak a városbeliek, a falvak és puszták népe is olvassa majd. Örök olvasmánya lesz a magyar népnek Jókai, s könyveinek kiadói száz meg száz év múlva is vagyonokat fognak rajtuk keresni. Holott maga Jókai egész életében anyagi gondokkal viaskodott. Hiába bizonygatják a kiadók, hogy Jókainak ekkora meg akkora summákat fizettek, hogy Jókainál többet soha magyar író nem keresett, a fellázító valóság mégiscsak az, hogy nem Jókai gazdagodott meg, hanem kiadói meggazdagodtak abból, aminek híján Jókait gondok nyomták.

Az államnál is többet tehetnének azonban a maguk érdekében az írók. Csak függetleníteniök kellene magukat valamennyire a kiadóktól. Meg kellene alakítaniok mindenekelőtt a magyar írók grémiumát [testületét], amely elvégezné a szervezés munkáját, és közös cselekvésre csoportosítaná az írókat. Serao Matilda[11] tervezte valamikor, hogy szövetkezetbe gyűjti a kiválóbb olasz írókat, és szerény tőkével kezdve a vállalkozást, olcsó áron adna ki velük jó könyveket. Olaszországban akkoriban – a kilencvenes évek elején – az íróknak szintén nagy volt a panasza a kiadókra. A szövetkezés azonban ott nem sikerült, mivel az írók túlságosan széjjel vannak szórva a félszigeten. Ahány nagyobb olasz város, annyi irodalmi középpont.

Nekünk, velük szemben, megvan az a nagy előnyünk, hogy Budapest az ország irodalmi középpontja.

Fölvetem az ötletet, örülnék, ha valóra váltaná valaki. Kiadóink ellen körülbelül ez az egyetlen fegyverünk. Ha ezen sem kapunk, akkor végül is kénytelenek leszünk a magyar kiadó elől a német kiadóhoz menekülni.

A szövegközlés alapja: Nyugat, 1913. I. köt. 43–52. l.

---

1. *Elek Artur* (1876–1944) – író, művészettörténész, kritikus. A Nyugat köréhez tartozott. Több írásában bírálta a feudal-kapitalista társadalom kulturális és irodalmi viszonyait. A Tanácsköztársaság idején az irodalom szerepéről írt a kommunista társadalomban.
2. *Révai–Franklin-per* – A „Klasszikus Regénytár" kiadásakor a Révai szerződést kötött a Franklin-Társulattal, hogy elállva eredeti szándékától nem ad ki hasonló sorozatot. A megállapodás értelmében Révaiék a Franklin kiadványait terjesztették volna. Az egyezséget azonban nem tartották meg, s az ügy a tőzsdei bíróság elé került, de végül is döntetlenül végződött. A per tipikus példája a kapitalista cégek közötti konkurrenciaharcnak. Történetét 1912-ben Révai meg is jelentette.
3. *Hartleben Konrád Adolf* (1778–1863) – pesti könyvüzletét 1803-ban alapította, 1844-ben pedig Bécsbe helyezte át. Főleg tudomány-népszerűsítő sorozatokat adott ki.
4. *Wigand Ottó* (1795–1870) – 1826-ban Kassán alapított könyvüzletét 1827-ben Pestre helyezte át. Számos radikális szellemű művet adott ki. Boltja a haladó írók találkozóhelye volt.
5. *Heckenast Gusztáv* – l. a 9. szemelvény 3. jegyzetét.
6. *Lampel Róbert* (1821–1874) – könyvkereskedő és kiadó. Tankönyveket és ifjúsági műveket adott ki előszeretettel. 1874-ben Wodianer Fülöp vette meg vállalatát, majd a Franklin-Társulat mindkettőt bekebelezte.
7. *Jurany Vilmos* († 1893) – lipcsei könyvkiadó, aki a német forradalmakban való részvétele miatt jött Pestre. 27 éves korában került a Heckenast-céghez, amelynek hamarosan irodai és technikai vezetője lett, majd az alakuló Franklin-Társulat első vezérigazgatója lett s 1873–1893 között töltötte be e tisztét.
8. *Nagy Ignác* (1810–1854) – író, korának egyik legkiválóbb újságírója és szerkesztője, az első modern értelemben vett újságíró. Szatirikus vígjátékait nagy sikerrel mutatták be.
9. Emich Gusztáv, Ráth Mór, Abafi-Aigner Lajos, Franklin-Társulat, Athenaeum, Révai kiadókról lásd a bevezető fejezetet.
10. *Cholnoky Viktor* (1888–1912) – író, újságíró, a Pesti Napló segédszerkesztője.
11. *Serao, Matilda* (1856–1927) – olasz regényírónő.

30

SZABÓ LÁSZLÓ[1]

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT MEGALAPÍTÁSA

1918

Magyarországon ez volt az első nagyszabású irodalmi vállalat, mely a hatvanas évek végén már oly nagyra nőtt, hogy fenntartása és irányítása már meghaladta egy embernek az erejét. A zseniális Emich Gusztáv betegeskedett is. Fiát szintén a könyvkiadó és könyvárus pályára nevelte ugyan, de látnia kellett, hogy vállalatának sorsát csak úgy biztosíthatja, ha egyéni cégből részvénytársasággá változtatja.

1868 nyarának elején közölte ezt a tervét legbizalmasabb embereivel, báró Kemény Zsigmonddal és Jókaival, akik mindenben kezére jártak, hogy ez az akkor még szokatlan tranzakció a legjobban sikerüljön. A kereskedővilágban is igen nagy volt a bizalom Emich vállalatának a sorsa iránt, s a legelső pesti cégek jelentkeztek az új részvénytársulatban való részesedésre. Nem egészen négy hét alatt meg is történt az átalakulás, pedig több mint félmillió forint (1868-ban óriási összeg!) volt szükséges hozzá.

Az új részvénytársulat alapítói 1868. június 28-án tartották alakuló gyűlésüket, melyen a vita még német nyelven folyt; német nyelvű a „Gründerversammlung" [alapítógyűlés] jegyzőkönyve is. Hosszas viták mellőzésével Cséry Lajos ügyvéd elnöklete alatt hamarosan elhatározták, hogy megvásárolják az idősb és az ifjabb Emich Gusztáv üzleteit és ingatlanait ... Az alapítás, illetve az Emich féle vállalat megvételének lebonyolítására nyolctagú bizottságot választottak, amelynek tagjai lettek: Cséry Lajos, Berger Alajos, Lampel Róbert, Jókai Mór, báró Kemény Zsigmond, Pirnitzer Jakab, Deutsch Jakab és Posner K. Lajos. Az alapítógyűlés jegyzőkönyvének aláírói között ott látjuk még az említett nyolc néven kívül a következőket: dr. Reich Ármin, Holitscher Testvérek, Lövényi Lajos, Fenyvessy Adolf, August Pontzen, Carl Linzer, S. Deutsch tsa. Bruder, Jos. Kunig, Anton Mandl, Gyapay Miklós, Kandó Kálmán.

Az alapítók június 30-án ismét gyűlést tartottak; ez alkalommal Berger Alajos bejelentette a két Emich nevében, hogy bizonyos számú részvényt ők is jegyeznek, és részvényeiket a társulatnál letétbe helyezik. Ezután nagy vita folyt arról, hogy mi legyen az új társulat címe, de egyelőre nem tudtak megfelelő nevet találni. Tu-

domására adták az alapítóknak, hogy miután az adásvételi szerződést július 4-én megkötik, és e napon a vételárból Emichéknek meg kell kapniok 80 000 forintot, a részvénytőke 15%-a addig a napig befizetendő a Pirnitzer Testvérek bankcégénél.

A szerződés megkötése előtt való napon, július 3-án a délután 3 órakor tartott gyűlésen az alapítók jóváhagyták az Emichékkel kötött szerződés összes pontjait. Tudomásul veszik, hogy Emichék 30 000 forint névértékű részvényt hajlandók vásárolni, és részvényeiket leteszik a társulat pénztáránál. Majd elhatározzák, hogy az új részvénytársaságnak *„Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat"* legyen a neve.

1868. július 4-én délelőtt 11 órakor Cséry Lajos ügyvéd irodájában jelen van a nyolctagú végrehajtóbizottság s az idősb és az ifjabb Emich Gusztáv, továbbá a két Emich felesége: Anderl Josefa és Tormay Etelka. Felolvassák az adásvételi szerződést, s ezalatt vendégek is érkeznek: érdeklődő részvényesek, akik nem tagjai ugyan a végrehajtó bizottságnak, de jelen akarnak lenni a nagy aktusnál, és ha már itt vannak: alá akarják írni az adásvételi szerződést. Mivel vannak, akik nem értenek magyarul, németül olvassák fel a „Kaufvertrag"-ot.

A szerződés értelmében idősb Emich Gusztáv és ifjabb Emich Gusztáv nejeikkel mint társtulajdonosokkal eladják a belvárosi 412. számú háznak kétharmad részét 80 000 forintért, a 297. számú iskolautcai házat pedig 60 000 forintért. Egyszersmind eladják minden üzletüket és jogaikat, a nyomdaberendezést az ott levő gépekkel, felszereléssel és készletekkel, könyvkiadóvállalatukat a kiadói tulajdonjogokkal, továbbá összes lapjaik tulajdonjogát és kiadói jogát, valamint újságszerződéseiket, úgy a meglevőket, mint azokat, amelyeket 1868. október 1-ig kötni fognak, leltár szerint, 470 000 forintért. A tényleges átadás 1868. október 1-én történik; a könyvüzletben az elszámolást az 1869. év húsvétján ejtik meg; az 1868-i üzleti év bevételéből háromnegyed rész az eladókat, egynegyed rész a vevőket illeti meg. Az átadás passzíva és aktíva nélkül történik; a papírkészletet mint aktívát a vevők számlaértékben kapják. Az ingatlanokra betáblázott terheket – kivéve a Pesti Napló 10 500 forint óvadékát – kötelesek az eladók 1869. szeptember 30-ig töröltetni. A vevők kötelesek a lapokért a biztosítékot letenni, és e tekintetben Emich Gusztávot tehermentesíteni...

A házak telekkönyvi átírása a teljes vételár kifizetése után történik meg. Az eladók tíz éven belül se könyvnyomdát, se kiadói üzletet, se hasonló vállalatot nem kezdhetnek, s ily üzletben vagy vállalatban részesek sem lehetnek.

A szerződés aláírása után ifjabb Emich Gusztáv kezébe lefi-

zettek a vételár első részlete gyanánt 80 000 forintot. Az ifjabb Emich bejelentette, hogy családja 40 000 forint névértékű részvényt jegyez, és részvényeit egy évre elhelyezi a társulat pénztárában, s ezzel biztosítékot nyújt arra, hogy a részvények piacra dobásával nem fogja az árfolyamot lenyomni.

A szövegközlés alapja: Szabó László: Athenaeum. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből. Bp. 1918. 6–9. l.

---

1. *Szabó László, Tápay* (1877–1941) – újságíró, publicista. Egy ideig az Est segédszerkesztője. Az Athenaeumról l. még a bevezető fejezetet.

A Jókai díszkiadás előkészítése

31

RÉVAI MÓR JÁNOS[1]

ÍRÓK, KÖNYVEK, KIADÓK

1920

Természetes, hogy engem is felette érdekelt a Jókai ünneplés terve, de nem vettem részt semmiféle gyűlésben, semmiféle előkészítésben, mert nem hívtak meg sehová...

Néhány nap múlva édesatyám [Révai Sámuel] reklamálta, miért nem teszek valamit ez ügyben. Hivatkoztam elkedvetlenedésemre, de közben, úgy látszik, őket, társaimat is megragadta, megfogta és nem engedte pihenni a fölvetett gondolat.[2] Most már ők sürgettek és nógattak. Újra és újra átgondoltam az egészet, és egy szép napon kimentem Jókaihoz, hogy beavassam tervembe, és tőle az engedélyt kikérjem az előmunkálatok, tanulmányok megtételére. Előadtam neki az egész tervet, a keresztülvitel módozatait lehető részletesen – ő nyugodtan meghallgatott, néha elmosolyodott, mikor pedig befejeztem, azzal a lakonikus kérdéssel főzött le:

– Hát meg van maga bolondulva, öcsém. Hiszen az én munkáim több kiadó kezében örökre le vannak kötve, azok csak nem fognak lemondani jogaikról, azután meg hol vesz maga ezer embert Magyarországon, aki annyi pénzt ad munkáimért, mikor úgyis sok példányban el vannak azok terjedve.

És azzal elővette azokat a kimutatásokat, amelyeket kiadói

minden évben rendelkezésére bocsátottak a népszerű kiadások kelendőségéről, és tételről tételre kimutatva, hogy minden egyes művéből évenként hány példány kel el – azzal bocsátott el, hogy „ezt a bolond ideát verjem ki a fejemből".

Ezt a jó tanácsot, persze, azért kaptam, hogy meg ne fogadjam. És ezt annál kevésbé tettem, mert azok a kimutatások nekem mást mutattak, mint a szerénységében túlságig menő szerzőnek. És akkor aztán én készítettem összehasonlító kimutatásokat mindenféle műveiről Jókainak, és egy legközelebbi alkalommal azokat felmutatva neki, odaallegáltam [azzal érveltem], hogy most már még inkább hiszem, hogy művei összkiadására nemcsak megvan a talaj a magyar közönségben, sőt kötelesség is azt közrebocsátani, mégpedig ötvenéves írói működése fordulópontján és az ő közreműködésével, mert az összevissza kuszált kiadói tulajdonjogi kérdéseket az ő segítsége nélkül valóban nem lehetne sikerrel megoldani.

Okoskodásom, úgy látszik, ezúttal már kevésbé tetszett bolondnak, és ettől fogva meg-megfontoltuk az ügyet, mely mindjobban kidomborodott Jókai előtt is, úgyhogy az eszmét mindjobban megszerette, és a nehézségek elhárítását nem tekintette többé oly lehetetlennek.

Most már mindkettőnk titka volt a terv, és midőn a *Petőfi Társaság*[3] kezdeményezésére megalakult az a fényes kör, amely Jókai ötvenéves írói jubileumának megünneplését határozta el – elmentem a költőhöz engedélyét kikérni, hogy tervemet a jubileumra alakult bizottság elé terjeszthessem. Ez engedélyre annál is inkább szükségem volt, mivel a szerző műveiről csakis ő, illetőleg kiadója volt jogosítva rendelkezni, és ily irányú felhatalmazás híján, az eszme egyáltalán nem lett volna megpendíthető. Beleegyezését a terv nyilvánosságra hozatalára készséggel megadta ugyan, de mivel előadtam, hogy a dolgot úgy tervezem, hogy a kiadás előfizetés útján legyen biztosítva, és hogy ő honorárium-képpen az ezer aláíró után befolyó előfizetési összegek felét, azaz százezer forintot kapjon, ebbe semmiképpen sem akart beleegyezni.

– Ily nagy honorárium nem dukál, ezzel lehetetlenné van téve a kiadás – ilyen és hasonló ellenvetésekkel akart engemet megcáfolni, míg végre licitálni kezdett lefelé, hogy neki honorárium-képpen elég ötvenezer forint, de sőt negyvenezer is, ha ez akadály volna a kiadásra nézve, még ennél is kevesebb, ő anyagi hasznot a kiadásból nem óhajt magának, és megelégszik azzal, sőt annak örül csak, ha egyáltalán létrejön műveinek összkiadása, és ezt ő maga rendezheti sajtó alá.

Minden ellenkezés dacára én nem tágítottam, megmagyaráz-

tam, hogy voltaképpen joga sincs elhárítani magától a neki természetszerűleg járó írói tiszteletdíjat, hogy ez önzetlensége senkit le nem kötelez, sőt, hogy ezáltal az összkiadás létrejövetelét kockáztatja, mert nem volna a magyar nemzethez méltó, és a közönség körében rokonszenvre nem számíthatna oly akció, mely a költő anyagi érdekei rovására akarná a mindnyájunk által óhajtott célt, az összkiadás létesítését elérni.

Nagy nehezen meggyőztem a költőt, végre megengedte, hogy az akkor alakult jubileumi bizottság előtt tervemet így előadhassam.

Voltaképpen nem is a bizottság előtt adtam elő tervemet, hanem *báró Eötvös Loránd*[4] előtt, aki ennek az ügynek az élén állott. És ez volt a szerencse, mert a bizottság talán eltemette volna, *báró Eötvös Loránd* pedig lelkesedéssel felkapta a tervet, szinte úgy vettem észre, megváltásként fogadja, hogy oly módon oldhatja meg a reá háruló feladatot, amely az ő egyéniségének jobban felel meg, mint az a sok-sok külsőséges, pompázó efemer tervezgetés, mely már veszélyes arányokat öltött. *Báró Eötvös Loránd* nélkül aligha valósíthattam volna meg a tervemet, és aligha küzdhettem volna le azokat a nehézségeket, amelyeknek legyőzése eleinte szinte lehetetlennek látszott. Az ő nevének fényes tradíciója, a tudományos és irodalmi életben elfoglalt előkelő pozíciója és egyéniségének különös varázsa tette őt alkalmassá arra, hogy sikerre vigye ezt az ügyet...

A Jókai Mór nemzeti díszkiadásának terjesztési akcióját egészen más alapokra kellett fektetni, mint az eddigieket. Itt nem lehetett ahhoz a nagy nyilvánossághoz fordulni, mint az *Osztrák – Magyar Monarchiá*nál[5], sem azokat a terjesztési eszközöket nem lehetett alkalmazni, mint a *Pallas Lexikon*nál[6]. Itt egészen más objektummal, egészen más közönséggel, egészen más körülményekkel kell számolnunk, és ezekhez kellett az egész propagandát alkalmaznunk.

Az volt a cél, hogy mindennemű felhívásainkkal ezúttal csak az ország elit közönségét keressük fel, hiszen tetemes összegnek egyszerre való befizetésére akartuk felszólítani, és az, hogy a társadalom vezető elemeit az ügynek megnyerve, egyúttal általuk tovább propagáltassuk a Jókai-jubileum egyéb céljait és programpontjait, azokat, amelyek ezt a nevezetes évfordulót a szó teljes értelmében országossá tegyék.

A nyári előkészítő munkának az volt a célja, hogy ősszel, amikor majd a nagy bizottság végleg dönt a jubileum időpontjáról, mintegy karikacsapásra, egyszerre szétküldessenek a jubileum érdekében kibocsátandó mindennemű felhívások, értesítések, meg-

hívások – társulatokhoz, testületekhez, törvényhatóságokhoz, magánosokhoz.

Negyvennyolc különböző felhívás készült el, a társadalom különböző rétegeihez, egyéniségeihez, szervezeteihez alkalmazva, mind az ügyhöz méltó, előkelő hangon tartva, és elegáns kiállításban elkészítve. Mindezeket az általam elkészített felhívásokat a *Beöthy Zsolt*[7] finom stílusa cizellálta és simítgatta, mert ő, aki mint a nagybizottság főtitkára, *báró Eötvös Loránd*dal együtt névaláírásával látta el az összes nyomtatványokat...

A szövegközlés alapja: Révai Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Bp. 1920. 244–250. l.

---

1. *Révai Mór János* (1860–1926) – az 1895-ben alakult Révai Testvérek Irodalmi Intézet (Révai rt.) vezérigazgatója. Lipcsében tanult. Képviselő. 1880–1885 között a Regényvilág c. folyóiratot szerkeszti, majd a saját kiadásában megjelenő Révai Nagy Lexikona főszerkesztője. Emlékirata, az Írók, könyvek, kiadók (1920) a korszak könyvkultúrájának és irodalmi életének érdekes dokumentuma.
2. Ráth Mór könyvkereskedő és kiadó vetette fel azt a javaslatot, hogy „szóllíttassanak fel az összes könyvkereskedők, hogy mindazoknak a Jókai-könyveknek az árából, amelyeket ebben az esztendőben fognak árusítani, 10%-ot tegyenek félre" és rendezzenek országos gyűjtést a szerzőnek. Ez is közrejátszott abban, hogy Révai elhatározta az összkiadás megjelentetését.
3. *Petőfi Társaság* – 1876-ban alakult Petőfi emlékének ápolására. Jókai volt az elnöke.
4. *Eötvös Loránd* – l. a 22. szemelvény 1. jegyzetét.
5. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Bp. 1887–1901. 12 kötet. Szerk.: Jókai Mór, Nagy Miklós, Révai kiadás.
6. *Pallas Lexikon* – a Révai kiadó átvette 5000 példány terjesztését, majd megvette az egész lexikon-vállalkozást, és a teljes hasznot egymaga élvezte. Később felhasználta az anyagát saját lexikonának, a Révai Nagy Lexikonának kiadásához.
7. *Beöthy Zsolt* (1848–1922) – irodalomtörténész, esztéta, író, egyetemi tanár, az MTA tagja.

32

A JÓKAI MÓR ÖTVENÉVES ÍRÓI JUBILEUMA ALKALMÁBÓL ÖSSZES MŰVEIBŐL KIADANDÓ NEMZETI DÍSZKIADÁS PROGRAMJA

1893

A Jókai-jubileum alkalmából kiadandó nemzeti díszkiadás Jókai Mórnak összes eddig megírt műveit fogja tartalmazni. Nemcsak azokat, melyek már eddig is könyv alakban megjelentek, hanem eddig megírt, de könyvalakban meg nem jelent műveit,

továbbá azokat, amelyeket Jókai Mór a kiadás megjelenése közben még meg fog írni.

Az összkiadás megszerkesztését, rendezését, szakszerű beosztását maga *Jókai Mór*, a jubiláns szerző volt szíves magára vállalni. A nagyobb és kiválóbb művek elé ő maga ír előszót, amelyben elmondja, hogy keletkezett benne egy-egy regénytárgy, kik azok az alakok, amelyeket mintázott, mennyi bennük a históriai igazság; azonkívül irodalomtörténeti és a kort megvilágosító jegyzetekkel maga fogja a köteteket kísérni. Így tehát az összkiadás érdekes adatokkal fog szolgálni úgy az irodalomtörténet búvárainak, mint a gourmand olvasóknak.

A nemzeti díszkiadás nagy 8-rét alakban, *finom famentes* papíron, szép, könnyen olvasható garmond betűkkel nyomtatva fog megjelenni.

Terjedelme 2000 ív, mely mintegy 100 húsz-húsz íves kötetben lesz arányosan felosztva.

A közrebocsátás úgy van tervezve, hogy évenként 20 kötet jelenik meg, mely félévenkint, 10 – 10 kötetenként fog az előfizetőknek megküldetni, úgyhogy az egész kiadás öt év alatt teljesen meg fog jelenni.

Az első 10 kötet közrebocsátása 1894 tavaszára van tervbe véve; azontúl rendesen félévenként, tavasszal és ősszel fog 10 – 10 kötet megjelenni.

A nemzeti díszkiadás minden példánya *számozva lesz, és az első köteten az előfizető nevével ellátva*. Minden példányhoz a szerző fénymetszetű arcképe, Jókai Mór *saját kezű névaláírásával* fog csatoltatni.

A nemzeti díszkiadás *egy példányának előfizetési ára 200 frt-ban* van megállapítva, mely összeg fele a szerző írói tiszteletdíja lesz, míg másik fele a művek előállítására fog fordíttatni.

A nemzeti díszkiadásból csak annyi példány fog nyomatni, ahány előfizetője lesz. Könyvárusi forgalomba ezen kiadás egyáltalában nem fog bocsáttatni, és az előfizetési határidő alkalmas időben bezáratván – többé e kiadás nem lesz beszerezhető.

Díszes és jutányos bekötési táblákról a közrebocsátással megbízott kiadó cég annak idején gondoskodni fog, és a t. előfizetőket azokra nézve értesíteni fogja.

Az előfizetési összegek a Belvárosi Takarékpénztár Részvénytársasághoz Budapestre (Koronaherceg utca [Petőfi Sándor u.] 3. sz.) küldendők.

A nemzeti díszkiadás kezelésével és a példányok szétküldésével a *Révai Testvérek* könyvkiadói cége van megbízva (Budapest, Váczi utca 1. sz.).

Az aláírási ívek a Jókai-jubileum bizottsághoz címezve, Budapestre, Koronaherceg utca 3. sz. alá küldendők.

A kiadásra beérkező előfizetések nyilvánosan fognak nyugtáztatni a hazai lapokban; azonfelül a kiadás egyik közelebb megjelenő kötete az összes aláírók névjegyzékét fogja közölni.

Minden esetleges kérdésre készséggel nyújt felvilágosítást a Jókai-jubileum végrehajtó bizottsága (Budapest, Koronaherceg utca 3. szám) vagy Révai Testvérek könyvkereskedése (Budapest, Váci utca 1. sz.).

AMATŐR DÍSZKIADÁS

Minthogy ily nagyszabású vállalatnál úgy könyvészeti, mint irodalomtörténeti és nyomdászati szempontból egyaránt kívánatos, hogy abból *néhány példány kiváló díszes amatőr kiadásban készüljön el* – mindazon irodalombarátok számára, kik azt megrendelik, rendkívül fényesen kiállított, különleges finom papíron nyomatott *amatőr példányok* fognak készülni, annyi példányban, ahány megrendelés érkezik azokra. *Ily amatőr díszpéldány ára 500 frt-ban van megállapítva.* Megjelenési és szétküldési módozatai azonosak a fentiekkel.

A szövegközlés alapja: A jubileum alkalmából készült nyomtatott felhívások egyike, amelyekből Révai Mór tudósítása szerint 48 féle különböző változat készült.

33

A JÓKAI-JUBILEUM ÉS A NEMZETI DÍSZKIADÁS TÖRTÉNETE

1894–1898

...Pár nap múlva, november hetedikén az első díszpéldányt Erzsébet királyné rendelte meg. Ugyancsak az amatőr kiadásból rendelt meg egy példányt magánkönyvtára számára Őfelsége, a *király* is. Legnagyobb megrendelések voltak: a közoktatásügyi miniszteré (100 példány) és a székesfővárosé (25 példány).

Az eredmény felülmúlta a legnagyobb várakozást, de egyszersmind másra is figyelmessé tette a bizottságot. Az ország minden részéből s a társadalom minden osztályából százszámra érkeztek a levelek úgy a jubileum rendezőihez, mint a lapok szerkesztőségeihez, hogy Jókai összes műveinek kiadása ne legyen a kiváltságos osztály privilégiuma, hanem könnyen törleszthető havi részlet-

fizetések mellett kerüljön a nagyközönség kezébe is, mert ebből az irodalmi ünnepből ki akarja venni részét minden művelt tagja a magyar társadalomnak. Jókai Mór az egész nemzeté, műveiben szegények és gazdagok egyaránt gyönyörűséget találnak: fogyatékos volna tehát az ünnep, ha csak a társadalomnak dúsgazdag tagjai szerezhetnék meg a költészet e kincstárát. Egyhangú véleménye volt az egész nemzetnek, hogy a bizottság, az előfizetés módozatait megkönnyítve, lehetővé tegye mindenkinek a jubileumban való részvételt.

A végrehajtó bizottság, amikor az első négyszáz aláírás beérkezte után nagy felelősséggel járó vállalkozását félig-meddig biztosítottnak látta: örömmel és teljes készséggel állapította meg november 25-i ülésében az előfizetés módozatait akképp, hogy a munka évi ötven forintos törlesztéssel a közönség tágabb köreire nézve is hozzáférhetővé váljék. Az erre vonatkozó felhívást újra 15 000 példányban küldötte szét a bizottság.

Az aláírások ezután még nagyobb számmal érkeztek. A begyűlt összegek kezelésével a bizottság a „Belvárosi Takarékpénztár Részvénytársaság"-ot bízta meg, és a Jókai írói tiszteletdíján felül befolyó összegek kiutalványozási jogát olyformán biztosította magának, hogy a kiadók mindenkor csak tíz-tíz kötetnek nyomdai elkészülte és az aláíróknak történt szétküldése után vehetik fel az előállítási költségek címén rájok eső részt. A számadatokat és a pontos és szabályszerű megjelenés ellenőrzését egy háromtagú ellenőrző bizottság végezte, melynek tagjai az irodalmi bizottság részéről annak elnöke: *dr. Falk Miksa*[1], a pénzügyi bizottság részéről: *Brázay Kálmán*[2], és Jókai érdekei szempontjából: *Hegedüs Sándor*[3]. E bizottság feladata volt az egész vállalat vitelét gondozni és mindmáig ellenőrizni.

A legtöbb napilap állandóan közölte az előfizetők és megrendelők névsorát, valamint általában külön rovatot nyitott a Jókai-ünnepre. Valóban szükség is volt ily külön rovatra a nemzeti közérzület kifejezéseképp, mert november és december hónapokban nem volt egyetlen nap sem, melyen az országnak valamely vidékén ne foglalkoztak volna a jubileummal. Csaknem minden törvényhatóság, tömérdek egyes község, számos társulat és egyesület foglalkozott a kérdéssel, miképp vegyenek részt az ünnepben, nem egy helyen társas mulatságokat, gyűléseket, sőt sorsolásokat is rendeztek, hogy azok jövedelmeiből Jókai műveit megrendeljék.

Jóval a hivatalos ünnep előtt tehát már megünnepelte a nemzet Jókait úgy, ahogy csak nagy nemzet ünnepelheti meg nagy költőjét. A világtörténelemben nincs példa hasonló vállalkozásra, amelynek sikere: az egész magyar nemzet dicsősége.

A kiadást ígéretükhöz képest bonyolították le a vállalat végrehajtásával megbízott kiadók. Minden évben kétszer megjelent egy tíz kötetből álló sorozat a kiadásból, amelynek végső revízióját maga Jókai végezte, majd egy új előhanggal, majd több érdekes kor- és irodalomtörténeti jegyzettel gyarapítva a monumentális kiadás értékét.

Mint azóta mindenki meggyőződött, e vállalat nemcsak a magyar társadalom áldozatkészségének emlékezetes szimbóluma, hanem egyszersmind bámulatra méltó eredménye a nyomdaiparnak, amely talán most birkózott meg először ilyen óriási munka kiállításának technikájával. Száz húsz íves kötetnek, vagy összesen kétezer ívnek kiszedése, kikorrigálása, nyomása és fűzése még csak néhány évtizeddel ezelőtt is tíz-tizenöt emberöltőnek adott volna munkát; míg ma a nyomással megbízott *Franklin-Társulat* egymaga végezte ezt a rengeteg munkát, amelyhez hasonló kevés volt még a világliteratúrában. Mégpedig mesébe illő gyorsasággal, mintha a betűk csak úgy maguktól futnának össze sorokká, a sorok oldalokká, az oldalak kötetekké, úgyhogy az 1898. esztendő karácsonyára pontosan együtt is van a hatalmas Jókai-könyvtár...

A szövegközlés alapja: A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története. Bp. 1898. Révai Testvérek. 24–26. l.

---

1. *Falk Miksa* – l. a 3. szemelvény 1. jegyzetét.
2. *Brázay Kálmán* (1839–1925) – nagykereskedő, képviselő.
3. *Hegedüs Sándor* (1847–1906) – konzervatív politikus, miniszter, az MTA tagja. Felesége, Jókai Jolán révén Jókai rokonságához tartozott.

Könyvkereskedelem

34

BLAHÁNÉ[1] AZ IRODALOMÉRT

1902

Az elmúlt héten a napilapokat a következő érdekes hír járta be: Blaha Lujza asszony, jó szíve sugallatát követve, örömet akart szerezni azoknak a szegény embereknek, akik nélkülöznek és éheznek. Elhatározta ezért, hogy beáll a magyar irodalom terjesztőjének, s ezáltal szolgálja a jótékony célt is. Rövid idő múlva fog tudvalevőleg megjelenni a Magyar Remekírók[2] című könyvsorozat, a

magyar irodalom főbb műveinek egyöntetű díszes kiadása, ötvenöt kötetben. A megszerzési mód könnyűvé van téve azáltal, hogy ez a nagyszabású munka háromkoronás havi részletre is megszerezhető. Aki ezt a művet meg akarja szerezni, forduljon egyenesen Blahánéhoz (Erzsébet körút 2. sz.), ezáltal nemcsak önmagának szerezte meg a Magyar Remekírókat, hanem szolgálta a jótékony célt is, mert Blahánéé a közvetítésért járó jutalékot — a Könyves Kálmán irodalmi és könyvkereskedési részvénytársaság kérése folytán — jótékony célra szánta: ingyentejre és ingyenkenyérre. Aki nemcsak maga akar előfizetni, hanem segíteni is akarja Blahánét ebben a szép akcióban, forduljon hozzá, és szívesen küld mindenkinek gyűjtőívet.

Természetesen, mi is örömmel veszünk tudomást a nemzet csalogányának nemes elhatározásáról, amellyel nemcsak a sínylődőkön kíván segíteni, de egyszersmind beáll a nemzeti literatúra buzgó terjesztői közé. Az elsővel sok pillanatnyi nyomort enyhít, számos könnyet szárít föl, a másikkal beláthatatlan időre tesz hasznos szolgálatot a nemzeti kultúrának.

Ebből az alkalomból nem mulaszthatjuk el, hogy annak a meleg kívánságnak kifejezést ne adjunk, vajha minél többen követnék a nagy művésznő szép példaadását.

Nálunk könyvekre előfizetőket gyűjteni nem nagyon szokásos. Csak olyankor tesznek, főképp a társaságbeli emberek, kivételt, ha egy-egy barátjuk, ismerősük vagy rokonuk „versfüzérre" vagy apró novellácskákra hirdet előfizetési. Ezeknek a gyűjtéseknek rendesen sikerük is szokott lenni, pedig csak a legritkább esetben érdemlik meg az elért sikert. Fiatal poéták, kezdő legénykék szárnypróbálgatási rendszerint ezek a könyvek, amelyeknek nem akadtak kiadójuk, mert még nem egészen érettek a nyomdafestékre.

Nem arról akarunk szólni, hogy az ilyen gyűjtés nem helyes és nem okos dolog. Világért se. Csak csinálják vidámon, mert ha száz közül csak egy jövendő nagyságot szereznek ilyen módon az irodalomnak, szívesen megbocsátjuk a kilencvenkilenc kontárt.

De ha már a gyűjtés ilyen módon szokásos, mindenki bölcsen és hazafiasan cselekszik, ha Blahánéé példáját követi, s olyan műre gyűjt előfizetőket, amely hatásában kiterjed az egész nemzetre. Ily módon akárki szolgálhatja a jótékonyságot, vagy pedig (tíz gyűjtött előfizető után) magának szerezheti meg azt a nélkülözhetetlen könyvtárat, amelyre minden művelt embernek szüksége van. S a nemzeti kultúra harcosa is lesz ilyenformán a gyűjtő. Mert így érhető el az a cél, hogy a remekírók művei eljussanak mindenhova, még olyan kis községekbe, falvakra, pusztákra is, ahol könyvtár egyáltalán nincsen.

Kövessék minél számosabban és főképp a magyar hölgyek Blaha Lujza asszony nemes példáját.

A szövegközlés alapja: A könyv, 1902. 2. sz. 7. l.

1. *Blaha Lujza* (1850–1926) – népszerű színésznő, a múlt század végén divatos népszínművek egyik legkedveltebb primadonnája volt.
2. *Magyar Remekírók* – 1902–1909 között 55 kötetben jelent meg a Franklin-Társulat gondozásában.

35

RANSCHBURG VIKTOR[1]

A MAGYAR KÖNYVKERESKEDELEM HELYZETE ÉS SZEREPE

1899–1900

(Részlet)

...Nem régi időben, vagy 15–20 évvel ezelőtt, amikor még tisztán a német könyvkereskedelmi szervezet képére formálódott a magyar könyvüzlet, még nem ismertünk egyebet, mint szortimenter [bizományi könyvkereskedés] és kolportázs[2] üzletágat. Az antikváriátus akkor 2–3 cég kezében volt, amelyek kizárólag a becses régiségek, különösen hungaricáknak[3] összevásárlásával és elárusításával foglalkoztak; a többi antikvárius a legprimitívebb viszonyok között, pincékben és nyílt vásáron folytatta nem is annyira üzleti, mint zsibvásárját. Az új rend a nyolcvanas évek elején kezdődik, amikor a kultúrélet és a városok, különösen a főváros magyarságának rohamos fejlődésével és a könyvszükségletnek ezzel kapcsolatban álló óriási emelkedésével egyszerre nagy fellendülést észlelünk. Ez a fellendülés különösen az antikvárius üzleteknek kedvezett, amelyek már ezen időben kezdik lefoglalni a főváros akkori *külső* perifériáját – és ugyanezen időben, mint egy deus ex machina, hódító útjára lép a részletüzlet, mely mintegy fölszántott, előkészített talajra akadt, és rohamosan meghódította a közönség nagy rétegeit. A szortiment kezdetben észre sem vette, mint nyújtja ki karját az antikvárius és a részletüzlet, és mikor a nyolcvanas évek végén felocsúdott és körültekintett, egészen megváltozott szituációt talált maga körül: új tényezőket, melyek ereje és hatása azóta sem fogyott, sőt megfordítva, előre nem látott, váratlan fejlődést mutat.

Nézzük most, miben rejlik a két üzletág nagy sikerének a titka.

Az antikváriátus azon alakjában, amint nálunk ma létezik, a közönség szempontjából – valljuk meg – valóságos szükségletnek felel meg. A szortiment ugyanis, a maga előkelő szervezete mellett, képtelen volt arra, hogy a közönség egész széles rétegeinek irodalmi szükségletét felkeltse és ellássa. A magasabb állású tudományos világnak és a vagyonosabb közönségre nézve a szortiment üzlet valósággal ideális intézmény, mert néma szervezete folytán képes ezen köröknek irodalmi szükségleteit – főképpen az újdonságok megküldése által – teljesen kielégíteni.

De másképp áll a dolog az úgynevezett kisemberrel, vagyis – a mi viszonyaink közt – a nagyközönség százezreivel szemben. Már a fiatal filozopternek, aki kevés garasaival zsebében és nagy tudomány szomjával lelkében a könyvpiacon először körültekint, sokkalta ingerlőbb az a bármennyire is elrejtett antikvárius üzlet, amelyben a véletlenek szerint ráakad egyik-másik reá nézve használható irodalmi termékre, melyet aránylag potom áron magához válthat. A józsefvárosi mama meg a lipótvárosi bakfis, szóval a közönség egyéb rétegei pedig szintén szívesebben keresik fel az antikvár üzletet, már csak azért is, mert itt a képeskönyvtől kezdve egészen a versskötetig *bolti áron alul* vásárolhatnak, ami – hiába tagadjuk – nagyon ingerlő hatású a mai közönségünkre. A közönségnek voltaképpen nincsen mérőfoka arra nézve, hogy valamely könyv ténylég drága-e vagy olcsó. De miután a megállapított bolti árakban hisz, és tudja, hogy ily áron mindenki mindenütt megveheti a könyvet: ránézve éppen az csábító, hogy ezen a bolti áron *alul juthat hozzá*, szóval, *a mi közönségünk nem olcsón, hanem olcsóbban* akar vásárolni. Erre az antikvárium alkalmat nyújt, és innen ered az a meglepő tapasztalás, hogy a vevőközönség túlnyomó része ma már hozzászokott ezen üzletekhez.

Ennek viszont volt egy másik következménye, amely mint egy circulus vitiosus, az erősödő antikváriátus további erősödésére és a sortiment további károsodására vezetett. A kiadók ugyanis, akikben – mint láttuk – óriási vállalkozó kedv lüktet, mindinkább belátták azt, hogy önmaguk és a kezükben lévő irodalmi termékek ellen vétenének, ha ezen termékeket elzárnák éppazon üzletág elől, mely rövid időn belül a közönség oly nagy részét magához hódította. Nem akarom eldönteni, vajon helyesen cselekedtek-e vagy nem, de amidőn könyvkereskedelmünk jelen viszonyait rajzolom, nem zárkózhatom el ezen tényállás konstatálása elől. Lehet, hogy egyes kiadókat nemcsak kiadványaik piacának bővítése, hanem némelyeket a tőkehiány, másokat az irodalmi túlprodukció és a többieket a természetes verseny vitte bele ezen akcióba, de tisztába kell lennünk azzal, hogy az antikvárium ma a szortiment kárára

– de talán az irodalmi produkció hasznára – lényeges szerepet tölt be és egyik hatásos közege a könyvek eladásának.

A *részletüzlet* sikerének okát szintén sajátos hazai viszonyainkban találjuk, mely viszonyokat azon örvendetes jelzéssel akarom jellemezni, hogy *a magyar ember kö yvvásárló kedve és szeretete az irodalom iránt nagyobb, mint anyagi ereje.* Míg egy oldalról azt látjuk, mint tódul a közönség széles árja az olcsóbb könyvforráshoz, másrészt azt tudjuk, hogy amikor a részletüzlet működését megkezdte, a közönség ezen üzletág utazóit – mint a kultúra bajnokát – tárt karokkal fogadta, szívesen tárta ki előtte irodalmi szükségletét, és hálás volt azon nagy előnyökért, melyeket a részletüzlet fizetési módszerei nyújtanak.

Így történhetett, hogy a részletüzlet nemcsak hogy a könyvszükséglet tekintélyes hányadát magához ragadta, hanem nagy munkák eladására irányuló tevékenysége folytán közvetlen hatást gyakorolt a kiadó üzletre, és így az irodalmi produkcióra is, mert oly munkák terve, mint a Nagy Lexikon, a Magyar Nemzet Története, a Jókai összkiadás stb. tán meg sem fogamzik kiadóink agyában, ha nem áll mögöttük a részletüzlet . . .

Igen, a szortiment, amelyben – daczára ezen új üzletágak rohamos fejlődésének – még mindig a könyvkereskedelem voltaképpeni törzsét kell látnunk, kezdetben úgy vélte, hogy ezen új üzletágak csakis az ő kárára erősödnek, az ő vevőkörét foglalják le, és az ő egzisztenciáját ássák alá.

Én más véleményen vagyok, és meggyőződésem az, hogy amennyit az antikvárium és a részletüzlet a szortimenttől elvont, ugyanannyi megtérült egyrészt a könyvszükséglet természetes növekedése következtében, másrészt pedig éppen ezen üzletágaknak a közönség könyvvásárló kedvére és a kiadók fokozottabb tevékenységére irányuló hatása következtében. A részletüzletek által szított nagy vállalatoknak a szortiment üzlet is látta hasznát, mert megvolt az az ereje és intelligenciája, hogy voltaképpeni vevőkörét *nagyjában* magának megtartsa, sőt a részletüzletek tevékenysége buzdítólag is hatott rá, hogy igyekezzék vevőkörét ki is bővíteni . . .

A szövegközlés alapja: Magyar Kritika. 1899/1900. 8. sz. 106–108. l. (Felolvasás a „Csak Szorosan" Magyar Könyvkereskedősegédek egyletében.)

---

1. *Ranschburg Viktor* (1862–1930) – könyvkereskedő, majd az Athenaeum egyik osztályának vezetője, illetve igazgatója; később a Pantheon Irodalmi Vállalat igazgatója.
2. *kolportázs* – l. a 26. szemelvény 5. jegyzetét.
3. *hungarica* – magyar vonatkozású nyomtatványok.

36

IVÁN EDE[1]

MAGYAR KÖNYVEK KARRIERJE

1911

(Részlet)

...A magyar irodalomnak vagy általánosabban a magyar kultúrának fokmérőjéül odaállítani a magyar könyvek sorsát éppolyan próbálkozás volna, mintha ama százezer példányos – természetesen részletüzletes – sikert, vagy ama 50–60 példányos eredményt állítanók fel a magyar irodalom kritériumául. Még azt sem mondhatjuk, hogy a két szélsőség között – valahol középütt – van az igazság. Az a tény, hogy Ábrányi Emilnek[2] 1903-ban a Singer és Wolfner kiadásában megjelent költeményeire, noha 40% engedményt kínált a szortimenteréknek [bizományi könyvkereskedőknek], s a könyv ára sem volt nagyobb 3 koronánál – 4, azaz *négy* rendelés érkezett, éppen úgy nem bizonyítéka annak, hogy Magyarországon a költő és a sorsharag egy gyékényen árulnak (4 példányt!), mint ahogy nem lehet – hozzávetőleg sem lehet – a magyar közönség kultúrszükségletére, irodalompártfogására, de *még magának a könyvnek l'art pour l'art szeretetére sem* következtetni abból a körülményből, hogy a Göre Gáborból[3] 60–70 000, az Athenaeum „Műveltségkönyvtárá"-ból[4] (9 kötet) körülbelül 120 000 példány kelt el – *részletüzlet útján*!...

Budapesten van körülbelül 10 nagyobb részletüzlet, akik az egész ország területén „dolgoznak", s mintegy 300 000 számlájuk van. „Előkelő" könyvkereskedő van ugyanennyi, s ennek a tíz könyvárusnak a számlás vevője összesen néhány ezer: magánosok, intézetek, könyvtárak és a vidék!

Tessék elmélkedni!

Csak az utóbbi években beszélhetünk úgynevezett „irodalmi" könyvsikerről. Par excellence irodalmi sikere volt és még tart is *Molnár* Ferenc Ördögének. Ez a könyv körülbelül négy év alatt tíz kiadást ért meg, az első két évre nyolc kiadás esik.

Ebben a sikerben elsősorban Molnár Ferenc írói egyéniségének van döntő szerepe, de a páratlan színpadi siker is nagyban hozzájárult – a könyvsikerhez! Molnár Ferencnek különben minden könyve roppantul fogy. A Pál utcai fiúkból a kiadó a „felnőttek"-nek és a gyermekeknek külön-külön (csak külső megjelenésben eltérő) kiadást hozott forgalomba. A szépirodalmi könyvek közül *Ady* Endre verseskönyvei értek el „rapszodikus" sikert. A regényírók közül talán *Szomaházy* István[5] művei a legkelendőbbek. Érde-

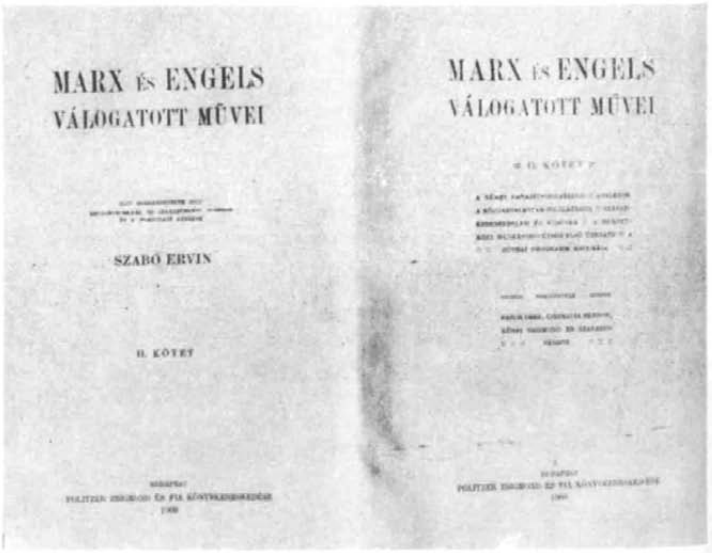

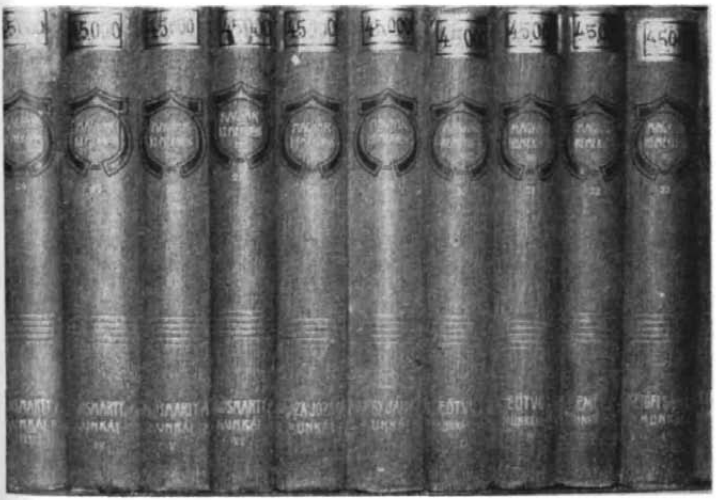
A XIX. SZ. MÁSODIK FELÉNEK PONYVÁJÁBÓL

MARX ÉS ENGELS VÁLOGATOTT MŰVEINEK
SZABÓ ERVIN-FÉLE KIADÁSA

REPREZENTATÍV ÉS OLCSÓ KÖNYVSOROZATOK

ALAPSZABÁLYAI
A PEST-BUDAI
VÁNDOR- ÉS BETEG KÖNYVNYOMDÁSZOKAT
SEGÉLYZŐ-EGYLETNEK.
STATUTEN
des Pest-Ofner
Viaticum-, Kranken- u. Unterstützungs-
VEREINS
für Typographen.
PEST.
NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV

GUTENBERG.
GUTENBERG.

NYOMDÁSZATI ÉS KÖNYVKERESKEDŐI SZAKKIADVÁNYOK: A NYOMDÁSZEGYLET ELSŐ ALAPSZABÁLYA, AZ ELSŐ NYOMDÁSZATI ÉS KÖNYVKERESKEDŐI SZAKLAPOK

TYPOGRAPHIA.

CORVINA.
Tisztelt kartársak!

kes jelenség, hogy *Beniczkyné*[6] népszerűsége, amely egykor országszerte ismert volt, halála után egyszerre megszűnt, s ma már alig vásárolják a könyveit, holott a német *Marlitt*[7] magyarra fordított műveinek még ma is óriási olvasóközönsége van.

Szinte magában álló exkluzív jelenség az a siker, amely a „Klasszikus Regénytár"[8] külön kiadásában is megjelent Raszkolnyikovot kísérte. *Dosztojerszkij* híres művéből körülbelül tízezer példány fogyott el. *Jókai* még mindig vonz új olvasóközönséget, összes műveinek nemzeti díszkiadásából minden 10 kötetes sorozat körülbelül 12 000 példányszámban fogyott el — részletüzlet útján. Külön, egyes műveit azonban már meglepően kevesen vásárolják.

Herczeg Ferenc, *Mikszáth* Kálmán, *Gárdonyi* Géza még ma is a legolvasottabb írók. Herczeg Ferenc művei közül a Gyurkovics leányoknak, Mikszáthé közül Szent Péter esernyőjének volt a legnagyobb könyvsikere. *Kiss* József a legolvasottabb magyar költők egyike. Verseinek — egyik kiadó véleménye szerint — sokkal nagyobb volt a könyvsikere, mint a maga idejében Aranynak vagy Petőfinek. *Eötvös* Károly műveiből kötetenként átlag 10 000 példány kelt el.

Ambrus Zoltán, ez a kiválóan finom stílusművésze az írásnak — sajátságos — nehezen tud könyveivel a közönség kegyébe jutni. „Nemhogy nem veszik, de még *adni* sem lehet" — így jellemezte őt az egyik kiadó vezető embere. *Ignotusnak* különösen Olvasás közben című könyvének volt nagy irodalmi sikere. *Rákosi* Viktor összes műveinek négy kötetes sorozatai átlag 9000 példányban fogytak.

A vallásos könyvek évről évre jobban kelnek! Az angol bibliai társaság bibliából Magyarországon (a Pallas[9] adja ki) évente körülbelül százezer kel el, háromszor annyi, mint tíz év előtt.

A tudományos és ismeretterjesztő művekből — úgy az egyes, mint a gyűjteményes kiadásokból — évről évre nagyobb mennyiség kerül piacra, és el is fogy, ami részben az utóbbi évek szociológiai munkáinak intenzív megjelenésére vezethető vissza.

A lexikonoknak mint az enciklopédikus tudományok gyűjteményének hatalmas „olvasóközönsége" támadt újabban. Amíg például az első nagy lexikonból, a Pallasból körülbelül 20 000 fogyott el összesen, a Révai nagylexikon első kötetéből nem is egy fél év alatt 8000 példány kelt el — részletüzlet útján.

(Több még nem jelent meg.) A Franklin-féle 3 kötetes kislexikonból pedig már a megjelenése előtt körülbelül *tíz* kiadásnak megfelelő példányszám fogyott el! Az Athenaeum „Műveltség könyvtárá"-nak első kötetéből 18 000, másodikból 16 000 fogyott el, a 9 kötetből összesen mintegy 120 000, ami 3 millió korona ér-

téknek felel meg! A *Tolnai*-féle *Világtörténelem*[10] a maga százezer főnyi törzsközönsége körében terjedt el!...

A szövegközlés alapja: Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja. Bp. 1911. 186., 188–189. l.

---

1. *Iván Ede* (eredeti néven Grünwald, 1876–1931) – hírlapíró, később a Tolnai kiadóvállalat belső munkatársa. Tárcákat, műkritikákat írt, szinte valamennyi korabeli lapnak dolgozott. Fordításai közül Verne fordításai a legismertebbek.
2. *Ábrányi Emil* (1850–1920) – költő, újságíró, műfordító. Említett kötete A. E. Költeményei címen jelent meg, 1903-ban.
3. *Göre Gábor* – Gárdonyi Géza népies hangú regénysorozata.
4. *Műveltség Könyvtára* – a korabeli ismeretanyagot enciklopédikusan dolgozta fel 9 kötetben.
5. *Szomaházy István* (1861–1925) – író, újságíró. Szórakoztató, könnyed írásai a középrétegek körében voltak népszerűek.
6. *Beniczkyné, Bajza Lenke* (1839–1905) – romantikus, szentimentális, csekély értékű regények szerzője.
7. *Mailáth* – l. a 27. szemelvény 4. jegyzetét.
8. *Klasszikus Regénytár* – Ambrus Zoltán és Vojnovich Géza szerkesztésében 1904-től, több kiadásban, új sorozatokkal bővülve jelent meg majdnem fél évszázadon keresztül. A hazai és a külföldi irodalom legjelentősebb termékeit adta közre.
9. *Pallas Irodalmi és Nyomdai rt.* – 1884-ben alakult a régi Wilckens és Waidl nyomdából. Egyik legnagyobb és legkorszerűbben felszerelt nyomda és kiadó volt a XIX. századi végén. Itt készült az első nyomdai szaklapok egyike, a Magyar Nyomdászat is (1888–1914, 1921–1924).
10. *Tolnai világtörténelem* – Mangold Lajos és Horváth Cyrill szerkesztésében 1908-ban indult; új kiadását Ballagi Aladár szerkesztette 1926–1931 között, összesen 20 kötetben.

Sajtóviszonyok, sajtóerkölcsök

37

SZEMERE MIKLÓS[1]
SÜRGŐS INTERPELLÁCIÓJA SAJTÓÜGYBEN A MINISZTERELNÖKHÖZ

1906. október 10.

(Részlet)

T. Képviselőház! A közvélemény és annak hangolása, irányítása *modern* államokban *fő fontosságú dolog*. Erre szolgál mint legelső tényező a sajtó. A sajtóval itt a t. Házban is volt már egy-

szer szerencsém foglalkozni 1902. április 19-én. Akkor a magyar kultúra emelésére újságíróiskola felállítását sürgettem...

T. Képviselőház! 1830-ban volt nálunk körülbelül 10 újság, ma megjelenik Budapesten egyedül 30 magyar és 9 német napilap. Több napilapunk van, mint Berlinnek, ahol csak 36 jelenik meg, több, mint Rómának, ahol nincs csak 14, Londonban 25, Bécsben 24, Madridban 12. Ha az ország boldogulása és a magyar kultúra arányban állana lapjaink számával, akkor a legboldogabb nemzet lennénk, Eldorádó volna hazánk, és legelöl állnánk közvetlenül Franciaország után – Párizsban 46 lap jelenik meg. Ámde a kultúra igenis egyenes viszonyban áll a lapok kvalitásával, de semmi köze azok számához.

T. Képviselőház! Első tekintetre tisztában kell lennünk, hogy hírlapok tekintetében nagy nálunk a túltengés, óriási a túltermelés. A lapok fenntartása, természetesen, tenérdek pénzt nyel el. Maguk a hírlapírók, e kiváltságos újkori félistenek, akiknek az Olümposzon minden szabad: honoráriumaikat jórészt csak előjogaikban bírják, mert fizetést oly keveset, mint nálunk, sehol sem kapnak. (Úgy van! Úgy van!)

Hiszi a t. Képviselőház, hogy az újságok nálunk a nagyközönség bizalmából állanak fenn (derültség) és vannak ily szép számmal? Azaz magyarul mondva: képzelik-e, hogy a hírlapok a rendes előfizetőkből és a rendes hirdetésekből élnek? Ezt a gyengéd és bizalmas kérdést kénytelen vagyok felvetni – mert ha egy újság nem a rendes előfizető és hirdető közönségből él, de máshonnan, akkor mindenféle nemzetellenes, államellenes, avagy tisztán egyéni önös célokat szabadon szolgálhat. (Élénk helyeslés.)

A felvetett kérdésre röviden felelek. Nagy tisztelet a kivételeknek, a lapokat nálunk nem az előfizetők tartják fenn, de tartják őket az állam, a kincstár, a bankok, a nyilvános társulatok hirdetései és hirdetés címén juttatott pausáléi [átalányai] és más jövedelmei. (Úgy van!)

Ha ez mind nyíltan történnék, nem is szólnék talán, de mert az egész szép csendben, sub rosa [titokban] esik meg, érdekel a rendszer, és szólásra főképp ez késztet. Az állami pausálék és hirdetések el vannak egyszerűen változatos címeken és lapokon könyvelve, úgyhogy a költségvetésben rá sem lehet akadni. Kaphat egy laptulajdonos az államtól ezrekre menő állami pausálét, azért nem lesz inkompatibilis [összeférhetetlen], lehet bátran képviselő. (Mozgás.)

Halász Lajos: Tessék megnevezni őket! (Helyeslés.)

Szmrecsányi Miklós: Nem a rendelkezési alapról szólok én, arról rendelkezzék a kormányelnök szabadon, és legyen is annyi, amennyi szükséges, elégséggel a kasszájában. Egyebekben azonban azt

kívánom, azt követelem, hogy a szegény adófizető polgárok pénzét az utolsó fillérig à jour [napra készen] tüntessék ki, tartsák nyilván és számolják el (zajos helyeslés és taps), és ne könyveljük el a kiadásokat leplezve. Nem bizalom kérdése ez, de pénztárnál a bizalom az elszámolás. (Élénk helyeslés.) ...

T. Képviselőház! Bevallom bűnöm, rövid idő előtt még fogalmam sem volt arról, mi az a pausálé-rendszer, akadhat t. képviselőtársaim között hozzám hasonló naiv ember más is; szolgálok tehát egy kis élethű képpel, illusztráció kedvéért.

Az adatok az Egyetértés[2] című lap feltétlen hiteles dátumai az 1895. évből. – Csávolszky Lajos volt laptulajdonos, szerkesztő és országgyűlési képviselő bizonyára nem fogja azokat meghazudtolhatni.

Adott az Egyetértésnek 1895-ben pausálképpen a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank évi 1200 frt-ot (felkiáltások bal felől: Tisza!), Hollandi életbiztosítási részvénytársaság 300 frt-ot, Phönix biztosítótársaság 300 frt-ot, Adria biztosítótársaság 500 frt-ot, Anker biztosítótársaság 120 frt-ot, Nemzeti balesetbiztosító társaság 200 frt-ot, Hazai első takarékpénztár 600 frt-ot, Pesti magyar kereskedelmi bank 1200 frt-ot, Salgótarjáni kőszénbánya részvénytársaság 500 frt-ot, M. kir. államvasutak 4500 frt-ot, Közúti vaspálya részvénytársaság 800 frt-ot, New-York biztosítótársaság 1200, Gresham 600, Dunagőzhajózási részvénytársaság 1200, Adria tengerhajózási részvénytársaság 800, Mutual biztosítótársaság 600, Első magyar általános biztosítótársaság 800, Magyar-Francia biztosítótársaság 300, Trieszti általános biztosítótársaság 580, Légszeszgyár 1200, Villamos városi vaspálya 600 frt-ot, Foncière biztosítótársaság 250, Déli vaspálya 500, Budapesti takarékpénztár 300, Hazai bankrészvénytársaság 500, Magyar villamossági részvénytársaság 600, Budapesti bankegyesület 600, Magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság 600, Osztálysorsjáték 2000, Leszámítoló bank 700, Agrárbank 800, Jelzáloghitelbank 500 forintot.

Ezek csak a nagyobb tételek, mert vannak kisebbek is, „Kleine Fische, gute Fische" [jók kicsi sokra megy]. (Derültség.)

1895 óta a pausálék összege természetesen csak felfelé szállott a lapoknál. Ez életkérdés nálunk. Mindig tisztelet a kivételeknek.

Önkéntelenül az a kérdés jön az ember ajkára, vajon kibírja-e az ország azokat a nehéz terheket, melyeket a hatalmas sajtóóriás ilyformán a közéletre kivet. (Úgy van!)

Másrészt, vajon gyakorolhatják-e ezek a lapok a kellő nyilvános ellenőrzés kritikáját a közintézetek felett, ha mindeniktől le vannak pausálézva. (Élénk helyeslés.) A közgazdasági rovat ily-

formán inkább csak megrendelt statisztikája, nem kritikája is a bankoknak és vállalatoknak. (Egy hang jobb felől: Reklám!)

Végre pedig kit szolgálnak vajon ezek a pénzzel, vagy ha jobb tetszik, pausáléval duggatott újságok, a közügyet-e, amelynek felszentelt papjai, vagy talán más érdekeket? (Élénk helyeslés.)

De haladjunk csak még tovább szaporán a tények mezején. Pénzintézetek, vállalatok hirdetéseiket busásan kénytelenek megfizetni, a nagy pausálék a lapok kezét is szépen lekötik.

Hatalmas, világhírű és mintaszerű intézetünk, a Ganz-gyár részvénytársaság pl. évenként nem egészen 100 000 koronát, de 90 000 K-n mindig felül fizet hírlapi költségekre. (Mozgás.)...

T. Képviselőház! Hets Ödön hírneves védőügyvéd úr hozzám intézett elrémítő pozitív adatokat tartalmazó leveléből – mivel személyeket belekeverni lehetőleg nem akarok – csak ennyit közlök (olvassa): Hosszú ügyvédi gyakorlatomból állíthatom, hogy a bűnügyi tárgyalásokon majdnem minden lap képviselve van. Ha valamely nagykereskedő, nagyiparos, bankár vagy valamely előkelő állású ember – egyszóval pénzes ember – a büntető igazságszolgáltatással összeütközésbe kerül, s a laptudósítóknak nem áll azonnal rendelkezésére, akkor a vád alá helyezéstől kezdve a jogerős ítélet kihirdetéséig egész kálváriát járatnak vele. (Úgy van! Úgy van!) De ha kötélnek áll és fizet, akkor mentve van a meghurcoltatástól. (Igaz! Úgy van!)...

T. Képviselőház! Megvallom, adataim hiányosak és fogyatékosak, ha azonban a t. Képviselőház ebben az óriási fontos országos kérdésben tisztán akar látni, és a nagy bajon hazafiasan és kötelességhíven segíteni óhajt, módjában áll a t. Háznak ennek a közérdekű tárgynak az alapos kikutatására egy parlamenti vizsgáló bizottságot kiküldeni. (Élénk helyeslés és taps.) Ezeknek elmondását sürgősen parancsolta a lelkiismeretem: „dixi et salvavi animam meam" [megmondtam és könnyítettem a lelkemen] – és most a következő sürgős interpellációt van szerencsém az igen t. miniszterelnök úrhoz intézni (olvassa):

Sürgős interpelláció a miniszterelnök úrhoz:

1. Van-e tudomása t. miniszterelnök úrnak a sajtóátalányrendszerről?

2. És ha van, akar-e a t. miniszterelnök úr a régi, titokzatos, leplezett pausálés úton tovább haladni, vagy pedig az új érában a sajtóviszonyokat is számálva, a nyilvánosság tiszta fényénél kormányozni? (Élénk helyeslés, a szónokot számosan üdvözlik.)

A szövegközlés alapja: Szemere Miklós sürgős interpellációja sajtóügyben a miniszterelnökhöz. Bp. 1906. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 29 l.

1. *Szemere Miklós* (1856–1919) – politikus, író, képviselő. A századforduló jellegzetes közéleti alakja. Hosszú interpellációjában a felsoroltakon kívül számos más példát említ a közélet, a vasút stb. területéről. A közéleti tisztaságot és a sajtóetikát annyira fontosnak tartotta, hogy felszólalását külön is kiadta. Az országgyűlésen a „miniszterelnök által nyomban megadott választ mind az interpelláló, mind a Ház tudomásul vette". (Az 1906. évi május hó 19-ére meghirdetett Országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyvei. 1. köt. Bp. 1907.)
2. *Egyetértés* (1874–1913) – függetlenségi párti népszerű napilap. 1899-ig Csávolszky Lajos szerkesztette. Gyakran bírálta a kormány politikáját.

38

SZINI GYULA[1]

IRODALOM ÉS ÚJSÁGÍRÁS

1905

(Részlet)

Milyen hatással volt a sajtó fejlődése az irodalomra? Ez a kérdés, amelyre érdekes hasonlatosat keresni is a feleletet. A vasút, a távíró, a telefon, a tenger alatti kábel és a XIX. század egyéb szellemi diadalainak hosszú sora nemcsak a hírszolgáltatást tették tüneményessé, hanem nyilván az egész világon az irodalomra is mély hatással voltak. De a sajtó fejlődése és az irodalom közt való összefüggés a mi viszonyaink közt egészen speciális és jelentős.

Ez a részletekből fog főként kitűnni. Általánosságban is annyit lehet mondani, hogy nálunk, ahol a kultúra nem zavartalanul fejlődő múltra tekinthet vissza, sem a jelenben az ország anyagi helyzetére egész biztosra nem támaszkodhatik, sajtó és irodalom közt sokkal inkább összefolynak a határok, mint ott, ahol nagyobb a gazdagság és az irodalom pártolását az újságolvasás nem meríti ki javarészt...

Az újságból először is úttörés helyett intézmény lett. Pontos hivatalnokokra lett szüksége, akik az értesüléseket mentül pontosabban és szabatosabban szerezzék be, a helyi, országos és külföldi események híreit minél hamarabb dolgozzák fel, a nyomtatógéppel együtt hajnalig működjenek. A régi kényelmes és meggondolt újságírásnak egyszerre vége volt. Ezek a pontos hivatalnokok azonban terhes örökségképp átvették elődeiktől a művészi becsvágyat, a bohém tónust és érintkezést, azonkívül az irodalmat, sőt egész szabatosan: az írókat. Egy országban, ahol sem a könyv, sem a színdarab nem ad elég módot a megélhetésre, az írók az újsághoz szegődtek nemcsak kenyérkeresetre, hanem a nyilvánosság okából is.

Az írókból újságírók lettek, később pedig, akik írók akartak

lenni, többnyire előbb újságírók lettek. Az újabb irodalomnak csaknem valamennyi protagonistája az újságíróműhelyből nőtt ki, sőt a legtöbbje ma is zsurnaliszta. Bátran azt lehet mondani, hogy az újságírás szinte abszorbeálta az irodalmat, sőt mentül inkább fejlődik, annál inkább abszorbeálja.

És ez már ma veszedelmesnek látszik.

Az újság csak részben szolgálhatja az irodalmat, nagy részben árt neki. Mert egészen mások az újságírás feltételei, mint az irodalomé.

Az újságnak gyorsan kell készülnie, az írónak ellenben otiumra van szüksége. Otium est pulvinar litteraturae [a nyugalom az irodalom megszentelője].

Az újságírás efemer művészet, az írás a halhatatlanságé. Az újságíró inkább színész, mint író, mert babérja néhány huszonnégy óra alatt szárad meg. Inkább alakítania, mint alkotnia kell.

Szó sincs róla, a külföldön sem vált még ketté a két művészet, de már mutatkoznak annak a jelei, hogy az újságból kikapcsolják lassanként azokat az irodalmi elemeket, amelyeknek gyors és tömeges készülése ellen a művészet emel vétót. Háromszázhatvan napja van körülbelül az újságnak. És csaknem mindennap beállít az olvasóhoz egy-egy novellett-tel [novellával]. Nyilvánvaló, hogy az ilyen termelés nem lehet művészi, holott a novellett mégis művészetnek, a szépirodalomnak az édes gyermeke. Az újság csak a „természetes" apja. Az újságtárca, a „feuilleton" eredetileg az apjára, az újságra hasonlított, a napi vagy érdekes eseményekhez való hozzászólás volt. Később az anyjára kezdett ütni, és szépirodalmi műfaj lett belőle, amelynek külföldön, de nálunk is briliáns művészei támadtak. De mindennap novellett, mindennap akasztás: ez az, ami ezt a műfajt gyökerében megtámadja. Először azért, mert elkoptatja az olvasók érdeklődését, másodszor pedig azért, mert rászabadítja a szépirodalomra a gyors termelés szörnyszülötteit. A nagy angol újságok nem is ismerik ezt a műfajt, a franciák már kezdik abbahagyni, a német lapok közül a legtöbb a tárcarovatában csak ritkán ad helyet az elbeszélésnek, szóval a jelek azt mutatják, hogy a novellett divatja hanyatlik. Haláláról azonban alig lehet szó, mert már a változatosság okából is tarkítani fogja az újság vonal alatt levő részét. Jövő fejlődése nyilván az lesz, hogy nem fogja elárasztani az újságot, hanem a művészethez illő nyugodtabb, limitáltabb számban fog megjelenni.

A másik ilyen kétlaki műfaj, amely az irodalom és újságírás affinitásából [rokonságából] származott és tehát koros gyermekük: a színházi kritika. Jelentősebb színházi eseményeknél úgy siet maga a színház az újságíró kritikus segítségére, hogy főpróbát ren-

dez a sajtó számára. Így is kétszer huszonnégy órája van a bírálónak, hogy a véleményét megalkossa, átgondolja, megírja. Több mint kevés ahhoz, hogy a kritika alapos legyen, amilyennek kell lennie. Francia írók néha úgy segítenek magukon, hogy a hét egy napját tűzik ki a bírálat számára, még akkor is, ha a közönségnek egy hétig kell várnia a véleményükre. A kérdés legalkalmatosabb megoldása nyilván az volna, hogy az újság, mint mindenről gyorsan értesülő orgánum, az előadásról csak referádát [referátumot] hozna, és kritikusa csak akkor szólalna meg, ha a darab és az előadás méltó ahhoz, hogy komoly és alapos bírálat tárgyává tegye. Ennek a megoldásnak csak az a baja, hogy a referáda sem kerülhet el, hogy a közönségnek arra a kérdésére feleljen, hogy sikerült-e az előadás, és ezzel már a kritika terére lép. A művészi szándékú bírálatnak így is megmaradna azonban a joga, hogy jelentős színirodalmi eseményről megfontolt véleményével utólag álljon elő. És a színházi kritika valószínűleg ebben az irányban fog tovább fejlődni.

Az újságregény szintén a művésztelenül gyors produkciót szolgálja, és a művészibb törekvésű könyvregénynek csinál illojális konkurrenciát. Ez szintén olyan elem, amely lassanként ki fog hullni az újságból.

Egyáltalában mindaz, ami művészibb jellemeknél fogva az újság zaklatott életmódjával nem fér meg, kénytelen lesz visszatérni régi keretébe, a könyvbe vagy a színpadra.

Ma, különösen nálunk, az újság nemcsak a híradás feladatát teljesíti, hanem pótolja, szurrogálja, és ezért kiszorítja a lassabb lüktetésű folyóiratot és a még lassúbb könyvet. Az újság ma mindennap ad egy novellettet, sűrűn egy-egy kurta-furcsa esszét, egy regényfolytatást és egy költeményt. Nincs az a csipegető verébfiók, aki el ne zenghetné a maga két-három strófáját egy csomó napilap mindennapi versrovatában, és mivel ilyen módon nagy a szükség rímekre, a verébfiókok ontják az ő kis csipogásukat, sőt, kis haszontalanságaikkal a nevük sűrűbb és könnyebb fogása következtében olyan hírnévre tesznek szert, amit az, aki keserves éveket töltött el egy könyvön, sohasem remélhet. A novellett terén is ez az *anomália van. Ilyen módon az irodalmi hírnév* gyakran méltatlanul is, pusztán a közönség emlékezetébe való gépies begyakorlás révén támadhat, és támad is. Mindez concurrance déloyale [méltánytalan konkurrencia] az irodalommal szemben.

Mindeddig az író otiumával foglalkoztunk. Vagyis azt mondottuk, hogy mivel az író művészember, tehát időre, meggondolásra van szüksége, a folyóirat, a könyv, a színház az igazi terrénuma, és az újság a maga mohó termelésével, zaklatott életmódjá-

val a művészete rovására sürgeti őt, sőt lassúbb és megfontoltabb termelésének a boldogulását is megakasztja.

De figyelmen kívül hagytuk a közönség otiumát. A legtöbb ember szakíthat magának annyi időt, hogy az újságját több-kevesebb figyelemmel elolvassa. Az újságnak tehát sokkal nagyobb közönsége van, mint a könyvnek vagy a színháznak. És ez nemcsak az író, hanem a közönség szempontjából is fontos. Az újság már beilleszkedett nagyon sok olyan ember időrendjébe, akinek nincs ideje könyvre, színházra. És beilleszkedett sok olyan ember anyagi helyzetébe is, akinek nincs pénze rá, hogy könyvet vegyen vagy színházba menjen. Az újság olcsón és könnyen jut mindenkihez, és már csaknem mindenkihez. Nevelő és kulturális eszköz. Ezt pedig művészember sem vetheti meg.

Épp ezért az irodalom nem is fog egyhamar elszakadni az újságírástól, amint magának az újságnak is szüksége van rá, hogy a merő híradáson kívül egy-egy szebb, művészibb sugarat is lopjon olvasója asztalára. De így is igaz az, hogy a napról napra való erőltetett irodalmi esemege végül is elrontja az olvasó gyomrát. Tehát az újság maga fog diétát szabni, mentül műveltebbek és mennél művésziebbek lesznek az olvasói.

Az újság egyáltalában örökölt valamit Kronosz sorsából, falánkságából. A saját gyermekeit falja fel nagy mohóságában. Gyors eszű, gyors ítéletű, nagy tudású, művelt, szellemes emberekre van szüksége, akik főként írni tudjanak – mert a híradás, elmondás művészete nem közönséges művészet –, és mégis gyorsan megőrli őket és a tehetségüket.

A szövegközlés alapja: Figyelő, 1905. 1. sz. 3–6. l.

1. *Szini Gyula* (1876–1932) – író, újságíró. A Nyugat-nemzedék egyik kiváló novellistája. Újságíró tevékenysége elsősorban irodalmi és művészeti kérdésekre terjedt ki.

39

BÍRÓ LAJOS[1]

A SAJTÓ

Budapest, 1911

(Részlet)

... Felfelé való harcát az újságírónak magának kell végigküzdenie. Ez a harc semmiképpen nem reménytelen. Igaz, kemény munkával, de férfikorra a legtöbb újságíró eléri a polgári jólétnek egy

bizonyos fokát. A húsz-, huszonnégy, harmincezer koronás fizetésű írók, publicisták és szerkesztők a budapesti sajtóban nincsenek sokan. De vannak egypáran. És a tízezer koronás jövedelem a férfikorban levő újságírók között szinte a létminimum.

Ezt az összeget nem mindig egy munkaadó fizeti; az újságírójövedelem sokszor több helyről szűrődik össze. Így például egy harmincéves, ügyes politikai riporternek, egy nagy budapesti napilap munkatársának (államtudományi doktor, az ügyvédi pályát hagyta ott) a következő jövedelmei vannak. A lapjától kap rendes – fix – fizetés gyanánt 500 koronát. Minthogy mindennap be kell járnia a képviselőházba, ott tudósítást csinál egy esti lap számára is; ettől kap 200 koronát. Politikai tudósítással lát el két külföldi lapot, ez jövedelmez minden hónapban 400 koronát. Összesen 1100 korona egy hónapban, 13 200 korona, 6600 forint egy évben. Az államtitkárok fizetése.

Egy másik politikai riporter, egy kisebb lap munkatársa, huszonhét éves, építésznek készült, keres egy hónapban a lapjától 300 koronát, vidéki laptudósítással 300 koronát, különböző cikkekkel 100 koronát, összesen 700 koronát.

Egy huszonhárom éves rendőri riporter kap havonként a lapjától 240 koronát, egy esti laptól 160 koronát, cikkekkel keres 40 koronát, összesen 440 koronát.

Ezekért a jövedelmekért azonban keservesen, verejtékesen meg kell dolgozni: reggeltől hajnalig. Tíz órakor délelőtt kezdődik a munka és éjfél után ér véget.

Kevesebb munkával kevesebb jövedelem jár. Újságírók, írók, publicisták, akik csak egy lapnak dolgoznak, kényelmesebben élnek, de keveseibet keresnek. Van huszonnégyezer koronás fizetés, de van kétezer koronás is.

A tisztességesebb és nagyobb budapesti lapoknál a minimális fizetés egészen fiatal emberek számára 100–160–200 korona. Vannak munkanélküli-sorások, nagy hazafiak és közéleti erkölcsösök, akik negyven-ötven koronás toll-rabszolgákkal íratják össze az újságjukat. De ki fogja a maga ezer koronáját kockára tenni azért, hogy a képviselő úr a rabszolgáinak húsz koronával többet fizessen havonként?

A szövegközlés alapja Bíró Lajos: A sajtó, Bp. 1911. 36–37. l.

---

1. *Bíró Lajos* (1880–1948) – radikális polgári író, újságíró. Drámái, filmjei is igen kedveltek voltak. Korábban megjelentetett könyvecskéjében – A sajtó lélektana (1908) – szintén a modern újságírás problémáival foglalkozik.

Nyomdák

40

A FŐVÁROSI RÉSZVÉNYNYOMDÁK[1] 1891-BEN

(Részlet)

...Az első, Magyarországnak legnagyobb gyára az Athenaeum. Ez a részvénytársaság az idén is ki fog tenni magáért. Előreláthatólag 20–25 frt osztalékot fizet majd részvényenként. Az Athenaeum, melynek részvényei az intézet alapításakor 100 forintért bocsátattak áruba, és a múlt év december 31-i árkelet szerint 410 frt-on állanak, 1890-ben 27 frt-ot fizetett minden részvény után! Talán ezt az évet kvalifikálják „rossz üzletévnek"? Az Athenaeum részvényesei egy csöppet sem panaszkodhatnak, de annál többet a munkásai. Az Athenaeum a legjövedelmezőbb nyomdai vállalat, de egyszersmind, in puncto tipográfiai haladás [nyomdai haladás tekintetében], a legkonzervatívabb. Az onnan kikerülő munkák sok kívánnivalót hagynak hátra. A modern kor követelte csínt meg stílszerűséget az Athenaeum nem ismeri; munkái – dacára annak, hogy a nyomda kitűnő munkaerők fölött rendelkezik – úgy néznek ki, mintha 30 évvel ezelőtt hagyták volna el a sajtót. Ez nem túlzás. Ki-ki meggyőződhetik róla!

A Franklin nyomda 1890-ben 15 frt-ot fizetett minden részvény után. A Franklin alapításakor egy részvény 150 frt-ba került, és 1891. december 31-én 255-ön jegyeztettek. Az 1891. üzletév az intézetre nézve szintén kedvező lefolyású volt, és ennek következtében a részvényesek bizonyára annyi osztalékot fognak kapni, mint 1890-ben. Lehet, hogy többet, mert az intézet a főnökilletéket sem fizeti, és így az elvont hatosokat is föl lehet használni az osztalék öregbítésére.

A Pesti Könyvnyomda részvénytársaság[2], melynek igazgatója Falk Zsigmond[3] úr, a múlt évben, mint beszélik, Baross Gábor miniszter[4] határozott kívánságára az intézetben meghonosította a nálunk még teljesen ismeretlen hangjegynyomást, és e téren való versenyképességét be is bizonyította részvényeseinek – miután egyéb üzleti működése szintén, mint halljuk, kielégítő volt, legalábbis akkora osztalékot fog fizetni, mint 1890-ben fizetett, tehát éppen annyit, hogy a szegény részvényeseknek nem fog fájni a fejük azért, hogy a vállalatba fektetett tőkék még a törvényes százalékot sem jövedelmezik. A részvénytársaság nyomda, melynek részvényeit az alapításkor 500 forintjával árulták, és ma, az 1891. decem-

ber 31-i árkelet értelmében 1200 forinton állnak, 1890-ben nyolcvan, mondd 80 frt dividendát [osztalékot] fizetett minden részvény után. Úgy hisszük, ez sem nevezhető rossz üzletmenetnek.

Hátra van még a legifjabb irodalmi és nyomdai részvénytársaság-vállalat, a Pallas[5].

Ez az intézet, dacára annak, hogy többrendbeli munkát elveszített, így az Egyetértést[6] is, 1891-re 15–20 frt dividendát fog fizetni részvényenkint, és az oly intézetnél, amelynél körülbelül több hivatalnok, mint munkás van alkalmazva, elég fényes eredmény. 1890-ben a Pallas 15 frt-ot fizetett részvényenkint. Részvényei 200 frt-on bocsáttattak ki, és jelenleg 223-on állnak.

Ebből látható, hogy a részvénynyomdáknak nincs okuk a panaszra; mire való tehát az a sok lamentáció akkor, ha 1–2 krajcár bér fölemelésről van szó 1000 n után!

A szövegközlés alapja: Typographia, 1892. január 15.

---

1. *részvénynyomda* – valamely részvénytársaság kezelésében, tulajdonában levő nyomda. A kiadói részvénytársaságok ugyanis igyekeztek egyesíteni a könyv előállításához szükséges összes iparágat a nagyobb profit érdekében, s így rendszerint nyomdával is rendelkeztek.
2. *Pesti könyvnyomda rt.* – 1868-ban alapította Falk Miksa és Klapka György honvédtábornok. 1931-ben szűnt meg.
3. *Falk Zsigmond* (1831–1913) – az Egyetemi nyomdában tanult. 1869–70 és 1882–1900 között a nyomdászegyesület elnöke volt.
4. *Baross Gábor* (1848–1892) – kiemelkedő gazdaságpolitikus, 1886–1889 között közmunka- és közlekedésügyi miniszter, majd 1892-ig kereskedelmi miniszter.
5. *Pallas* – l. a 36. szemelvény 9. jegyzetét.
6. *Egyetértés* – l. a 37. szemelvény 2. jegyzetét.

Könyvművészet és bibliofília

41

RADNAI MIHÁLY[1]

MŰVÉSZET ÉS STÍLIRÁNYOK

1900

(Részlet)

... Vegyük csak kezeinkbe a nevesebb öntödék által forgalomba hozott mintalapokat és könyveket, látni fogjuk, hogy mily óriási mérvben hódít az új művészies irány, és hogy mennyire

letűnt a különböző stílfajok kora a nyomdászatban. Látni fogjuk, hogy úgyszólván teljesen a növényi díszítmény uralja a teret, mint amely legjobban felel meg a művészies kivitelnek. Különösen figyelemre méltó a Schelter und Giesecke, Julius Klinkhardt, Bauer und Comp., Meyer és Schleicher, Gronau Vilmos, Numrich, Weiser Ottó, valamint a Poppelbaum cég termelő és alkotó tevékenysége. Mindegyik füzetben hoznak új és újabb és szebbnél szebb dolgokat...

Nem kételkedem abban, hogy jórészben a régi stílfajok szolgáltak alapul a jelen irányzat megszületésére nézve, de hát ezektől is túlnyomó részben csak azokat a díszítményeket vették át, amelyek beilleszthetők a jelen kor ízlésébe. A régi stílfajok díszítőanyagában csak néhány növény- és virágdíszítmény szerepelt, mint a búzakalász, szőlő, akantusz és lótusz. Ezek változatait látjuk a fokonkint fejlődő, különböző stílfajokon, ezeket stilizálták úgy és addig, hogy végül rá sem lehet ismerni. Ha figyelemmel kísérjük a stílfajok változatait, akkor a legjobban láthatjuk az átmenetet az egyik korból a másikba, de a díszítésnél csak a fentebb említett növénydíszítmény szegényes változatait látjuk. Ma már az egész világ növény- és virágdíszítménye szerepel díszítőanyagul a nyomdászatban, mégpedig oly művészies kivitelben, hogy bízvást állíthatjuk, miszerint könnyed kivitele messze felülhaladja a különféle stílfajok nehézkes tömkelegét, mely igaz ugyan, hogy komoly és hatásos kivitelével lebilincseli a szemlélő figyelmét, de azért ez minden egyéb iparágnál jobban érvényesül a jelenlegi irányzat felett, mint a nyomdászatban.

Vegyük példának azt, hogy kényes ízlésű és díszes kiállítású meghívót vagy ehhez hasonló nyomtatványt kell előállítanunk. Ha mármost ezt a stílfajok egyik lelkes bajnokának kell végeznie, úgy esetleg előállíthat valami zárt határok közt mozgó szedést, melynek technikai kivitele talán helyes lehet, de tekintve azt, hogy az ily modorban előállított munkákon bizonyos nehézkesség vonul végig, nem nyeri meg sem a megrendelő, sem a magunk tetszését, mert hiányzik róla ama könnyedség, mely a jelenlegi irányzat munkáit jellemzi.

Az ókori és görög ornamentika, a római, olasz, német, francia stb. reneszánsz fajok ugyan szép és hatásos kivitelűek a megfelelő színezésben, de azért manapság máshol mégsem igen találkozunk velök, mint csak homlokdíszek alkalmazásánál, ott is akkor, ha valamely komoly irányú vagy tudományos jellegű munka kiállításáról van szó, mely nemigen tűr meg másfajta díszítést...

A művészies iránynál különösen szembeötlő a naturalisztikus és stilizált növény- és virágdísz alkalmazása. Míg az előbbi fel-

dolgozása – mint már neve is mutatja – könnyebb, addig az utóbbihoz nem elégséges a közönséges szakismeret és a stílfajok ismerete, oda már bizonyos alkotó tehetség is kívántatik, melyet csak tág ismeretek és hosszabb gyakorlat útján lehet kellőképp elsajátítani.

A szövegközlés alapja: Magyar Nyomdászat. 1900. 5. sz. 77–79. l.

— —

1. *Radnai Mihály* (1868–1934) – nyomdászati szakíró, a Pallas rt. igazgatója.

42

KNER IZIDOR[1]

MŰVÉSZETI TÖREKVÉSEK

(Részlet)

...Megunva a sok idegen anyagból szedett, nem stílszerű díszítésű meghívókat, az elutasítások után más módot kerestem terveim megvalósítására. Bécsben volt Európa egyik legkitűnőbb cinkográfusa, tehát ehhez fordultam rajzokért. Vállalta szívesen, és segédjei készítették az első művészi meghívó-illusztrációimat: utasításaim pontos betartásával; mire vigalmi nyomtatványaimnak a nagyközönséggel egészen széles rétegben való megösmertetése végett képes folyóiratot adtam ki, ugyanesak Röpke Lapok[2] címmel, s hogy ez is szellemi termék jelleget kapjon és portókedvezményben részesüljön, nagy cikk magyarázta a báli meghívók és hasonló nyomtatványok szépségének a mulatságokra való jótékony kihatását: ízlésfejlesztő, valamint kulturális szolgálatát.

A régebbi, szedett keretű meghívókat kilenc új, tetszetős rajzú minta tarkította, és ugyanesak osztrák származású volt a fedőlap egész oldalas képe, amelyen egy szép, termetes, begyes asszony, a címhez szabottan, üres papírlapokat szór szerte a világba.

Új voltánál fogva nem firtatták a művészeti hiányosságot, sőt tetszett a munka, amelynek ízléstelenségétől csakhamar megszabadított egy, a Vasárnapi Újság[3] hasábjain szárnyat bontó fiatal illusztrátor: Goró Lajos[4], kinek rajzai egyre-másra jelentek meg külföldi neves, szépirodalmi lapokban, folyóiratokban is.

Összeköttetésbe léptem vele, és 1904-ben bekövetkezett korai elhunytáig sok, igen tetszetős képe tette értékesebbé kollekciómat, és keresettebbé propagandafüzetemet. Az év elején szállított tizen-

három illusztrációja még az 1905-ben szétküldött Röpke Lapokban is újdonságként szerepelt, és összes mintái soká voltak kapósak. De csak meg kellett újra kezdeni a rajzok utáni futkosást. Benyitottam tehát az Országos Képzőművészeti Társulathoz,[5] ahol sétálva pipázgató öregúr, Telepy Károly[6] fogadott.

Jövetelem okát előadva, legyet elhessegető kézmozdulat kapcsán lemondó hangon szólt:

– Lusták vagyunk mi, magyar piktorok, az ilyesihez, de van egy lelkes emberünk, Lyka Károly[7], azt keresse fel a Művészet szerkesztőségében, és ha ő nem hajlandó a kezére járni, egy lépést se tegyen a tervezett dologban.

Hírlapi cikkek tömege, buzdító episztolák garmadája és az eredmény igazolta Telepynek Lykához fűzött feltevését, száz százalékig.

Hatszáz koronás pályázat meghirdetésében állapodtunk meg Lykával, aki testtel-lélekkel karolta fel ezt a kis ügyet, saját szavai szerint azért, mert maga is éveken keresztül fáradozott azon, hogy a magyar művészetet az illusztrálás terén is kapcsolatba hozza az élettel.

Rengeteg pályamunka futott be, és akadt közte sok értékes, és a cég szempontjából használható még több. A bíráló bizottság azonban nem javasolta a letétben levő hatszáz korona pályadíj kiadását, s így azt vásárlásra fordítottuk. Valamennyi megvett rajzot nemcsak reprodukáltuk, de pár éven át újra, meg újra nyomtattuk.

1907-ben frissíteni kellett az anyagot, és ezer koronával új pályázatot hirdettünk, hatszáz koronás első díjjal.

Lyka belevonta a dologba a Képzőművészeti Társulatot, valamint az Iparművészetit[8] is. Kéthasábos cikket adott le az Új Időkben[9], erős kifakadásokkal illetvén, hogy ily csekély feladattal Bécsbe szoruljon magyar kiadó, és eleve lépteslenségnek minősítette, hogy ne akadjon magyar művész, aki „hatszáz koronáért egy tenyérnyi papírt báli meghívónak alkalmas figurával körülrajzoljon"! Írt erről a Művészetbe is, és felhívásunkat különlenyomatban megküldte minden nagy napilapnak, folyóiratnak, amelyek irodalmi és művészeti rovataikban foglalkoztak vele. De száz festőnek és iparművésznek is kezéhez juttatta, legtöbbjének privát levél kapcsán.

A Művészet szerkesztőségéből alakult bíráló bizottságot általában nem elégítette ki az elért eredmény, azonban Muhits Sándor[10] pályaművét igen méltónak találta a hatszáz koronás első díjra, és a második és harmadik díjat is kellő érdemre ítélték oda.

A mi szempontjaink mások voltak, mert mi a nagyközönség

igényeihez alkalmazkodtunk, ami nagyszerűen sikerült, mert abban az esztendőben kiadott Röpke Lapok nyolcvan gyönyörű meghívót hozott, mi túlságos válogatással lehetetlenség lett volna, de fölös gondosság is, mert egytől-egyig kapóssá váltak a tetszetős minták. Basch Árpád[11], Kiss Vilmos[12], Gerhardtné[13], Nagy Zsigmond[14] és mások igen változatos technikájú rajzairól, akvarelljeiről, olajfestményeiről olyan három-négy színnyomatú meg dombornyomású műlapokat mutattunk be, amelyek – az először ily kivitelben előállított táncrendjeinkkel együtt – országos feltűnést keltettek...

A szövegközlés alapja: Kner Izidor: Félévszázad mesgyéjén. 1882–1932. Gyoma, 1931. 97–100. l.

---

1. *Kner Izidor* (1860–1935) – kiemelkedő nyomdász, könyvkötő és kiadó. 1882-ben Gyomán alapított nyomdája a magyar könyvművészet példamutató, nagy hírű műhelye volt.
2. *Röpke Lapok* címen adta ki már korábban báli meghívóinak mintakönyvét is, amelyekkel az 1914-es lipcsei kiállításon aranyérmet nyert.
3. *Vasárnapi Ujság* – l. a 7. szemelvény 3. jegyzetét.
4. *Goró Lajos* (1865–1904) – festő és illusztrátor.
5. *Magyar Országos Képzőművészeti Társulat* – 1859-ben alakult az irodalom és művészet pártolására, később mind konzervatívabb jellegűvé vált. 1945-ben szűnt meg.
6. *Telepy Károly* (1828–1906) – tájképfestő. A képzőművészeti Társulat elnöke.
7. *Lyka Károly* (1869–1965) – festő, művészettörténész, tanár. A század egyik legkitűnőbb képzőművészeti kritikusa és szervezője. A Művészet (1902–1918) című, igen jelentős képzőművészeti folyóirat szerkesztője.
8. *Iparművészeti Társulat* – 1885-ben Trefort Ágost segítségével alakult, ma a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat szakosztályaként működik.
9. *Uj Idők* (1894–1944) – népszerű, könnyű színvonalú családi lap. Herczeg Ferenc szerkesztette.
10. *Mubits Sándor* (1882–1944) – festő, 1923–1925 között a miskolci művésztelep vezetője.
11. *Basch Árpád* (1873–1944) – festő, grafikus. Hollósy Simon növendéke. 1898–1902 között a Magyar Géniusz című folyóirat szerkesztője.
12. *Kiss Vilmos* (szül. 1893) – grafikus.
13. *Gerhardt Alajosné* (1866–1904) – képzőművész.
14. *Nagy Zsigmond* (1872–1932) – festő. 1914 után hosszú ideig külföldön élt.

43

SZABÓ ERVIN[1]

A SZOCIALISTA KÖNYVBARÁTSÁGRÓL

1916

(Részlet)

E szemle 2. kötetében ismertették dr. Krejcsi Rezső[2] gazdag könyvtárát. Az övén kívül még dr. Pap Dávid ügyvéd[3] és talán e sorok írójának magánkönyvtára jön számba. Tudtunkkal ezzel ki is merítettük a szocialista irodalom jelentékenyebb magyar gyűjtőinek sorát (de nagyon örülnénk, ha e cikk kapcsán mások is bejelentenék igényüket, hogy ide soroztassanak).

Ezekben a magyar szocialista könyvtárakban is viszonylag igen kevés a szocializmus magyar nyelvű vagy eredetű terméke. Nem azért, mintha ilyesmi nem volna. Hisz idestova egy emberöltő óta tucatjával jelennek meg évről évre a különböző szocialista párt- és szaklapok, jegyzőkönyvek, jelentések, naptárak, almanachok, évkönyvek, ünnepi lapok és plakátok, és természetesen könyvek és füzetek. De mindez nagyon újsütetű, szinte még nyomdafestékszagú irodalom; és a könyvkedvelőnek — még a szocialistának is — szinte természetrajzához tartozik, hogy jobban vonzódik a régihez, mint az újhoz.

Márpedig régi — viszonylag régi, mondjuk: harminc-negyven év előtti — magyar szocialista irodalom mennyi van!? A Népszava és Volksstimme[4] elődeinek sorozatai; Tánesics, Külföldi[5], Csorba[6] stb. néhány röpirata; néhány nagyobb pör tárgyalása; néhány röplap stb. efféle. Egy polcon elfér valamennyi.

S ez is majdnem föltalálhatlan. Hisz mennyi üldözés, hány rendőri házkutatás tizedelte ezt az anyagot! A munkásegyesületeket és a Népszava szerkesztőségét is, melyek könyvtáraiban sok helyt gondosan gyűjtötték, hányszor oszlatták fel, ugrasztották szét! Erről az irodalomról is áll az, amit a szabadságharc irodalmának gyűjtői keservesen panaszolnak: amit a kortársak kegyelettel megóvtak, azt az egyebekben konzervatív fensőbbség pusztította el. A magyar forradalmi kormánynak volt gondja arra is, hogy napjai története megírhatásához az adatokat összegyűjtesse, és 1849 márciusában az egyes hadvezérek táboraiba is küldött történeti jegyzőket. De mi maradt meg ebből! „Nemzeti hírlapjainkat pedig — írja Szeremlei Samu[7] Krónikájában (4. l.) — a ránk nehezült abszolút osztrák kormány olyannyira elpusztította azon időről, hogy azok ritkábbak az ezeréves kódexnél, és megszerzésök

annyira hihetetlen nehézségekkel jár, hogy a történetírás érdekében kívánnunk kell, vajha a becsesebbek (például a Közlöny[8]) újra nyomattatnának."

Természetesen, nemcsak a hírlapokkal bánt így az osztrák rendőrség, hanem a röpiratokkal, könyvekkel, falragaszokkal és egyéb forradalmi emlékekkel is. De mióta Szeremlei e sorokat írta, a földerült szabadság e kincsekből sokat napfényre csalt féltékeny rejtekhelyeikből. Ha az öreg Szinnyei új kiadását készíthetné érdemes könyvészetének a forradalom hírlapjairól, sok új adattal bővíthetné azt.

S ez a bővített könyvészet a magyar szocialista irodalom kedvelőjének is fontos segédeszköze volna. Mily kevesen tudják még ezek közül is, hogy a magyar szocializmus kezdetei 48-ba, sőt a negyvenes évekbe nyúlnak vissza. Igaz, a szabadságharc és a reformkorszak közkeletű történeteiben kevés szó esik erről; nem is jelentettek sokat e déresípte hajtások. Mégis, a magyar szocialista könyvkedvelésnek idáig kell visszamennie. Helyesebben: joga van idáig visszamennie. Mennyire kibővül ezzel anyaga! . . .

A szövegközlés alapja: Könyvtári Szemle, 1916. 36–46. l.

1. *Szabó Ervin* – l. a 63. személyvény 1. jegyzetét.
2. *Krejcsi Rezső* (1859–1937) – jogász, szociáldemokrata publicista, a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára, a Kommunista Kiáltvány fordítója.
3. *Pap Dávid* (1868–1919) – jogi, kereskedelmi cikkeket írt.
4. *A Népszava* német kiadása *Volksstimme* néven jelent meg ebben az időben.
5. *Külföldi Viktor* (1844–1894) – szocialista politikus, a Magyarországi Munkáspárt alapítója, a Népszava megindítója (1877). Fő műve: A szocialisták politikai, társadalmi és gazdasági programja. Bp. 1878.
6. *Csorba Géza* (1849–1908) – a Nemválasztók Pártjának egyik vezetője; 1879–80 között a Népszava szerkesztője.
7. *Szeremlei Samu* (1837–1924) – történész, egyházi író. Idézett műve: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből. 1–2 köt. Pest, 1867. Emich kiadás.
8. *Közlöny* – 1848-ban a kormány hivatalos lapja, amelyben közleményei, rendeletei jelentek meg 1849-ig. 165 számra ismert.

Olcsó kiadások, olcsó sorozatok

44

ADY ENDRE

IRODALOM HÍRLAPFORMÁBAN

1910

Néhány újságlap fekszik előttem: formájuk a Temps-é[1] vagy a Matiné[2], vagy valamelyik londoni lapé, vagy amerikaié. Különös újságok: ugyanegy lap s minden számának más címe van, s egyetlenegyben sincs egy sornyi eseménye se a napnak. Ilyen címeket hord a lap: Eugènie Grandet[3], Les vacances d'un jeune homme sage, Les Cosaques[4] stb. Minden lapszámnak más a riportere, például az előttem fekvőé: Honoré de Balzac, Alfred de Musset, Léon Tolstoj, Henri de Régnier[5], Brieux[6]. Íme az első írói élelmesség, mely egyenesen az újságoktól vesz példát, sőt az újságok ellen tör.

Brüsszelben nyomatják a lapot, talán mert ott olcsóbb a papír és a munkabér, s hozzák Párizsba. A vállalat, a „La Feuille Littéraire" talán maga is megijedt már a sikertől, mely kevés munkálással rászakadt. Van már olyan száma, melyből 500 000-nél, félmilliónál több fogyott el. Tíz centimes-ért, alig öt krajcárért egy-egy nagy, híres, igaz regényt vagy drámát vásárolhat akárki. S a terjesztés módja egészen a bulvárlapoké, s a címek a lapszámokról nagyszerűen, hangosan ordítanak. De valóságos irodalmat ordítanak, s megállítják azt is, aki ponyvaregényen s olcsó hírlapon kívül sohase olvasott egyebet. Hiába a kiadók prüszkölése, mert végre is ez hírlap a maga módja szerint s ráadásul nagyon jól meg is fizeti az írót. Följegyeznivalóm nincs is több az egészről, csak a következő két mondat. A hírlap nem taposhatta minden visszarúgás nélkül az irodalmat, s egyébként is, így is példát és hasznot szerzett neki. Nem utolsó dolog irodalmat csinálni olyan nyelven, mely egy hét alatt esetleg millió számban viszi szét az író írását.

A szövegközlés alapja: Nyugat, 1910. I. köt. 204–205. l.

---

1. *Temps* – 1829-ben indult tekintélyes párizsi napilap.
2. *Matin* – napilap, 1884-ben indult Párizsban, Alfred Edwards szerkesztésében.
3. *Eugènie Grandet* – Balzac regénye.
4. *Les Cosaques* – Kozákok, Lev Tolsztoj regénye.

5. *Régnier, Henri de* (1864–1935) – francia költő, író. 1903-ban írt műve a Les vacances d'un jeune homme sage (Egy okos fiatalember vakációja).
6. *Brieux, Eugène* (1858–1932) – francia drámaíró.

45

BABITS MIHÁLY

OLCSÓ JÓKAI

1912

Megnéztem a Herczeg Éva boszorkányát és most Jókaira gondolok. Mitől van az, hogy e romantikus mesék, melyek másnál csupa irodalom, csupa kiszámított szimbólum és mesterség: Jókainál olyan frissek, olyan természetesek, olyan ragadóak? Úgy fakad fel a mese Jókainál, mint a líra: buzog és árad. Jókait olvasni: a röpülés érzése. Mintha szilárd kötelek felszakadtak volna: a légi-szabadság!

Olvastam a világ legnagyobbnak ismert mesélői közül egypárat: egy sem olyan, mint Jókai. Egyiknél sem olyan legbensőbb líra a mesélés. Egyiknek sem villog úgy a szeme minden új csodára, egyiknek sem hevül úgy át a hangja önnön csodáin. Pompás világ! mesevilág! mesevirága kelet népének, hogyan kihajtottál Nyugaton!

Otthon, ha otthon vagyok, abban a házban, ahol születtem, ahol a nagyapám élt: otthon csak Jókait szeretem olvasni. Ő gyönyörűsége a könyvben utazásnak: de éles vagy otthon! De hol az az édesség, amelyet gyermekkorunkban éreztünk egy Jókai-könyv felett? Jókai még most is gyermekké tesz, könnyelmű, szabad Robinzonná. Mit tett hajdan a gyermekből! Egy vidám kis mindenhatót, egy vidám kis istent!

Olcsó Jókai: gyermekek kezében, a szegény emberek kezében. Milyen jó ez, milyen jótétemény! A szegényeknek nyitni egy gazdag világot.

A szövegközlés alapja: Nyugat, 1912. I. köt. 832. l.